

tekort blijkt veel belangrijker te zijn dan, zoals men oppervlakkig geneigd is te denken, sadisme of machtswellust. Hun zwakheid heeft de betrokkenen van kwaad tot erger gedreven. Hun lidmaatschap van een streng hiërarchische organisatie en hun gebrek aan kracht zich tegen de misdaden van het systeem te weer te stellen, heeft een belangrijke invloed op hun misdadigheid gehad. Hoewel hun misdrijven ook buiten bezettingstijd gruwelijk en strafbaar zouden zijn geweest, is onzeker en zelfs onwaarschijnlijk dat zij zich in vreedstijd ontwikkeld zouden hebben tot de misdadigers, die zij in bezettingstijd geworden zijn.

Schrijver vindt dan ook de 'conclusie gerechtvaardigd, dat zij zich in normale omstandigheden niet van hun medeburgers zouden hebben onderscheiden als potentiële bedrijvers van ernstige misdaden'. Het resultaat van het onderzoek is dus, dat er bij de onderzochten geen gemeenschappelijk fascistoïde kenmerk te vinden is. Theorieën als de F-score worden niet bevestigd. Een onderzoek op beperkte schaal als het onderhavige kan daartoe ook niet wel dienen. Toch mist men in het tweede deel van het boek het verband, dat hier gelegd zou kunnen worden met de in het eerste deel uiteengezette theorieën over de gemeenschappelijke kenmerken van collaborateurs.

A.D. Belinfante

M.G. Schenk, M. van Herk, *Juliana, vorstin naast de rode loper* (Amsterdam: Elsevier, 1980, 412 blz., f 52,50, ISBN 90 10032620).

Bij het verschijnen van deze biografie hebben de dag- en weekbladen er uitvoerig aandacht aan geschonken, als het ware alle krenten al uit het brood gepikt en de indruk gewekt dat hier sensationele onthullingen gedaan werden. In een wetenschappelijk tijdschrift kan men het geestelijk voedsel, dat dit boek biedt, wat minder gehaast consumeren en vaststellen dat de beide schrijfsters inderdaad veel minder verhuld hebben dan gangbaar was in de gebruikelijke Oranjelectuur met inbegrip van de vroegere publikaties van mevrouw Schenk, maar dat ze niet of nauwelijks onbekend feitenmateriaal hebben aangedragen of nieuwe bronnen hebben aangeboord. Over de drie grote crises in het leven van koningin Juliana: het rumoer dat in 1956 losbarstte over haar betrekkingen met Greet Hofmans, de rellen en de commotie rond de huwelijken van Irene en Beatrix en tenslotte de Lockheedaaffaire van 1976 wordt slechts gepubliceerd wat uit de pers en uit het rapport van de commissie-Donner al lang bekend is. Wat zij daaraan toevoegen beperkt zich tot passages als een kort verslag van een bezoek van mevrouw Schenk aan het spreekuur van Greet Hofmans in de danszaal van een Amsterdams café op bladzijde 206. Slechts wordt aan dit alles een bepaalde interpretatie gegeven die in het boek niet onaannemelijk klinkt, maar die we mijns inziens toch moeten afwijzen zolang er niet meer harde gegevens beschikbaar komen die deze interpretatie bevestigen.

De interpretatie schuilt al enigszins in de ondertitel 'vorstin naast de rode loper'. Daarmee willen de schrijfsters niet alleen aangeven dat koningin Juliana zich vaak geërgerd heeft aan het officiële protocol en zich daaraan soms bewust heeft onttrokken, maar ook dat zij het niet eens was met de pro-Amerikaanse, pro-kapitalistische en militaristische opvattingen van de na-oorlogse kabinetten en van mensen uit haar naaste omgeving, waaronder prins Bernhard, dat zij bij vele gelegenheden in het openbaar deze overtuiging heeft uitgedragen en zelfs haar macht als constitutioneel vorstin zoveel mogelijk heeft aangewend om haar idealen ook in de praktische politiek te verwezenlijken. Dat laatste is haar maar in enkele gevallen gelukt volgens de schrijfsters, zo zou de benoeming van mr. L.A.

Donker tot minister van justitie in 1952 een gevolg zijn van Juliana's houding tegenover oorlogsmisdadigers. Hij was bereid de koningin de gratieverlening aan Willy Lages voor te leggen (213). In 1977 zou zij 'de vorming van een liberaal-confessioneel kabinet onder leiding van Van Agt, zo niet tegengewerkt, dan toch getraïneerd' hebben. Erg concrete gevallen van de daadwerkelijke invloed der koningin zijn dit niet en het Nederlands staatsrecht laat nu eenmaal bij de formatie aan de soeverein wel enige speelruimte. De schrijfsters hebben echter in een soort helderziendheid menen te constateren dat Juliana in veel meer en veel zwaarder gevallen anders gewild heeft dan haar ministers, maar dat zij die, volgens de schrijfsters heilzame, ideeën niet heeft kunnen doorzetten. Zo zou ze als regentes in 1947 een tegenstander geweest zijn van de politionele acties in Indonesië, zij zou in de jaren vijftig een afkeer gehad hebben van het lidmaatschap van de NATO en over de redevoeringen die ze in 1952 in de USA had gehouden zou een hooglopend conflict zijn uitgebroken met minister Stikker. Dat zijn uiterst zwaarderzake zaken, ik wil best erkennen dat er een grond van waarheid in kan steken, maar dan moeten ze wel bewezen worden met de gebruikelijke bronnen en bewijsplaatsen van de historische wetenschap. En daaraan ontbreekt nogal wat.

Het is niet helemaal duidelijk wie van de twee schrijfsters verantwoordelijk is voor deze visie op koningin Juliana. Wel staat genoteerd bij de 35 bladzijden 'noten en bronnen' achter in het boek, in kleine druk, dat daarvoor uitsluitend verantwoordelijk is M. van Herk. Uit de kranten is bekend geworden dat de opdracht voor een biografie aanvankelijk is verleend aan dra. Schenk, dat zij echter ziek was geworden en het boek heeft laten voltooiën door haar nichtje Magdaleen van Herk, die overigens in 1945 geboren is en in 1979/1980 best een eigen mening gehad zal hebben. In een interview heeft het 'nichtje' verklaard dat zij ongeveer twee derde van het boek geschreven heeft en het zou me niet verwonderen als de visie op Juliana ook voornamelijk van haar afkomstig is. Misschien heeft mevrouw Schenk zich wel enigszins willen distantieëren van de opvattingen van haar nichtje. Wel is Juliana ook in dit boek een vorstin die geen kwaad kan doen, maar voornamelijk omdat zij al van het begin af aan de opvattingen zou gekoesterd hebben die een goed linkse lezeres van *Vrij Nederland* in 1980 ook zou hebben. Colijn is in die kringen natuurlijk niet populair en die opvatting wordt dan meteen maar ook de landsvrouw toegedicht: 'Juliana's afkeer van Colijns ideeën is bekend'. Zelfs Greet Hofmans kan daarbij een rol toebedeeld krijgen. Het hele gezelschap rondom haar zou aanhanger zijn van de beweging van de Derde Weg tussen de USA en de Sovjet-Unie in en Juliana zou daarin een tegenwicht gevonden hebben voor de pro-Amerikaanse omgeving waarin ze gedoemd was te leven.

Een dergelijke visie moet verantwoord worden, maar zoals gezegd, daaraan ontbreekt het. In 1952 heeft koningin Juliana een aantal van 65 redevoeringen gehouden tijdens een bezoek aan de USA waarin een nogal pacifistisch en idealistisch standpunt doorklonk en die zeer de aandacht trokken. Wel bevatten ze nauwelijks propaganda voor de Derde Weg en we moeten aannemen dat de regering kennis droeg van de inhoud der redevoeringen en zich ervoor verantwoordelijk achtte, ook al zou Juliana een deel daarvan zelf hebben geschreven. Het is dan ook bevreemdend dat over deze redevoeringen na de terugkeer een hooglopend conflict zou zijn uitgebroken met minister Stikker. Dat wordt in ieder geval niet bewezen door het feit dat deze in zijn memoires daarvan geen gewag maakt. Maar zo is de redenering van het boek wel. Uit de vele brave kerstedevoeringen van Juliana worden ook veel te vergaande conclusies getrokken en het lijkt me beslist een miskenning van de beginselen van de Nederlandse parlementaire democratie, als men uit de troonredes de persoonlijke overtuigingen van het staatshoofd wil destilleren. In de troonrede van

1977 werd bijvoorbeeld geklaagd over 'de lange formatieperiode na een verkiezingsuitslag die toch duidelijk scheen', maar de grijnslach van demissionair premier Den Uyl op dat moment die de tv vertoonde, maakte voldoende duidelijk dat hij deze woorden geschreven had en niet de koningin, zoals bladzijde 338 laat doorschemeren. Zo moet men de bronnen niet gebruiken en ook verder wordt te grif geloof geschonken aan publikaties die in de kraam van het boek te pas komen. Voorbeelden daarvan zijn de omstreden biografie van Wim Klinkenberg over prins Bernhard en artikelen van Igor Cornelissen en Jan Rogier in *Vrij Nederland*. Het is dan ook niet verwonderlijk dat prins Bernhard een uiterst sinistere rol speelt in dit boek en het lijkt wel of tegenover zijn duistere betrekkingen met de zakenwereld de lichte zuiverheid van Juliana des te gunstiger moet afsteken.

Begrijp me goed, ik gun iedereen zijn eigen visie op het koningshuis en het is heel normaal dat eigen politieke voorkeuren daarin niet verhuld worden. Ook zijn natuurlijk veel bronnen nog niet openbaar gemaakt en men zal vaak moeten terugvallen op memoires en journalistieke publikaties. Maar dan moet men een goede bronnenkritiek toepassen en zeker niet meer daarin lezen dan erin staat. En de schrijfsters kiezen ook voor memoires als andere bronnen beschikbaar zijn. Over de toestand in Indonesië sinds 1945 behoeven ze echt niet alle RGP-leden van Van der Wal door te werken, het is wat schamel als hun enige bron bestaat uit de memoires van de filmster Dirk Bogarde. De noten en bronnen achterin bevatten trouwens lang niet altijd reguliere verwijzingen om wat in de tekst beweerd wordt te staven; vaak staat daar een uiteenzetting over een kranteartikel of een andere journalistieke publikatie. Magdaleen van Herk moet vooral in 1979/1980 *NRC-Handelsblad* en *Vrij Nederland* zeer attent gelezen hebben en alles wat daarin ook maar zijdelings met haar boek te maken had, heeft zij daaruit overgenomen. Toch is ondanks alle feilen een uiterst leesbaar boek ontstaan, want schrijven kunnen de dames; ik vind het boek echter wel getuigen van een eenzijdige visie op koningin Juliana, die hemelhoog geprezen wordt, maar wel vaak haar constitutionele bevoegdheden zou hebben overschreden. Vooralsnog voel ik me niet verplicht dat standpunt over te nemen, want mijns inziens hebben de schrijfsters daarvoor onvoldoende bewijzen aangevoerd.

H.P.H. Jansen

Kroniek

PERSONEN, PRIJS, COLLOQUIA

G.J. Borger, *Het werkterrein van de historische geografie* (Assen: Van Gorcum, 1981, 14 blz., f7,50, ISBN 90 232 1862 0) bevat de tekst van de rede, waarmee de auteur op 27 april 1981 het ambt van hoogleraar in de historische geografie heeft aanvaard als opvolger van mevrouw Gottschalk. Hij heeft zijn betoog nogal theoretisch gehouden en stelt dat de historische geografie zich moet 'bezighouden met de vraag wat de leden van een bepaalde menselijke groep hebben gedaan om zich in een bepaald woongebied te kunnen handhaven'. Mijns inziens is die definitie veel te ruim en van toepassing op nagenoeg de gehele 'gewone' geschiedenis. Toen Nederland in 1914 of 1939 mobiliseerde was dat om de belligerenten uit het woongebied te houden, maar ik acht bestudering daarvan geen taak van de historische geografie. Verderop in zijn betoog bepleit de schrijver dat historische geografen ingeschakeld moeten worden bij stadsuitbreidingen en herverkavelingen, opdat volledige herinrichting van gebieden als de Grootslag in West-Friesland of de Bijlmer bij Amsterdam in de toekomst wordt vermeden, tenzij dit strikt noodzakelijk is. Dat lijkt me een zinnige suggestie.

H.P.H.J.

De historische vereniging 'Haerlem', daartoe in staat gesteld door de ir. F.E.D. Enschedé-stichting, looft éénmaal per twee jaar een prijs ten bedrage van f2.500,— uit voor een oorspronkelijke, nog niet gepubliceerde studie in de vorm van een scriptie of artikel, bij voorkeur op basis van bronnenonderzoek en met een omvang van tenminste 5000 woorden. Er moet een duidelijke relatie zijn tussen het onderwerp van de studie en de geschiedenis van Haarlem. De inzendingen voor de 'Haerlem'-prijs voor 1983 moeten voor 1 september 1983 gezonden worden naar de secretaris van de jury, drs. J.J. Temminck, Gemeentearchief, Jansstraat 40, 2011 RX Haarlem, tot wie men zich ook kan wenden voor nadere informatie.

J.J.T.

Ter gelegenheid van het emeritaat van prof. dr. A.F. Mellink als hoogleraar in de sociaal-religieuze geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen, zal op dinsdag 4 oktober 1983 een symposium gehouden worden. In de namiddag zal prof. Mellink een afscheidscollege geven. Belangstellenden wordt verzocht zich te wenden tot de secretaris van de vakgroep Nieuwe Geschiedenis, dr. H.K. s' Jacob, Instituut voor Geschiedenis, Grote Rozenstraat 38, 9712 TJ Groningen (tel: 050-114388).

H.K.s' J.

Op vrijdag 14 oktober 1983 organiseert de vakgroep Nieuwe en Theoretische Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam een colloquium over de geschiedenis van Suriname. Dit colloquium wordt gehouden ter gelegenheid van het feit dat mevrouw dr. S.W. de Groot afscheid neemt van de vakgroep. Als sprekers zullen optreden mevrouw De Groot zelf, die een afscheidscollege zal houden, prof. dr. H. Hoetink en drs. P.H. Heere. Het voorzitterschap zal in handen zijn van prof. dr. R.A.J. van Lier. Belangstellenden wordt verzocht zich vóór 1 september 1983 aan te melden bij dr. A.P.E. Korver, Historisch Seminarium, Herengracht 286, 1016 BX Amsterdam. Zij krijgen dan tijdig een programma toegestuurd.

A.P.E.K.

INVENTARISSEN, REPERTORIA

In J.N.T. van Albada, e.a., *Gebundelde inventarissen*, VIII, *Archieven van de families: De Grijs-Alserda; (An)Dries-Hesse-Tresling; Houwink; Kloosterboer; Oomkens, Spiets, Stratingh en Venhuizen* (Groningen: Rijksarchief in Groningen, 1981, 242 blz.) zijn de beschrijvingen van enkele familiearchieven opgenomen. Geen van de families heeft in Groningen een rol van enige betekenis gespeeld. Zoals gebruikelijk overheersen stukken als boedelbeschrijvingen, verkoopakten en dergelijke. De stukken van eerstgenoemde familie (De Grijs-Alserda) zijn interessant omdat de leden de rooms-katholieke godsdienst beleden en er van rooms-katholieke families in de provincie Groningen nagenoeg geen stukken bewaard zijn gebleven. Dat een inventaris van een duidelijke inleiding moet zijn voorzien lijkt mij een nogal voor hand liggende gedachte. In deze bundel ontbreekt in twee gevallen een inleiding, terwijl de door J.H. de Vey Mestdagh vervaardigde inleiding bij de stukken van de familie Kloosterboer (hoe klein het archief ook is) de naam van inleiding niet verdient.

H.B.

Met het verschijnen van A.C.M. Kappelhof, *Het archief van de Tafel van de H. Geest van 's-Hertogenbosch. Regesten van oorkonden*, III, nrs. 736-994 (1374-1386) ('s-Hertogenbosch: Centraal Bureau Godshuizen, 1981, 60 blz.) is wederom een gedeelte van het middeleeuwse charterbestand uit dit archief, dat bewaard wordt op het Centraal Bureau Godshuizen te Den Bosch, toegankelijk gemaakt (zie ook BMGN, 96 (1981) 130-131). De hier beschreven oorkonden hebben vrijwel uitsluitend betrekking op overdracht van onroerend goed, vestiging en overdracht van erfpacht en erfcijns en testamenten in Den Bosch en omgeving. Waren in het eerste deel van de regestenlijst de regesten al schematisch van opzet, in dit derde deel vertonen ze nog wel heel weinig overeenkomst met het 'klassieke' regest. De inhoud van de oorkonden is namelijk geheel in schemavorm weergegeven - bij een akte van openbare verkoop van een hofstad bijvoorbeeld worden na de datum en de rechtshandeling de verdere gegevens vermeld achter de aanduidingen voor:, door:, aan:, van:, en bijz.:. Het is even wennen, maar voor archieven met een grote hoeveelheid van dergelijke veel voorkomende akten is deze vorm een efficiënte, bruikbare en verantwoorde ontsluiting. De regestenlijst is voorzien van indices op geografische namen en zaken, een index op persoonsnamen ontbreekt.

J.A.M.Y.B.R.

In deze rubriek is al eerder aandacht besteed aan de archieven van de Bossche blokfondsen, die bewaard worden bij het Centraal Bureau Godshuizen te 's-Hertogenbosch (BMGN, 96 (1981) 560-561). Met het verschijnen van A.C.M. Kappelhof, *Voorlopige inventarissen van de blokken Vughterstraat (H), Vughterdijk (I), gezamenlijke stukken negen blokken + aanvullingen op de voorlopige inventarissen van de negen blokken (A-I)* (Den Bosch: Centraal Bureau Godshuizen, 1981, 17, 30, 12 en 13 blz.) is het inventarisatieproject van deze archieven vrijwel voltooid: alleen een overzicht dat de zes deelinventarissen overkoepelt zal nog verschijnen. De inhoud van de in deze bundel beschreven archieven wijkt niet af van die van de andere blokfondsarchieven: ook hier vormen stukken over verwerving en beheer van het uit grondbezit, renten en obligaties bestaande vermogen het hoofdbestanddeel, ook hier zijn veel minder archivalia aanwezig over de taak van de blokken, die bestond uit de zorg voor armen en krankzinnigen, brandbeveiliging en openbare watervoorziening. Het blok Vughterdijk bestond al in 1376, het blok Vughterstraat werd in 1480 gesticht. In beide archieven zijn de aankomstitels van het vermogen het oudst, dateren de manualen en rekeningen vanaf het midden van de zestiende eeuw en zijn de oudste besluitenregisters afkomstig uit de achttiende eeuw. Het zijn rijke archieven die voor de definitieve versie een beter uitgevoerde inventaris verdienen dan het tot nu toe gebruikte stencilwerk.

J.A.M.Y.B.R.

H. Installe, *Inventaris van het fonds Brouwers (Stadsarchief Mechelen)* (Mechelen: Stadsarchief, 1981, 70 blz.). Het Mechelse stadsarchief bezit een schat aan materiaal, maar het is wetenschappelijk verwaarloosd. Een verschijnsel dat vaker voorkomt bij de stadsarchieven in België. Het bijzonder rijke archief van de Mechelse ambachtsgilden, die in de sociale, economische en politieke geschiedenis zo'n essentiële rol hebben gespeeld, is zelfs in de oude gedrukte inventaris van V. Hermans slechts zeer ten dele vermeld en is dus praktisch ontoegankelijk. De nieuwe stadsarchivaris, H. Installe, schijnt zijn taak ernstig te nemen en hij stelde een voorlopige inventaris op van het archief van het brouwersambacht. Naast de oude ambachtsrollen – de eerste dateert reeds van 1472 of 1471 (nummers 2, 3, 4) in tegenstelling tot wat wel eens beweerd wordt over het laattijdig ontstaan van het brouwersambacht alhier – wordt een goed deel van het fonds gevormd door procesbundels en -stukken. Ook een aantal rekeningen, die vanaf 1467/1472 beginnen te lopen, dienen vermeld. De 531 nummers, in grote meerderheid uit de nieuwe tijd, zijn echter niet uitsluitend voor de geschiedenis van Mechelen van belang, maar zij betreffen bij gelegenheid ook de brouwersindustrie in andere steden in Brabant. Opmerkelijk zijn ook de stukken over het voortleven van een organisatie van de Mechelse brouwers tot diep in de negentiende eeuw. Men kan de diensten van het Mechelse stadsarchief slechts gelukwensen met deze vernieuwde activiteit en hopen dat onderhavige inventaris op een of andere manier ruim verspreid geraakt.

R.V.U.

De nummers 34.466-34.999 van het kerkelijk archief van Brabant vormen het onderwerp van Ph. Muret, *Second inventaire complémentaire des archives de la collégiale Sainte-Gertrude à Nivelles* (Brussel: Algemeen rijksarchief en rijksarchief in de provinciën, 1980, 44 blz.). Het gaat hier om de archiefstukken die in de bekende inventaris van A. d'Hoop (1905 met aanvulling in 1930) en in het supplement van Ph. Muret uit 1971 niet aan bod waren gekomen. Deze aanvullende inventaris bevat in feite vier groepen archivalia betreffende: 1) de administratie van het Sint-Gertrudiskapittel te Nijvel in de nieuwe tijd (cartu-

laria, briefwisseling en processtukken); 2) de lokale geschiedenis van het hertogdom Brabant (parochies waar het kapittel bezittingen of heerlijke rechten had, diverse begijnhoven, kerken en kapelanieën in het Nijvelse, de Sint-Gertrudiskerk te Nijvel zelf); 3) een belangwekkende reeks chirografen uit het Nijvelse schepenarchief (stukken omtrent de 'gracieuze' of (ge)willige en de 'contentieuze' of gedinghebbende rechtspraak); 4) hedendaagse archiefstukken met vooral het negentiende-eeuwse archief van de kerkfabriek. Slechts enkele archivalia (liturgische en musicologische manuscripten uit de zestiende tot achttiende eeuw en enkele plannen uit de achttiende tot negentiende eeuw) van het totale fonds werden niet in het Algemeen rijksarchief neergelegd en bevinden zich thans nog in het archief van de huidige kerkfabriek.

E.A.

Aan de Inventarisreeks van het Rijksarchief in Noord-Brabant is als nummer 29 een indrukwekkende deel toegevoegd: W.M. Lindeman, Th.F. van Litsenburg, met medewerking van H.B.M. Jacobs, *Raad van Brabant* (6 dln.; 's-Hertogenbosch: Rijksarchief in Noord-Brabant, 1981, 250 + 469 + 153 + 330 + 154 blz.). Na de Groningse Hoge Justitiëkamer en het Gelderse Hof is nu ook het Brabantse Hof toegankelijk gemaakt door een moderne inventaris. Deze Raad van Brabant had overigens wel een apart karakter. Hij werd in 1591 door de Staten-Generaal opgericht als opvolger van de Conseil de Brabant (waarvan A. Gaillard een monumentale studie wijdde). De Noordnederlandse raad bleef gevestigd in Den Haag tot 1795. Institutionele ontwikkeling, jurisdictie en competentie, procesgang tot 1811, vormen de voornaamste aspecten van de beknopt gehouden inleiding (I, 5-60). Het is een opmerkelijke en belangrijke inventaris. Opmerkelijk, voor een niet-archivaris, omdat de eigenlijke 'inventaris' maar kort is: 1419 nummers, waarvan de beschrijving slechts de bladzijden 61-114 van het eerste deel beslaat. Belangrijk, voor de gebruikers, door de vele bijlagen en indices. In deze bijlagen vindt men zeer gedetailleerde analyses van ondermeer alle civiele en criminele procesdossiers (delen II, III en VI) en indices op de civiele en criminele processen en vonnissen (delen IV-VI). Het is een toegang zoals een onderzoeker zich eigenlijk slechts dromen kan. Bij een omvangrijk archief als dat van het Hof van Holland zou een dergelijke inventarisatie volstrekt onmogelijk zijn. Niettemin heeft men in Utrecht ook een stap in deze richting gezet. Mr. F. Doeleman, oud-wetenschappelijk medewerker aan het Rechtshistorisch Instituut der RU aldaar heeft een *Toegang* vervaardigd op een gedeelte van het Utrechtse Hof-archief-analyses, voorzien van indices: *Lijst van civiele rechtszaken voor het Hof van Utrecht, waarvan de processtukken in het archief van het Hof zijn bewaard gebleven, 1530-1630* (Utrecht: Rijksarchief Utrecht, 1980, 289 blz., f 21, —). De Brabantse archivariissen hebben meer dan het hunne gedaan. Het woord is aan de rechtshistorici die nu geen enkel excuus meer hebben de nodige monografieën over de Raad van Brabant niet te schrijven.

A.H.H.

Het door A. Labrie geïnventariseerde *Familiearchief Van Styrum en aanverwante geslachten waaronder Visscher en Van Vollenhoven, 1570-20e eeuw* (Haarlem: Rijksarchief in Noord-Holland, 1981, 93 blz.) bevat voornamelijk stukken die dergelijke families plegen te bewaren. De geschiedenis van de familie concentreert zich rond Haarlem, waar zij zich in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw een plaats veroverde temidden van de lokale elite. Jan van Styrum heeft na 1795 ook op nationaal niveau een rol van enige politieke betekenis gespeeld als lid van het Provinciaal Bestuur van Holland en het Wetgevend Lichaam, als lid van de commissie naar Parijs in 1806 ('onderhandelingen' met Napoleon

over de verheffing van broer Lodewijk tot koning van Holland) en als landdrost van Holland. Verhoudingsgewijs nemen zijn papieren een groot deel van de ruimte in beslag. Verder is het nog van belang te weten dat de onderzoeker ook stukken over het bezit van vicarie-goederen en het beheer van het familiebedrijf in de polder Janneszand kan aantreffen. Tenslotte nog een kleine opmerking: het komt mij wat overdreven voor de familienaam Bonaparte steeds te spellen als *Buonaparte*.

H.B.

De Drentse registers van grondschattingen, omslagen en haardstedengeld (met de bijbehorende kaarten) zijn vaak geraadpleegde bronnen voor historisch onderzoek. Zij bevatten veel gegevens over het bezit van de Drenten in de zeventiende en achttiende eeuw: de waarde, de soort en de grootte daarvan. Ook hun beroepsmatige bezigheden blijken uit de registers: werkzaamheden in de landbouw, in de handel of elders. Verder verschaffen zij vele demografische inlichtingen, zowel van mensen als van vee en kunnen zij van dienst zijn bij de bestudering van de financiële en economische verhoudingen in de vroegere landenschap. Deze registers vormen aldus een dermate belangrijke bron voor historisch onderzoek, dat een goed en enigszins gemakkelijk gebruik daarvan mogelijk moet zijn. Om dit te vereenvoudigen heeft men een hulpmiddel samengesteld, P. Brood, *Grondschatting, omslagen en haardstedengeld. Een handleiding voor het gebruik van de archivalia* (Assen: Rijksarchief in Drenthe, 1981, 80 blz.).

H.B.

Gijsbert Weyer Jan Bruins (1883-1948) is op sociaal-economisch en juridisch terrein (nationaal en internationaal) in de jaren voor de tweede wereldoorlog wel een bijzonder werkzaam man geweest. Zijn carrière voerde van een ambtelijke baan bij de Zuidhollandse provinciale griffie via onder andere het hogleraarschap in Rotterdam, Volkenbondcommissaris bij de Duitse Reichsbank, het Nederlandsche Clearing- en Deviezeninstituut naar het bestuur van het Internationaal Monetair Fonds. Daarnaast had hij zitting in tal van commissies ingesteld door de nationale overheid, internationale organisaties (Volkenbond) en het bedrijfsleven, trad hij op als adviseur en was hij lid van een groot aantal verenigingen. De weerslag van dit alles kan men aantreffen in zijn archief. Daarin vindt men ook zijn algemene correspondentie met vele vooraanstaande personen en instellingen op de genoemde terreinen. Hiervan is helaas een gedeelte verloren gegaan (onder andere de correspondentie met Colijn, Beyen en Heldring). Het geheel is onlangs geïnventariseerd door V. van den Bergh en P.R. de Kievit, *Inventaris van het archief van prof. mr. dr. G.W.J. Bruins (1883-1948) 1895-1948* (Den Haag: Algemeen rijksarchief, 2e afdeling, 1981, 313 blz.).

H.B.

In 1945 verwierf het Algemeen rijksarchief te Brussel van het toenmalige ministerie van landsverdediging een verzameling kaarten, plannen, documenten en andere bescheiden die nu door A. Dierkens, *Inventaire des cartes, plans et registres divers (fin XIXe-début XXe siècle)* (Brussel: Algemeen rijksarchief en rijksarchief in de provinciën, 1980, 55 blz.) zijn geordend. 'Geordend' is wellicht een slecht gekozen woord daar de auteur zelf opmerkt dat de afwezigheid van enig organisch verband tussen de archiefstukken slechts een thematische groepering toeliet. De inventaris bestaat uit vijf delen: Belgische militaire kaarten betreffende steden en kazernes en constructieplannen voor kazernes en andere militaire gebouwen; Belgische kaarten en plannen met een niet-specifiek militair karakter (onder an-

dere topografische kaarten op schaal 1/40.000 en 1/20.000); plannen en notities betreffende de Belgische artillerie; twee bescheiden in verband met de administratie van het Belgisch leger onmiddellijk na de eerste wereldoorlog en varia (waaronder enkele militaire atlasen). De publikatie heeft een plaatsnamen- en zaaknamenindex. In tegenstelling tot wat de titel vermeldt, bevat de verzameling ook stukken uit het midden van de negentiende eeuw.

E.A.

Aan de werken die een overzicht geven van de Nederlandse kastelen is nog één toegevoegd: K.A. Kalkwiek en A.I.J.M. Schellart, ed., *Atlas van de Nederlandse kastelen. Nederland in kaart gebracht* (Alphen aan den Rijn: A.W. Sijthoff, 1980, 248 blz., f 79,50, ISBN 90 218 2477 9). Het nieuwe is dat dit boek het kasteel in zijn geografische context toont. Hiertoe zijn 35 fragmenten van de topografische kaart van Nederland (schaal 1:50.000) op dubbele bladzijden gereproduceerd, waarop de besproken kastelen duidelijk zijn gemarkeerd. Zo wordt de lezer, aldus de samensteller, 'Een indruk gegeven van de ligging van het kasteel, aan een belangrijke rivier, een route door de veenmoerassen van Drenthe, of een strategische verbindingsweg langs de duinen van Noord- en Zuid-Holland'. Echter op de twintigste-eeuwse kaarten zijn deze situaties moeilijk waarneembaar. Oud kaartmateriaal ontbreekt grotendeels en in de tekst wordt nagenoeg niets over de geografische context gezegd. Bovendien zijn de kasteelmarkeringen tamelijk groot uitgevallen. In sommige gevallen kan de lezer niet eens meer zien of het een omgracht kasteel is. Van 'zestig representatieve kastelen' (criteria?) uit de elfde tot en met de twintigste eeuw wordt op een dubbele bladzijde de geschiedenis van huis en bewoners verhaald en de tegenwoordige toestand beschreven, aangevuld met fraaie foto's, gravures, litho's en dergelijke en een plattegrond. De tekst is helaas niet feilloos. Een enkele maal heeft de samensteller, J. Smit, verouderde literatuur gebruikt. Uit de plattegronden is geen bouwgeschiedenis af te lezen en de oriëntatie ontbreekt. Deze kasteelbeschrijvingen worden voorafgegaan door een viertal inleidingen van deskundigen, getiteld: 'Termen in de kasteelkunde' (A.I.J.M. Schellart), 'De feodaliteit' (K.A. Kalkwiek), 'Politieke geschiedenis van Nederland in de periode 900-1500' (H.P.H. Jansen) en 'De topografische kastering van ons land' (P.W. Geudeke). Waarom ontbreekt de typologie van het kasteel? Achterin het boek is een 'catalogus' opgenomen van alle (?) kastelen van Nederland, met zeer summiere beschrijvingen. Tot slot volgt een lijst met aanbevolen literatuur (waarom worden er zo weinig monografieën en artikelen vermeld? De samensteller heeft ze wel gebruikt) en een begrippenlijst. Conclusie: de kastelenatlas is een fraai uitgevoerd boek, maar een uniek standaardwerk, zoals de uitgever het aankondigde, is het helaas niet.

F.R.H.

Gabriel Wymans, *Répertoire d'armoiries sur sceaux des hommes de fief du comté de Hainaut, XIIIe-XVIIIe siècles*, 1, i, *Sceaux conservés en Hainaut* (Brussel: Algemeen rijksarchief, 1980, 265 blz., BF 530, —). De zegelkunde en de heraldiek zijn specialiteiten waaraan de historische vorser doorgaans, niet zonder enig misprijzen voor deze liefhebberijen van min of meer adellijke genealogen, voorbijgaat. De technische problemen en de relatief zware onkosten voor de onontbeerlijke reproducties, vergrotingen, foto's en tekeningen, die bij dit onderzoek aan de orde komen, werken trouwens nog als een bijkomende rem. Het is daarom verheugend dat de dienst van het Rijksarchief in casu G. Wymans, het op zich heeft genomen een catalogus van de wapenzegels van de leenmannen van de graaf van Henegouwen op te stellen. Elk wapenschild wordt door een verzorgde tekening weergege-

ven. De drager van het zegel wordt zeer bondig geïdentificeerd en het zegel wordt gedateerd, eventueel door de uiterste data waarop de eigenaar voorkomt, eventueel door de datum die het zegel zelf draagt. Telkens ook wordt de bewaarplaats van het zegel aangegeven.

Dit eerste deel bevat de meer dan 1500 wapenschilden zoals zij voorkomen op zegels bewaard in de huidige provincie Henegouwen. In de volgende delen zal de catalogus worden aangevuld aan de hand van andere vindplaatsen in die provincie en daarbuiten. In een uitvoerige en gedegen inleiding gaat de auteur in op een aantal minder bekende aspecten van het statuut van de Henegouwse leenmannen en speciaal op hun rol in de willige rechtspraak. Hij legt er daarbij de nadruk op dat zij een sociaal zeer gedifferentieerde groep vormen en voor het grootste deel niet-edelen waren. Daaruit volgt dat zij een vrij representatief beeld geven van de Henegouwse heraldiek in haar geheel. Aan de hand van de nodige statistische tabellen en van talrijke voorbeelden worden dan de geplogenheden en modes die in de Henegouwse heraldiek gelden beschreven. Ofschoon een strikt onderscheid tussen wapens van edelen en niet-edelen niet vast te stellen is, lijkt het er niettemin op dat in de veertiende eeuw de bekroning van het schild met een helm haast uitsluitend bij ridders en schildknepen voorkwam; zij en ook vorstelijke officieren en schepenen blijken een voorkeur te hebben voor het aanbrengen van eenzelfde wapenstuk geplaatst twee en één, terwijl klerken en secretarissen een voorkeur aan de dag leggen voor een keper vergezeld van driemaal eenzelfde wapenstuk. Wij hebben ons afgevraagd of ook een gewone vierdeling tenminste in de middeleeuwen niet een typische adellijke manier van breken van het schild kan zijn geweest. Uiteraard betekent deze publikatie een enorme stap vooruit niet alleen voor de zegelkunde, de heraldiek en de diplomatiek, maar ook voor de sociale geschiedenis en zelfs voor de mentaliteitsgeschiedenis. Ook als instrument voor de familiegeschiedenis en voor de identificatie van vele scribenten en allerlei in de bronnen voorkomende personages zal van de uitgave dankbaar gebruik worden gemaakt. Mocht deze catalogus van wapenschilden bovendien door een alfabetisch of systematisch register van de voorkomende wapenstukken toegankelijk worden gemaakt zodat hij zou toelaten van een bepaald wapenschild snel de drager terug te vinden, dan zou hij onder andere voor kunsthistorici en codicologen nog meer nut afwerpen.

R.V.U.

E.J.Th.A.M. van Emstede, *Glossarium iuris brabantici of zestalig verklarend woordenboek van de ambts- en rechtstaal gebezigd in het voormalig hertogdom Brabant, 1222-1781 (1807)* (4 dln.; Deurne: Stichting Brabants Rechtseigen, 1981, 2985 blz., f 600,—, BF 9040,—, exclusief emballage- en portokosten, te bestellen per adres Burgemeester De Raadtsingel 77, 3311 JG Dordrecht). Van Emstede, oud-streekarchivaris van De Peel, publiceerde een woordenboek van rechtstermen, voorkomend in uitgegeven Nederlandstalige Brabantse bronnen van het begin van de dertiende eeuw tot het einde van het ancien régime. Zelf had hij bij de samenstelling een publiek van niet-juristen op het oog. J. van Rompaey, die een inleiding schreef bij dit 'ernstig en degelijk werkstuk', dacht op de eerste plaats aan 'niet academisch gevormde historici', maar wees er op dat in veel ruimer kring dan de hier genoemde het glossarium met vrucht kan worden gebruikt. De auteur van dit eenmanswerk, zonder hulp van assistenten of instituten tot stand gebracht, heeft de zich gestelde taak ruim opgevat. Hij heeft zich niet beperkt tot termen die typisch Brabants zijn of tot uitdrukkingen welke rechtstermen in strikte zin zijn. Soms wekt hij zelfs de indruk elk verbum en elk substantief uit zijn bronnen (de opgave daarvan beslaat ca. 130 pagina's) een plaats waardig te hebben gekeurd. Elk lemma is van één of meer

vindplaatsen voorzien ook als het een algemeen gangbaar woord betreft en dat lijkt overdreven: 'ROOMPOT = roompot', plus vindplaats (2148) is niet erg nuttig. Hoewel de auteur in het eerste deel een royale verantwoording van zijn bedoelingen en werkwijze geeft is het criterium voor de selectie niet duidelijk. Ook de plaatsing van de lemmata volgt geen voor de hand liggend systeem, maar over dat bezwaar wordt de gebruiker door veel verwijzingen heen geholpen. Slechts een enkele keer blijkt dat mis te zijn gegaan, zoals bij 'OLM, zie rooden oft witten...', waarbij de aangewezen plaats ontbreekt. Maar het is onrechtvaardig om op zulke slakken zout te leggen. Het merendeel der lemmata betreft in officiële documenten gebezigde uitdrukkingen waarvan men de verklaring nergens elders overzichtelijk bijeen vindt.

Soms heeft de auteur zich laten verleiden om de grenzen van zijn glossarium te buiten te gaan. Hij neemt bijvoorbeeld COLLEGIUM MEDICUM op om te kunnen uitleggen dat zo'n gilde in 1649 in Brussel voorkwam en HOOFDSTEDEN VAN BRABANT om de steden in kwestie op te sommen en hij vermeldt onder GAGE een hele reeks voorbeelden van gages, door de stad Antwerpen aan haar functionarissen betaald. Zo bevat het werk allerlei onverwachte gegevens die het doorbladeren ervan de moeite waard maken. De woordverklaring maakt een nauwkeurige indruk (al kan men voor fideicommiss beter bij Van Dale te rade gaan en vind ik de vermelding van diensten van 'leenmannen' in verband met hooidagen niet erg gelukkig); zij doet in het algemeen recht aan de verschillende gebruikelijke betekenissen. Is het typisch Brabants dat bij SCHOUW de mogelijkheid van lepraschouw onvermeld blijft en bij COMMUNICEREN die van 'communie doen', of ligt dat alleen aan de gebruikte documenten? Jammer is dat Van Emstede nooit aangeeft wanneer een uitdrukking voor het eerst in de Brabantse rechtsbronnen voorkomt. Daarentegen lijkt de zestaligheid (Nederlands, Latijn, Frans, Duits, Engels en Spaans) een wat overbodige luxe. Hoe dat zij, het glossarium is een waardevol resultaat van jarenlange monnikenarbeid. Het zal velen nuttige diensten bewijzen en daarvoor kunnen we de auteur zeer erkentelijk zijn.

J.A.K.P.

Na een overzicht van de staatsrechts- en volkenrechtsbeoefenaren heeft J.P. Duyverman thans een 'documentatie' samengesteld en ingeleid over *Onze academische beoefening van het arbeidsrecht* (Amsterdam-Alphen a/d Rijn: NCRD en Canaletto, 1981, iv + 18 blz., ISBN 90 6469 590 3). Waarom na staats- en volkenrecht arbeidsrecht volgt, wordt ons niet duidelijk gemaakt; evenmin wordt medegedeeld of er een plan achter deze uitgaven schuilt. Niettemin werpt Duyvermans inleiding licht op het ontstaan van een interessant specialisme (arbeids- of sociaal recht) waarvan Quack en Nolens de eerste academische beoefenaren waren. Misschien is het in de toekomst te overwegen aan de lijst der intreedes een overzicht der afscheidscollages toe te voegen.

A.H.H.

Sinds de tweede wereldoorlog geniet de sociale geschiedenis van België grote belangstelling die nog steeds toeneemt. Hierover verscheen onlangs in het Duits een zeer uitvoerig en boeiend overzicht door R. Schiffers, 'Die sozialgeschichtliche Forschung zum Industriezeitalter in Belgien. Historische Grundlagen und gegenwärtiger Stand', *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, LXVII (1980) i, 22-80. In het overzicht worden inlichtingen gegeven over de universiteiten en instituten waar sociale geschiedenis wordt beoefend, over de verschillende stromingen in het onderzoek, over de toegepaste methoden, over de speciale archieven voor sociale geschiedenis en over de speciale tijdschriften. Daar-

na volgt een bibliografische lijst van de verschenen publikaties tussen 1944 en 1977. De bibliografie is systematisch opgezet en verdeeld in vier hoofdcategorieën: verzamelwerken, studies over institutionele geschiedenis, studies over de sociaal-economische ontwikkeling sinds de achttiende eeuw en studies over arbeid en arbeidersbeweging. Een zeer nuttige en voortreffelijke gids, alhoewel niet altijd volledig nauwkeurig.

H.V.D.W.

Met een reeks 'Bibliografische notities' opgenomen in hun *Handelingen van de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen*, LXXXIV (1980) 225-236, verzorgden meerdere leden van de besturende commissie en de raad van deze kring de periode 1979-1980 uit de lopende Mechelse bibliografie.

L.V.B.

ALGEMEEN

Wie F. van Anrooy, e.a., ed., *Nederland in stukken. Beeldkroniek van Nederlandse archieven* (Haarlem: Fibula-Van Dishoeck, 1979, 195 blz., f31,—, ISBN 9022838730) achter elkaar doorwerkt, zal het net zo vergaan als uw recensent, die het gevoel had dat hij veel te lang op een overladen tentoonstelling had rondgeslenterd. Toch is dit geen onaardig boek, maar men moet het in kleine porties savouren. Het staat boordevol facsimilé's van archiefstukken, die de archivariissen uit het hele land hebben toegezonden aan een commissie van zes leden, die daaruit weer een keuze hebben gedaan en deze hebben afgedrukt als illustratie bij zestien hoofdstukken, die handelen over 'bestuur en rechtspraak', 'kerkelijk leven', 'openbare financiën' en meer van die voorspelbare onderwerpen. Vier auteurs hebben ieder twee hoofdstukken geschreven: mevrouw F. van Anrooy, L.P.L. Pirenne, R.A.D. Renting en B. Woelderink, de Friese archivaris J. Rinzema nam er drie voor zijn rekening en de nestor van het vaderlandse archiefwezen dr. W.J. Formsma leverde er niet minder dan vijf. De doorlopende tekst van die hoofdstukken is weinig verrassend, veel belangrijker zijn de bijschriften bij de 551 illustraties, als ik goed geteld heb. Er zijn heel curieuze stukken bij, op bladzijde 112 de twee delen van een chirograaf die aan elkaar gepast inderdaad het woord chirographum op de breuklijn laten zien, het oudste Nederlandse huwelijksregister van 1542, dat stamt uit Deventer, ontroerende getekende portretten van Utrechtse weesjongens, het gastenboek van koningin Wilhelmina te Londen met de handtekeningen van Hazelhoff Roelfsema en Van 't Sant en wat niet al. Het boek wil de inhoud der archieven aan een breder publiek presenteren en er propaganda voor maken en dat zal best gelukt zijn. Maar je wordt doodmoe van het boek, als je de afgedrukte stukken ook wilt gaan lezen; de samenstellers hebben doorgaans vrij duidelijke handschriften gekozen, maar die dan zo klein afgedrukt dat het zelfs met een vergrootglas heel moeilijk leesbaar blijft. Soms zelfs is er een uitsnijding uit een stuk afgedrukt, zodat de regels geen coherent geheel vormen, omdat ze niet volledig zijn afgedrukt. Ook had ik het gewaardeerd als de auteurs vaker een transcriptie hadden gegeven. In de bijschriften is een enkele keer wat misgegaan en ook staan ze wel eens niet precies bij de illustratie waar ze bijhoren, maar die gevallen zijn sporadisch en te verklaren door de rommelige lay-out.

H.P.H.J.

Nadat op het middelbaar onderwijs de 'thematische' presentatie van leerstof in 'cahiers' een grote vlucht had genomen, kon het niet uitblijven dat ook op de universiteiten – die volgens sommigen steeds meer het karakter van scholen aannemen – deze didactische vorm zou worden aangewend. Dictaten, syllabi, compendia, 'readers' kennen we al, de serie Rechtshistorische cahiers is nieuw, over oud. Als de liberale leer van de vernieuwingsstimulans die van (economische) concurrentie uitgaat, juist is, kan van dit nieuwe produkt op de juridische markt misschien een stimulerende werking uitgaan. De eerste twee deeltjes zijn verzorgd door de serieredacteurs zelf: G.C.J.J. van den Bergh, *Eigendom. Grepen uit de geschiedenis van een omstreden begrip*, en R. Feenstra en M. Ahsmann, *Contract. Aspecten van de begrippen contract en contractvrijheid in historische perspectief* (Rechtshistorische cahiers, I en II; Deventer: Kluwer, 1979 en 1980, viii + 93 blz. en vii + 92 blz., f 16,— en f 18,50, ISBN 90 268 1100 4 en 90 268 1179 9). De boekjes hebben één en ander gemeen. Beide zijn verdeeld in een beschouwend gedeelte en een deel tekstfragmenten. Ze pretenderen ook meer aandacht te zullen besteden aan de wisselwerking van maatschappelijke ontwikkelingen en juridische denkbeelden dan aan de interne dynamische ontwikkeling van het rechtssysteem in positivistische zin (I, v). Geen van beide voldoet hieraan echter, afgezien van een enkel knikske in die richting. Wie zal het de auteurs in hun bestek (39 en 32 bladzijden) overigens kwalijk nemen? De cahiers verschillen ook. Niet alleen doordat in het eerste de tekstfragmenten wel van toelichtende zinnen zijn voorzien maar niet met de inleidende beschouwing zijn verbonden en in het tweede deeltje die inleiding voortdurend naar de tekstfragmenten verwijst – maar ook verschillen zij grondig door temperament en interesse van de auteurs. Van den Bergh is sterk polemisch, soms – onnodig – fel uithalend (zoals tegen de overleden Immink), veelal apodictisch en, ondanks de schijn van het tegendeel, au fond on-historisch (van Savigny wordt bij herhaling en ongemotiveerd als 'reactionair' afgedaan). Feenstra en zijn medewerkster daarentegen scherp dogmatisch analyserend, in wie de ouderejaars ongetwijfeld de jarenlange omgang van de eerste auteur met Hugo de Groot – zijns inziens bescheiden – bijdrage aan de uitwerking van het contractsbegrip zal herkennen. Ideeëngeschiedenis in optima forma. Het is jammer dat de potentie voor het schrijven van een handboek voor de Nederlandse rechtsgeschiedenis lijkt te ontbreken – de redacteurs achten 'het seizoen' voor een dergelijk systematisch leerboek nog (steeds?) niet aangebroken. Dat de serie cahiers daarvoor de grondslag zou leggen, zal wel niet bedoeld zijn.

A.H.H.

De Toeristische federatie van de provincie Henegouwen en de Cercle royal d'histoire et d'archéologie d'Ath et de la région et musées athois organiseerden in Aat (Henegouwen) van 25 oktober tot 30 november 1980 een tentoonstelling gewijd aan 'Ath et sa région. Trésor d'art et d'histoire' dit ter gelegenheid van honderdvijftig jaar België. De catalogus van deze uitnemende gebeurtenis, getiteld: *Le patrimoine du pays d'Ath. Un premier bilan* (Etudes et documents du Cercle royal d'histoire et d'archéologie d'Ath et de la région, II; Aat, 1981, 556 blz., 218 ill., BF 650,—) verdient wegens zijn grote rijkdom ruime aandacht van de vorsers. Een twintig specialisten delen hier de eerste resultaten mee van een onderzoek binnen het kader van het 'land' van Aat, het westelijk deel van Henegouwen dat overeenstemt met het huidige arrondissement Aat, althans in principe, want het spreekt vanzelf dat deze vrij jonge administratieve omschrijving geen onderzoeksveld betekent voor alle periodes of aspecten van het onderzoek (6,25). De balans is indrukwekkend: 366 documenten of groepen van documenten, ondergebracht in zestien grote onderwerpen. Elk van deze onderwerpen is het voorwerp van een algemene presentatie gevolgd

door de opsomming van de tentoongestelde stukken, zodat het geheel vaak de allure aanneemt van een echte monografie.

Ziehier de lijst van de aangesneden themata: 'Le cadre géographique de l'arrondissement d'Ath' (33-69), 'Préhistoire et protohistoire de l'arrondissement d'Ath (71-101), 'Le pays d'Ath à l'époque romaine' (103-106), 'L'occupation mérovingienne' (107-111), 'Le patrimoine architectural. Architecture religieuse' (9-13, 113-168), 'Châteaux et fortifications' (168-185), 'Architecture civile urbaine' (185-220), 'Architecture rurale' (221-227), 'Archéologie industrielle' (228-287), 'Le pays d'Ath et sa représentation iconographique' (288-305), 'Numismatique' (307-317), 'La fabrication de la dentelle à Ath' (318-329), 'Broderies liturgiques' (331-366), 'Orfèvreries au poinçon d'Ath' (367-441), 'Etains au poinçon d'Ath' (442-479), 'La peinture du XIXe siècle à l'église Saint-Julien d'Ath' (481-490), 'Dinanderies (XVe-XVIIe siècle)' (491-497) 'La sculpture' (499-530), 'La folklore' (531-546). Dit uitgebreide geheel wordt ingeleid door een waardevolle 'approche historique' (14-32). Deze catalogus is niet alleen een herinnering aan een tijdelijke gebeurtenis maar is tevens een springplank voor nieuwe navorsingen.

D.V.O.

E. Houting, e.a., ed., *Brinkenboek. Een verkenning van de brinken in Drenthe* (Gorcum: Oblong, 1981, 302 blz., f 35,—, ISBN 90 232 1769 1). Het boek is voortgekomen uit een behoefte bij te dragen tot behoud van de Drentse brinken en tot wat de auteurs noemen 'de bewustwording van en de zorg voor de eigen woonomgeving' (inleiding). Het wil de brinken daarom inventariseren en beschrijven en hun plaats in de dorpen bepalen, zowel in het verleden als heden, en adviseren inzake maatregelen van ruimtelijke ordening die tot behoud c.q. herstel van brinken kunnen bijdragen. Helaas heeft de goede bedoeling tot gevolg gehad dat de auteurs hun aandacht zozeer op Drenthe hebben gefixeerd dat zij geen relaties hebben gezocht met andere gebieden. De brink is een grootheid die in het verre verleden is gevormd en welke taak en functie in de loop der eeuwen zijn gewijzigd. De auteurs hebben dit onderkend en hebben hun object in een historisch verband willen plaatsen, maar zij hebben dit zo naïef en onsystematisch gedaan dat hun werk voor een historicus slechts een zeer beperkte waarde heeft gekregen. De gegeven definitie van brink (66) is uiterst gebrekkig: men kan er bijna alle open ruimten in dorpen in onderbrengen en dat doen de auteurs ook, daar in de negentiende eeuw door ontginning gevormde open ruimten daarin zijn opgenomen (Rheebruggen, gemeente Ruinen), terwijl ook de Asser brink compareert die de rest is van het voorterrein van het klooster en daardoor niet voldoet aan een der punten van de definitie (namelijk: vroeger gebruikt voor het inscharen van vee).

De historische beschouwingen zijn ontleend aan een keuze uit de literatuur, waarbij de waarde van de geciteerde publikaties niet overwogen is (zie bijvoorbeeld pagina 31 waar de definitie van rocht is ontleend aan een boekje over Zuid-Oost Drenthe in plaats van aan het werk van Gratama). Er wordt links en rechts ontleend (waarbij steeds is nagelaten bladzijden aan te wijzen). Anderzijds is literatuur van wezenlijke betekenis voor het inzicht in de historische ontwikkeling van een dorp en daardoor voor de vaststelling of een ruimte een brink is, soms niet gebruikt, zoals de baanbrekende studie van Garming, die als eerste de zeventiende-eeuwse plattegrond van een dorp (Noord-Barge) heeft gereconstrueerd (*Nieuwe Drentse Volksalmanak* (1955)).

De behandeling van de Drentse geschiedenis is uiterst gebrekkig. Er komen zeer veel onjuistheden in voor: bijvoorbeeld de landdag zou de oudste vorm van bijeenkomst van het land zijn geweest en uitspraken hebben gedaan over recht en organisatie 'in het oude Dren-

the' (30) – wat was dan de taak van de Etstoel? Maar afgezien van fouten, de auteurs hebben geen begrip van de historische ontwikkeling, getuige twee zinnen: 'De bestaansperiode van de marken komt in grote lijnen overeen met de periode van de oude escultuur, die ongeveer van het einde der middeleeuwen(!) tot aan het einde der vorige eeuw heeft geduurd' (32); 'In het hedendaagse Drentse landschap vinden we... nog vrij veel van de oorspronkelijke (!) agrarische bestaanswijze terug' (19).

Waarde heeft het boek door de afgedrukte fragmenten van minuutkaarten, andere plattegronden en foto's en door allerlei beschrijvingen van actuele en recente toestanden. De inventaris kan men niet vertrouwen; niet alleen komen er, zoals getoond, grootheden op voor die men niet als brinken kan beschouwen, anderzijds ontbreekt een zeer grote en curieuze brink als de Westeindiger brink van Dwingeloo. De grondfout van het boek is voor de historicus dat de auteurs zijn uitgegaan van een statisch en uit de negentiende eeuw daterend beeld der Drentse geschiedenis, dat zich op Tiesing beriep en tot voor kort de literatuur beheerste.

J.H.

Jean-Marie Duvosquel en Claire Lemoine-Isabeau, *La région de Comines-Warneton. Sept siècles de documents cartographiques et iconographiques* (Collection Histoire Pro Civitate; Brussel: Gemeentekrediet van België, 1980, 150 blz., BF 1500,—). De historische geografie en meer speciaal de studie van het iconografische en cartografische materiaal daarvoor worden in onze gewesten en zeker in het Zuiden niet bepaald druk beoefend, ondanks recente pogingen om dit te stimuleren. Een en allicht niet de minst belangrijke rem daarbij is misschien wel dat dit soort onderzoek ook met bijzondere financiële lasten aan foto's en reproducties gepaard gaat. Vandaar dat het historische comité van het Gemeentekrediet van België zich sinds jaren beijvert om door tal van initiatieven, waaronder ook een colloquium over de achttiende-eeuwse cartografie, de Belgische vorsers betere mogelijkheden te bieden. Welbekend zijn zo bovendien de publikaties van de Ferrariskaart van de Oostenrijkse Nederlanden en van de Franse reliëfplannen van een aantal steden uit de zeventiende-achttiende eeuw. Ook onderhavig werk is onder de auspiciën van het Gemeentekrediet van België kunnen verschijnen; zijn hoge drukkosten sluiten een gewone commerciële uitgave immers haast uit.

Dit werk is een eerste systematische poging voor een bepaald gebied, in concreto de streek van Komen-Waasten (prov. Henegouwen), alle cartografische en iconografische documenten te verzamelen, kritisch te onderzoeken en onderling te vergelijken. Op die manier wordt het mogelijk de evolutie van een gewest als het ware de visu te volgen, maar het werk vormt meteen ook een methodologisch model voor analoge onderzoekingen elders. Hier worden bovendien een aantal grotere algemene kaarten onderzocht en voor dit eng bepaalde territorium besproken zodat men in zekere zin in dit boek een soort van steekproef kan zien nopens de natuur van bepaalde grote kaarten en hun betrouwbaarheid. Anderzijds vindt men hier ook een staalkaart van welke soort van documenten over het landschap en de historische geografie men kan hopen te beschikken en ten dele zelfs waar men ze moet zoeken. Het is echter wel zo dat het behandelde gewest allicht op het gebied van documentatie bevoordeeld is daar het in het grensgebied bij Frankrijk gelegen de twijfelachtige eer genoot van steeds in de belangstelling van de staatslui en de militairen te staan en daar de heren van Komen, inzonderheid Karel van Croy (1560-1612), bijzondere zorg hadden voor de plannen en beschrijvingen van hun domeinen zodanig dat Karel hele collecties van plannen en gezichten van zijn goederen en zelfs daarbuiten liet samenstellen.

In feite bestaat het boek uit twee min of meer afzonderlijke studies, een eerste van Mevr.

Lemoine, verbonden aan het Legermuseum, over de cartografische documenten betreffende de driehoek Ieper-Menen-Armentières (11-68), en de andere van J.M. Duvosquel, wetenschappelijk ambtenaar bij het Gemeentekrediet van België en actief historicus en kenner van de streek van Komen en van de Croy-documenten, over de plannen en iconografische documenten van de stad Komen en de vier bij haar aangehechte gemeenten (69-148). Beide bijdragen zijn uiteraard overvloedig geïllustreerd met 142 reproducties, weliswaar slechts een keuze uit het door de auteurs bijeengebrachte materiaal dat loopt van een topografisch zegel van Waasten van 1280 (Hoe kan de auteur weten dat dit zegel reeds in 1226 in gebruik was?) tot luchtfoto's van 1980. De kwaliteit van de reproducties – vele op natuurlijke grootte of zelfs vergroot en voor de kaarten in principe herleid tot schaal 1/25000 –, soms ook uitslaande kaarten en de talrijke illustraties in kleur zijn niet alleen een streling voor het oog maar zijn inderdaad gekozen voor hun eigen kenmerken of voor onderlinge vergelijkbaarheid. In een werk waarin de afbeeldingen een zo essentiële plaats innemen had een bruikbare overzichtslijst van de afbeeldingen niet misstaan. De toekomstige gebruiker zou ook wat makkelijker af geweest zijn zo men een alfabetisch register van landmeters, graveurs, drukkers, cartografen, enz. had opgenomen. In hun tekst geven de auteurs heel wat methodologische en kritische wenken en bedenkingen bij het raadplegen van dit soort documenten, bij voorbeeld over het opsporen van de afhankelijkheid door het vergelijken van de aangegeven plaatsnamen of over de betrekkelijke originaliteit van handschriftelijke kaarten of plattengronden, maar een methodologisch hoofdstukje was in dit verdienstelijke en exemplarische boek zeker op zijn plaats geweest.

R.V.U

Etienne van Caster, Roland Op de Beeck, *De grafkunst in Belgisch Limburg. Vloerzerken en -platen met persoonsvoorstellingen (13e tot 17e eeuw)* (Maaslandse monografieën IV; Assen: Van Gorcum, 1981, ix + 228 blz., f 80,—, ISBN 90 232 1812 4). Vooral in Frankrijk werd de laatste jaren veel aandacht besteed aan mentaliteitsgeschiedenis en in het bijzonder aan de houding tegenover de dood en de begrafenis. Anderzijds heeft Engeland op het gebied van de grafmonumenten, speciaal de fameuze koperen grafplaten, een heel oude en nog zeer levendige traditie die tot uiting kwam in belangstelling voor de vele uit de Nederlanden afkomstige vloerplaten in Engeland en de grafplaten in onze gewesten. In de Nederlanden zelf zijn beide studieterrijnen grotendeels verwaarloosd. De auteurs van dit rijk uitgegeven en verzorgde boek zijn in feite de eersten die deze achterstand proberen goed te maken. Daartoe hebben zij een inventaris aangelegd van de nog bestaande vloerzerken en -platen met voorstellingen van personen uit de provincie Belgisch Limburg, zelfs van voorstellingen die daar niet meer bewaard zijn. Mausolea en praalgraven met hoogrelief hebben zij niet in aanmerking genomen, omdat zij, rederend vanuit het standpunt van de kunsthistoricus, daarin een andere kunstuiting zien. Ook verdwenen zerken en platen die alleen bekend zijn uit tekeningen, zijn niet weergegeven wegens de eventuele onbetrouwbaarheid van dergelijke afbeeldingen.

De inventaris omvat 79 nummers, waarvan reeds acht uit de jaren 1270-1300 en, eigenaardig genoeg, slechts tien uit de ganse zeventiende eeuw, daarentegen meer dan dertig uit de zestiende, veertien uit de veertiende en een dozijn uit de vijftiende eeuw. Deze cijfers geven slechts een benadering omdat wij, evenals de auteurs, systematisch de monumenten in een eeuw hebben ondergebracht op grond van de overlijdensdatum van de begravenen, die op het monument wordt aangegeven. Hun optie zich niet te bekommeren over de aanpassing van de jaardatum op grond van de oude jaartijlen, heeft, voor zover we dit bij een vluchtig blik konden vaststellen, geen chronologische verschuivingen veroorzaakt, of-

schoon men het kan betreuren dat zij de dagaanduidingen met feestdagen van heiligen niet hebben opgelost. Chronologische verwarring is echter in hun rangschikking van de monumenten wel ingeslopen daar zij bij graven waarin meer dan één persoon is bijgezet geen consequente regel hebben toegepast en, voor zover we kunnen zien vrij willekeurig dan eens de datum van de eerstoverledene dan weer de laatste sterfdatum als norm hebben genomen. Als bij uitzondering de datum van vervaardiging van de zerk wordt vermeld, hebben de auteurs die datum genomen. Van elk monument wordt telkens tenminste één reproductie, hetzij door een foto hetzij door een wrijfafdruk, gepubliceerd. Per nummer worden telkens vermeld: de eventuele herkomst of/en de huidige bewaarplaats, de datering van de zerk, de aangewende produktietechnieken (inkerving, uitsparen, inleg). Eigenaardig is dat slechts zelden uitdrukkelijk het materiaal wordt genoemd –, de afmetingen, het opschrift met de gebruikte lettertypes en een volledige tekstweergave (met opgeloste afkortingen en eventuele vermoedelijke aanvullingen bij beschadigingen), de staat van bewaring, de precieze ligging in een instelling vroeger en nu, en de over het monument beschikbare literatuur. Vervolgens volgt dan een uitvoerige beschrijving van de steen waarbij soms ingegaan wordt op het vermoedelijke produktieatelier, de gebezigde techniek en de stijl, de voorstelling met het decor en de afgebeelde personenfiguren (met hun kledij en iconografische bijzonderheden), de heraldische motieven, de identificatie van de begravenen en de bekende personalia over hen.

Wij moeten daarbij vooral betreuren dat in nogal wat gevallen de auteurs het niet nodig hebben gevonden alle afgebeelde wapenschilden precies te beschrijven. In een inleiding (1-38) geven de auteurs een soort globale analyse van de verzamelde gegevens. Na een korte geschiedenis van het christelijke grafmonument, waarbij zij niet vergeten te vermelden dat ook de doden in de kerk volgens hun sociale rang een plaats kregen, bespreken zij eerst de opdracht voor het vervaardigen van een grafplaat. Zij doen daarbij ook een beroep op archiefteksten en brengen enkele opmerkelijke iconografische documenten over het vervaardigen van wrijfafdrukken in de zeventiende eeuw in Holland en middeleeuwse miniaturen over het hakken van een grafplaat en een bijzetting. Zij schetsen vervolgens een typologie van de grafmonumenten (waarbij de provincie Limburg inderdaad duidelijk tot het ruimere Maastrand behoort, het iconografische arsenaal, de heraldische motieven (nogal vluchtig), de evolutie van de epigrafische teksten en de geografische spreiding van de bekende zerken in de provincie Limburg. Deze is op een bijzonder opvallende wijze geconcentreerd in het uiterste zuiden (kaart op bladzijde 38). De daarbij aangegeven verklaring, dat door een bewuste politiek van de graven van Loon dezen hun zuidergrens met Luik met de inplanting van talrijke ridderhoven zouden hebben willen versterken, lijkt ons niet volkomen bevredigend. Zou het niet gewoon gaan om de grotere vruchtbaarheid van de bodem en dus de dichtere bevolking aldaar? Het belang van de vloerzerken en -platen voor de kunstgeschiedenis en de stijlevolutie is wel voldoende duidelijk, maar voor de sociale geschiedenis en de mentaliteitsstudie zijn zij even kostbaar maar worden te weinig systematisch aangewend. Deze sociale dimensie stond de auteurs echter niet steeds helder voor ogen. Dit valt bijvoorbeeld op bij hun oppervlakkige analyse van de epigrafische teksten waarin bepaald ook onjuistheden voorkomen (33).

Bij wijze van voorbeeld van het belang van dit soort documenten voor de historicus citeren wij slechts dat in 1441 op iemands grafscript voluit wordt vermeld dat hij een natuurlijke zoon van de heer van Heers is (nummer 29) en dat Willem van Elderen's grafscript zijn reis naar het Heilige Graf vermeldt. Wij hopen dat een dergelijk uitgewerkte inventaris spoedig voor de overige provincies kan worden verwezenlijkt.

R.V.U.

Als deel XVIII van de serie 'Geschiedenis in veelvoud' verscheen, samengesteld door H.A.M. Snelders en K. van Berkel, *Natuurwetenschappen van renaissance tot Darwin. Thema's uit de wetenschapsgeschiedenis* (Den Haag: M. Nijhoff, 1981, 255 blz., f 39,50, ISBN 90 247 9051 4). De bundel is opgezet zoals we gewend zijn geraakt bij deze serie. Snelders en Van Berkel geven in hun beknopte inleiding de nodige intentieverklaringen en definities, waarna tien stukken worden afgedrukt, specifiek Nederlandse zowel als meer algemene. De bijdrage van Dijksterhuis, oorspronkelijk uit 1953, is de oudste; alle andere zijn van recentere datum, terwijl Van Berkel's bijdrage zelfs nooit eerder gepubliceerd lijkt te zijn. Slecht vier buitenlanders worden door de samenstellers uitverkoren en dat zijn allen Engelsen en Amerikanen. Betekent dit dat in Duitsland of Frankrijk geen studie van de geschiedenis der natuurwetenschappen wordt gemaakt, of is de voorsprong van Engeland en Amerika op dit terrein werkelijk zo groot als nu gesuggereerd wordt? Terecht vermelden de samenstellers uitdrukkelijk dat deze bundel nooit een handboek zal kunnen vervangen, maar zij zijn er wel in geslaagd een nuttig instrument te leveren voor verdere studie op dit terrein. In dit verband zijn ook de achterin opgenomen uitgebreide bibliografieën bijzonder handig.

A.J.V.

Jaarboek voor vrouwengeschiedenis (1980); *ibidem* (1981) (Nijmegen: Sun, 1980, 286 blz., ISBN 90 6168 156 1 en *ibidem*, 1981, 263 blz., ISBN 90 6168 185 5). Met het uitbrengen van het jaarboek toont de eerste generatie afgestudeerde historicae met speciale belangstelling voor het verleden van de leden van de eigen sexe haar eigen, volwassen geworden gezicht. De redactie verweert zich met het uitbrengen van het jaarboek vriendelijk maar beslist naar twee kanten. Ze probeert de scepsis ten opzichte van de vrouwengeschiedenis als minder serieus te nemen gerichtheid op een specifiek veld van onderzoek in de 'traditionele' wetenschap te doorbreken, maar verzet zich evenzeer tegen de aandrang vanuit grote delen van de hedendaagse vrouwenbeweging, of moeten we zeggen vrouwenbewegingen, om te komen tot de produktie van nuttige en voor de emancipatie toepasbare teksten. Behendig tussen weerstand en omknelling door manoeuvreren, vormen beide redactionele inleidingen een bijdrage tot de geschiedenis van de vrouwengeschiedschrijving. Zonder de oorsprong uit en de verbondenheid met de vrouwenbeweging te verloochenen, stelt de redactie, en dat blijkt ook uit de opgenomen artikelen, wetenschappelijke kwaliteit en integriteit voorop. Van de artikelen signaleren we die, welke op de Nederlandse geschiedenis betrekking hebben. Ook internationale ontwikkelingen en discussie vinden evenwel hun neerslag in het jaarboek.

De eerste aflevering opent met een aardig artikel van Nine van Schuppen, 'Van Vrouwenvermaak tot Damesrecreatie'. Ze probeert aan de hand van de geschiedenis van het hardrijden op de schaats door vrouwen – tegen betaling –, en de veranderende houding ten opzichte van dit fenomeen tot conclusies te komen over de sportbeoefening door vrouwen in de negentiende eeuw. Jenneke Quast schreef over 'Vrouwenarbeid omstreeks 1500 in enkele Nederlandse steden'. Ze behandelt vooral de positie van vrouwen in de gilden van Den Bosch, Utrecht, Leiden en Dordrecht. Diet Sijmons richt zich in 'Een noodzakelijk kwaad, maar voor wie?' op de prostitutie in Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw. Ze weet aan de hand van archivalia van een aantal prostitutiebestrijdingsorganisaties tot een treffend beeld te komen van zowel de ideeën over als de werkelijkheid van de prostitutie. Marjan Advocaat, Trees Mol en José Niekus proberen in 'Geboortenregeling: een vrouwenzaak?', aan te tonen dat 'vrouwen echter – niet alleen tegenwoordig, maar ook vroeger – actief geweest zijn op het gebied van zowel propaganda als praktische

hulpverlening inzake anticonceptie...'. Het stuk biedt een zekere correctie op de opvattingen van Jan de Bruijn in diens *Geschiedenis van de abortus in Nederland*, en Gé Nabrinks *Sexuele hervorming in Nederland*. Gezien de moraliserende toon en het rapport-achtige karakter van de bijdrage was plaatsing in het *Tijdschrift voor vrouwengeschiedenis* beter op zijn plaats geweest. Jeske Reijs schreef een doorwrochte studie over 'De boerin op de zandgronden in Oost-Noord-Brabant 1880-1910'. Ze behandelt met name de invloed van mechanisatie en rationalisatie en de groeiende verzuilingsdruk op de positie van de boerin.

Voor het tweede jaarboek nodigde de redactie ook enkele mannelijke auteurs uit en onderstreepte daarmee haar pragmatische standpunt. Gerard Pley beschreef in 'Uit beschaafde nood geboren' de ontwikkeling van de Algemeene Nederlandsche Vrouwenvereniging 'Tesselschade' tussen 1872-1898. Het artikel verheldert de opkomst van een zekere bewustwording onder ontwikkelde vrouwen. Marjan Schwegman tracht in 'Lagen der werkelijkheid' gezichtspunten te ontwikkelen voor een nieuwe benadering van de positie van Nederlandse vrouwen tussen beide wereldoorlogen. Ze doet dat aan de hand van een vergelijking van de Nederlandse met de Italiaanse situatie. Haar wat moeizaam geschreven pleidooi voor het onderscheiden van formele ideologieën, informele opvattingen en dagelijkse levenspraktijk als onderzoekscategorieën is een goed voorbeeld van de wijze waarop beoefenaren van de vrouwengeschiedenis zich aan een aantal simplismen hebben ontworsteld. De bijdrage van Mieke Aerts, 'Op zoek naar constructies van vrouwelijkheid. Naar aanleiding van drie katholieke vrouwenorganisaties in het interbellum' misstaat wat in de reeks artikelen, vanwege de rommelige compositie, het meer dan losse taalgebruik en het ontbreken van verwijfsplaatsen. 'Kiesrecht zonder onderscheid van sekse, de SDAP en de strijd voor het vrouwenkiesrecht (1899-1908)' van Tom van der Meer geeft een correctie op de visie van J. Outshoorn in haar *Vrouwen-emancipatie en socialisme*, met name op het punt van de achtergronden van de veranderingen in de opstelling van de Nederlandse sociaal-democratie. De variatie in stofkeuze in de jaarboeken – het accent ligt duidelijk op de laatste eeuw – wordt gediend door de opname van een bijdrage van Elisja Schulte van Kessel 'Vis noch vlees. Geestelijke maagden in de Gouden Eeuw'. Het vrolijk geschreven opstel lijdt enigermate onder een teveel aan grove lijnen boven gedetailleerde beschrijving. Cora Bakker-van der Kooij behandelt in 'Mara. Pleegzuster zijn. Ontwikkelingen in de ziekenverpleging en de organisatiepogingen van verpleegsters in Nederland, 1870-1920' de gevolgen van de oververtegenwoordiging van vrouwen in de verpleging voor de wijze waarop zij zich organiseerden en gaat verder in op de sociale herkomst van de verpleegsters en de status van het beroep. Mirjam Elias interviewde de Grand Old Lady van de vrouwengeschiedenis, mevrouw W.H. Postumus van de Goot. De bewerking van het vraaggesprek vormt een alleraardigste terugblik op het leven van deze opmerkelijke vrouw. Hopelijk vinden we dit genre in volgende jaarboeken terug. Al met al zijn deze een aanwinst voor het bestand aan historische periodieken in Nederland.

H.J.W.

A.J.M. Kunst, *Recht, commercie en kolonialisme in West-Indië vanaf de zestiende tot in de negentiende eeuw* (Zutphen: Walburg Pers, 1981, 374 blz., f 39,50, ISBN 90 6011 456 6). De voormalige Nederlandse koloniën of rijkssdelen in de West hebben zich mogen verheugen in een onverflauwde historische belangstelling vanuit het moederland. Het zou echter overdreven zijn te beweren dat die interesse omgekeerd evenredig is geweest met het interest dat Republiek en Koninkrijk daar hadden. Met name Hartog en Goslinga hebben zowel detailonderwerpen uit de Westindische geschiedenis onderzocht als grote syntheses geschreven. Op het terrein van de rechtsgeschiedenis ligt dat – zoals gebruikelijk – wat an-

ders: er bestaan nogal wat disparate studies waaraan pas bij de herdenking van de invoering van de Nederlandse wetboeken op de Antillen enige samenhang werd gegeven. Anders dan Schiltkamp in de herdenkingsbundel *Honderd jaar codificatie in de Nederlandse Antillen* (1969) heeft Kunst zich niet willen beperken tot 'Bestuur en rechtspraak in de Nederlandse Antillen ten tijde van de West-Indische Compagnie'. De emeritus-hoogleraar in de rechtsgeschiedenis te Utrecht en Rotterdam, die ook in Willemstad doceerde, heeft een veel breder terrein willen bestrijken. De rechts- en handelsgeschiedenis van de Nederlandse Antillen – want die vormen de hoofdmoot – worden geplaatst in het ruime kader van de Nederlandse bemoeienis met Amerika. Veel aandacht wordt dus besteed aan de WIC en haar activiteiten. De auteur is daarvoor ook de aangewezen man. Niet alleen kent hij land, bevolking en cultuur door persoonlijk contact, maar hij bezit ook, zoals uit zijn *Historische ontwikkeling van het recht* blijkt, het vermogen tot een grote synthese.

Deze studie valt, als ik het goed zie, in twee delen uiteen. Het eerste gedeelte, voorafgegaan door een inleidend hoofdstuk over de ontdekking van Amerika en de problemen van beginnende kolonisatie (slavernij), omvat organisatie en activiteiten van de oude en de nieuwe WIC (hoofdstukken 2, 3 en 4). Een verbindend middenstukje wordt gevormd door het vijfde kapittel over de problemen van dekolonisatie en antislavernijbeweging eind achttiende en begin negentiende eeuw. Het laatste hoofdstuk (171-269) behandelt speciaal de geschiedenis van de Nederlandse Antillen tot 1869. Het karakter van beide delen verschilt ook in zoverre dat het eerste vrijwel geheel is gebaseerd op gedrukte bronnen en literatuur, terwijl voor het hoofdstuk over de Nederlandse Antillen blijkbaar vrij wat archiefonderzoek is verricht.

Dat een gepland universitair leerboek voor rechtsgeschiedenis uitgroeide (13), is merkbaar. Storend is dat ook wel niet, maar men wordt dan wel gedwongen te vragen naar de grenzen. Het is duidelijk dat sommige thema's – slavernij en slavenhandel, bijvoorbeeld – de speciale interesse van de auteur hebben. Meer moeite heb ik met het begrijpen van de territoriale afgrenzing: Suriname, Brazilië, Nieuw-Nederland blijven wat ver op de achtergrond. Men zou bijvoorbeeld wel de bekende studie van Van Lier, *Samenleving in een grensgebied* (1949, 1977, 3e dr.) gebruikt hebben willen zien, of de recente publikaties over Johan Maurits.

Dat brengt mij tevens op een ander thema dat, naar mijn smaak, misschien meer reliëf aan dit boek had kunnen geven: de samenleving. Nederlandse avonturiers en fortuinzoekers, brave en corrupte ambtenaren, Joden, vrouwen, Indianen, zwarte – of anderszins gekleurde – slaven en vrijgelatenen onderhielden relaties met elkaar. Welke dynamiek ging er van die dagelijkse contacten uit op de rechtsvorming? Welke gedragsregels hanteerden zij daartoe? Juist de vloed van literatuur uit de jaren zeventig over het probleem van de slavernij (David Brion Davis, Degler, Genovese, H. Hoetink) heeft de inherente contradictie laten zien tussen het positieve recht dat de slaaf als 'ding' zag en de dagelijkse praktijk die hem tot op zekere hoogte als mens moest erkennen. Uitwendige rechtsgeschiedenis – die dit boek grotendeels bevat – krijgt meer dimensie door het uitwerken van dergelijke thema's, waaraan ook de vaak geciteerde Boxer studies wijdde, zoals *Mary and Mosogyny* (1975). Laat men dit echter niet opvatten als 'kritiek'. Het boek van Kunst biedt al veel: het is bijna een handboek geworden. We mogen het in veler handen wensen; de prijs is onwaarschijnlijk laag. Gedetailleerde registers maken het ook als naslagwerk toegankelijk.

A.H.H.

Het bijzonder fraai uitgegeven deeltje drie van de Paludanus reeks: J.T. Bremer, *Drie eeuwen zoutharingvisserij te Enkhuizen 1550-1850* (Enkhuizen: de Stolphoevepers, 1981, 30 blz., f 17,50, ISBN 90 6329 131 0) heeft een wat merkwaardige inhoud. Zich baserend op een aantal op zichzelf uitstekende historische studies geeft de auteur enige impressies over de Noordzeeharingvisserij tussen 1550 en 1795, waarin een logisch verband soms ontbreekt.

J.R.B.

O. Moorman van Kappen, *Tot behoef der arme wesen. Hoofdstukken uit de geschiedenis van het Burger Weeshuis te Harderwijk* (Zutphen: Walburg Pers, 1981, 328 blz., f 59,50, ISBN 90 6011 049 8). De zorg voor de opvoeding van weeskinderen en het beheer van hun vermogens was oudtijds een taak die door overheid en gemeenschap serieus werd genomen. Speciale weeshuizen werden in de steden gesticht om de wezen een vervangend tehuis te bieden, als daarvoor geen verwanten beschikbaar waren; weeskamers beheerden met inachtneming van de voorschriften der weeskeuren hun vermogens. Veelal waren leden van de stedelijke overheid hierbij actief betrokken.

Het weeshuis in Harderwijk werd in 1554 gesticht door de priester Johan van Spuelede, die hiertoe een deel van zijn vermogen afzonderde. Hij verzocht de schepenen er op toe te zien dat de gelden overeenkomstig hun bestemming zouden worden besteed. Hier lijkt sprake van een particuliere fundatie, waarin de rechtshistoricus een 'trust'-constructie ontwaart. De inschakeling van de overheid bij de realisering van de rechtsvorm 'stichting' zou in dit geval verstrekkinge gevolgen hebben.

Weeshuizen vinden hun geschiedschrijver veelal naar aanleiding van een eeuwfeest. In dit geval kreeg de schrijver, hoogleraar in de Nederlandse rechtsgeschiedenis te Nijmegen, zijn opdracht van de regenten van het weeshuis – waar thans geen wezen meer worden 'verpleegd'. Het is dus niet verwonderlijk dat deze 'hoofdstukken' een sterk rechtshistorisch karakter dragen. Dat is tevens de kracht van dit gedenkboek. De auteur gaat diep in op allerlei juridische kwesties, zoals de stichtingsvorm, secundaire dotaties van particulieren in de loop der tijd, de weeshuisordonnanties en -instructies en het recht van successie van het weeshuis. Het is, mijns inziens, van groot belang dat er een studie met dit rechtshistorische karakter is verschenen: het toont de historici weer eens hoe onmisbaar dit aspect van de institutionele geschiedenis is. De wijze waarop Van Kappen zijn perspectief heeft gehanteerd, is stimulerend en niet-eenzijdig. Hij heeft een open oog, met name voor economische aspecten van het beheer der weeshuisgoederen. Bovendien bedrijft hij gelukkig geen dogmatisch-juridische geschiedenis, maar weet hij het Harderwijkse weeshuis een eigen geschiedenis te geven, mede opgebouwd uit de evenementen die de archivalische bronnen de onderzoeker bieden. Niet de minste verdienste van dit boek is de heldere manier waarop de ingewikkelde verhouding tussen magistratuur en weeshuisleiding in de loop der tijden is uiteengezet. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor de langdurige procedures tussen regenten en gemeente in de eerste decennia van deze eeuw. De gezagsverhoudingen worden door de auteur met milde humor raak getypeerd. Het Harderwijkse Burger Weeshuis, zoals het na de reformatie ging heten, was niet groot: gemiddeld verbleven er veertien wezen, gedurende gemiddeld elf à vijftien jaar. Men probeerde alle kosten uit eigen middelen – renten, pachten, verdiensten der wezen – te bestrijden. Onderwijs, uitbesteding, discipline, komen natuurlijk aan de orde. Deze voorbeeldige – zij het niet 'volledige' – studie wordt afgesloten met een bronnenpublicatie waarin naamlijsten der weesmeesters of regenten en der weeskinderen zijn opgenomen (225-313). Een zeer gedetailleerd zakenre-

gister maakt het boek gemakkelijk toegankelijk. Ongetwijfeld zullen sommige gebruikers het ontbreken van een personenindex betreuren.

A.H.H.

Het Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken, LXXII (1980) bevat een groot aantal korte artikelen over zeer verschillende onderwerpen, waarvan ik de volgende apart wil vermelden. In 'Vier eeuwen bouwen in de Hortus. Deel I (1587-1815)' geeft E.M. Terwen-Dionisius een beschrijving van de geschiedenis van de gebouwen die in de Leidse Hortus Botanicus staan (zoals de huidige Oranjerie) of gestaan hebben (zoals het Ambulacrum en de Oude Oranjerie) (35-65); D.J. Noordam geeft een overzicht van de gebeurtenissen bij 'Het Leidse pachtersoproer van 1748' (87-98) en J. Donkers schetst aan de hand van de oude notulenboeken in 'Het Minnehuis' (103-113) een beeld van de armenverzorging in Leiden in het midden van de negentiende eeuw. In 'De eerste Leidse gaslichten' (118-122) laat A. Stolp zien wie in de periode 1841-1844 de afnemers waren van het draagbaar gas van F. Droinet, en I.W.L. Moerman tenslotte geeft een beschrijving van de schilderijen in de 'Mon Père Kerk' (133-144), een rooms-katholieke kerk uit het midden van de negentiende eeuw, die in 1934 werd verbouwd en daarna tot aan de afbraak in 1979 dienst deed als overdekt zwembad.

Th.S.H.B.

L.H. van Schelt, *Fragmenten uit de geschiedenis van Zweeloo* (Meppel: Stichting het Drentse boek, 1981, 141 blz., ISBN 90 6509 201 3) bevat veertien voor het merendeel korte opstellen over onderwerpen uit de geschiedenis van het Drentse dorp Zweeloo tussen ± 1600 en ± 1900. De schrijver is voorzitter van een studiegroep, bestaande uit plaatsgenoten met belangstelling voor de lokale historie, die zich ten doel heeft gesteld een geschiedenis van Zweeloo te schrijven. Zijn boek loopt op die publikatie vooruit. Van Schelt schrijft onder andere over predikanten en schulten, dorpsbranden, de plaatselijke molen en het bezoek van Vincent van Gogh aan Zweeloo in 1883. Het langste en naar mijn smaak het aardigste stuk is gewijd aan de predikant-heelmeester Ludovicus Abrahamy, die van 1733 tot 1756 de kerk van Zweeloo diende. De schrijver tekent hem als een in wijde omtrek befaamde kruidendokter, die zich blijkens zijn bewaard gebleven kasboek goed voor zijn artsijen liet betalen. Hij belegde het verdiende geld in landerijen, maar trad ook als geldschiet op. De dominee verstrekke leningen ten bedrage van enkele tientallen guldens aan kleine luiden als de dorpschoenmaker en 'de meyer op de Weem', de pachter van de pastorieboerderij. Hoewel in verschillende opstellen de genealogie wel erg veel aandacht heeft gekregen en de annotatie te wensen overlaat, heb ik dit boek over Zweeloo met plezier gelezen.

G.G.

Als deel drie in de Esso-museumreeks, een relatiegeschenk van de gezamenlijke Esso-bedrijven in Nederland, is verschenen W.A. Braasem en O. Meeter, *Sulcken hecht werck het is... Het huis te Amerongen* (Den Haag: Esso-bedrijven in Nederland, 1981, 61 blz., f 22,50). In dit boekje wordt aan de hand van enige bestaande literatuur een beeld geschetst van de geschiedenis van het huis Amerongen en van de wederwaardigheden van zijn bewoners, de families Van Reede/Van Athlone en Van Aldenburg Bentinck. De nadruk ligt op de tweede helft van de zeventiende eeuw, toen dankzij de energieke Margaretha Turnor, echtgenote van de diplomaat Godard Adriaan van Reede, de in 1673 door de Fransen verwoeste ridderhofstad werd herbouwd. Het rijkelijk geïllustreerde

werkje wordt besloten met een beschrijving van het laat-zeventiende- en achttiende-eeuwse interieur van het thans als museum ingerichte kasteel.

F.R.H.

De Antilliaan dr. William Charles de la Try Ellis, jurist van opleiding en professie, was een man van brede belangstelling en eruditie. Hij heeft in de loop van zijn lange leven (1881-1977) heel wat geschreven, ook op het terrein van de Caribische geschiedenis. Dertien van zijn opstellen, daterend uit de jaren 1943 tot 1960 en voor het merendeel indertijd in het in vrij beperkte oplage verschenen tijdschrift *Lux* gepubliceerd, zijn thans onder de titel *Antilliana. Verzameld werk van dr. W.Ch.de la Try Ellis* uitgegeven onder auspiciën van de Universiteit van de Nederlandse Antillen door J.E. Spruit en E. Voges (Zutphen: Walburg Pers, 1981, 206 blz., f 24,—, ISBN 90 6011 266 0).

Antilliana bevat historische bijdragen van een scherpzinnig amateur, die onder bescheiden, typerende titels als 'Sprokkelingen op het gebied van de koloniale geschiedenis' of 'Losse aantekeningen omtrent de Nederlandse Antillen' doorgaf wat hij in allerlei publicaties en soms ook in archieven aan interessants gevonden had – in de genoemde gevallen vooral in Spaanse bronnen over de vroege geschiedenis van de Antillen. Uit titels als 'Het voormalige gemeentebestuur van het eiland Curaçao' of 'Van de Wees-, Onbeheerde en Desolate Boedelkamer naar de NV Curaçaoose Hypotheekbank' en 'Naar de wetgeving van 1869' (waardoor een einde kwam aan de vigeur van het Hollands-Romeinse recht op de Antillen) valt een lichte voorkeur op te maken voor constitutionele en civiel-juridische kwesties. Maar ook over de topografie van Curaçao ('Enige oude straten en pleinen, gebouwen en gronden' en 'De oeververbinding in de St. Annabaai in de loop der jaren') vergaarde hij tal van gegevens, evenals vele (hijzelf schrijft 'Enkele') 'Aantekeningen betreffende Bonaire'. De opstellen van De la Try Ellis ontlelen hun voornaamste waarde aan de met veel ijver bijeengebrachte gegevens, niet zelden in de vorm van uitvoerige citaten opgenomen. 'De Commissarissen van Zijne Doorluchtige Hoogheid te Curaçao in 1789' is een goed voorbeeld (daarom is het ontbreken van een persoonsnamen en zakenregister in deze uitgave zo'n onvergeeflijke fout). Het meest beviel me overigens 'De gronden genaamd Stuyvesant', waarin de auteur op grond van archiefmateriaal (koop- en eigendomsoverdrachtscontracten) aantoont dat deze gronden hun naam ontleen aan een vroeg negentiende-eeuwse eigenaar en niet – zoals een op Curaçao courant verhaal wil – aan het feit als zou het ene been van Pieter Stuyvesant aldaar begraven liggen.

G.J.S.

MIDDELEEUWEN

J.H.F. Bloemers, L.P.Louwe Kooijmans, H. Sarfatij, *Verleden land, archeologische opgravingen in Nederland* (Amsterdam: Meulenhoff, 1981, 192 blz., f 48,50, ISBN 9029099925). Het is nauwelijks nodig deze publikatie hier aan te prijzen. Als boek van de maand was zij snel uitverkocht en een tweede oplage verscheen onmiddellijk daarop, voldoende bewijs dat de samenstellers aan hun propaganda voor archeologische opgravingen in Nederland een goede vorm hebben gegeven. In een schitterend plaatjesboek vatten zij de spectaculairste resultaten van de laatste dertig jaar samen in chronologisch gerangschikte maar tevens op telkens andere themata geconcentreerde hoofdstukken. Zij geven daarin zicht op de aard van hun onderzoek, de opmerkelijkste gevonden voorwerpen en

restanten van nederzettingen, maken de verspreiding der vindplaatsen duidelijk door middel van kaartjes en de veronderstelde levenswijze der bewoners met behulp van B. Brobels reconstructietekeningen. We vinden er de skeletten uit Swifterbant (circa 4000 v.C.), de boerderijen der Cananefaten in Rijswijk, maar ook kastelen en stadswoningen, de Westfriese zeedijk en de vesting Bourtange.

J.A.K.P.

In het gebied ten zuiden van Rijn, Kromme Rijn en Oude Rijn nam in de Romeinse tijd de verering van heilige vrouwen een zeer belangrijke plaats in. De invoering van het sterk mannelijk gerichte christendom veroorzaakte een kloof tussen de emotionele leefwereld van de jonge christengemeenschappen en de officiële religie. Na korte of langere tijd werd deze leemte gevuld door de verering van algemeen bekende heiligen als Maria en Anna en van allerlei plaatselijke heiligen, die min of meer duidelijk de functies van de antieke moedergodinnen hebben overgenomen. Vanuit deze invalshoek beschrijft Jan Huisman in zijn artikel 'Moedergodinnen en heiligen. Het voortleven van de verering der moedergodinnen tussen Rijn en Schelde', *Jeugd en samenleving*, X (1980) 37-61, de opkomst van de verering van vrouwelijke heiligen in Noord-Brabant. Langs de rivieren de Schelde, de Mark en de Donge, waar in de Romeinse tijd Nehalennia en Sandraugia vereerd werden, constateert hij een vroeg-christelijke populariteit van de heiligen Gertrudis, Amelberga en Pharaïldis. In midden-Brabant daarentegen bevorderde volgens hem de heidense verering van Hercules/Donar de keuze voor mannelijke patroonheiligen (vooral Petrus, Johannes de Doper en lokale bisschoppen als Servatius en Lambertus). Dit 'gat van Brabant in de cultus der heilige vrouwen' wordt vanaf de dertiende eeuw opgevuld door de verering van overwegend plaatselijke heilige vrouwen, waaraan allerlei heidense legenden worden gekoppeld. Dit artikel is vrijwel uitsluitend gericht op de rol die de geloofsbeleving in de Romeinse tijd gespeeld heeft bij de keuze van patroonheiligen; aan andere factoren, zoals de samenhang tussen de verspreiding van de Gertrudiscultus langs Schelde en Donge en het goederenbezit van het klooster Nijvel rond Bergen op Zoom en Geertruidenberg, wordt geen aandacht besteed.

J.A.M.Y.B.R.

Tot 1796 heeft op het hooggelegen Valkhof te Nijmegen een enorme burcht gelegen, in 1155 gebouwd door Frederik Barbarossa. In 1796-1797 evenwel is dat bouwvallig geworden complex, met uitgestrekte gebouwen waar stadhouder Willem V nog gewoond had, met een burchtmuur en een reusachtige toren, onder de slopershamer gevallen. Niet omdat men in de roes van de Bataafse vrijheid dit monument van feodale dwingelandij wilde terneer werpen, men zag er immers een stichting van Julius Caesar in, maar het onderhoud was duur en de slopers waren bereid f 90.000,— neer te tellen voor de kostbare tufsteen, waarvan tras of metselspecie gemaakt kon worden. Het is de verdienste van de stad Nijmegen geweest, dat zij tenminste twee bouwwerken voor het nageslacht heeft behouden, te weten de absis van de Sint-Maartens kapel, het enige wat nog rest van Barbarossa's burcht en de zogenaamde Karolingische kapel, die in werkelijkheid van omstreeks 1030 moet dateren, zoals J.J.F.W. van Agt betoogt. Deze kerk, duidelijk geïnspireerd op de dom van Karel de Grote te Aken, was namelijk gespaard gebleven, toen hertog Godfried met de Baard in 1047 de palts te Nijmegen in de as legde. In 1796 zagen de Nijmegenars er een 'heidense kapel' in, maar zij vonden deze curieus genoeg om te behouden. De burgers van Nijmegen toonden dus ook toen al een zekere trots op hun Valkhof en zij meenden in 1980

het 750-jarig bestaan van hun stad niet beter te kunnen vieren dan door een tentoonstelling daarover te houden.

De catalogus daarvan is een uitermate geleerd werk geworden en is getiteld: *Het Valkhof te Nijmegen* (Catalogi van het kunstbezit van de gemeente Nijmegen, III; Nijmegen: gemeente Nijmegen, 1980, 213 blz.). Uitermate geleerd, zei ik, niet zozeer door de eigenlijke catalogus die 227 nummers telt, voornamelijk afbeeldingen van de burcht en van delen daarvan, maar vooral door een stel artikelen over verschillende aspecten. Deze zijn geschreven door medewerkers van het Nijmeegs museum 'Commanderie van Sint-Jan', van het gemeente-archief en door staf en studenten van het Instituut voor middeleeuwse geschiedenis van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan de nederzetting Nijmegen in de middeleeuwen, bijvoorbeeld door bijdragen over het verschijnsel rijksstad, burggraven en tolleren te Nijmegen en zelfs de koninklijke munt aldaar. Eén bijdrage uit dit boek is later ook nog afzonderlijk verschenen, te weten P. Leupen en B. Thissen, *Bronnenboek van Nijmegen (eerste eeuw na Chr.-1247)* (Nijmegen: Gemeente-archief, 1981, 68 blz.). Zij blijken 190 vermeldingen tot en met 1247 gevonden te hebben, waarbij ze de verhalende bronnen vertaald hebben, behalve Tacitus. Aan de vertaling van de opgenomen antieke inscripties hebben ze zich niet gewaagd, zeggen de auteurs eerlijk, maar ik vind deze schroom toch te ver gaan. Zij zullen allicht er meer van maken dan de meeste gebruikers. Dr. Leupen is natuurlijk bekend als hoofdmedewerker voor middeleeuwse geschiedenis, maar B. Thissen was op het moment dat dit *Bronnenboek* verscheen nog student. Hij heeft nog meer artikelen geschreven in de catalogus *Het Valkhof te Nijmegen*. Het is plezierig dat studenten hierin al een proeve van hun kunnen hebben gegeven. B. Thissen wekt daarbij de indruk van grote deskundigheid.

H.P.H.J.

M. Prestwich, ed., *Documents illustrating the Crisis of 1297-98 in England* (Camden Society Fourth Series, XXIV; Londen: The Royal Historical Society, 1980, vii + 216 blz., £10,—). De crisis van 1297-1298, die koning Eduard I in conflict bracht met de baronnen en de kerk, betrof de financiële eisen van de kroon, die zich in verband met de in 1294 uitgebroken oorlog tegen Filips IV de Schone op de noodzaak (document 133 van 1 september 1297, bladzijde 143: 'in necessitatis articulo') had beroepen. Het verzet van de betrokkenen gold niet alleen de zware lasten die hun werden opgelegd, maar ook principiële kwesties inzake de prerogatieven van de kroon en de rechten van de vrije lieden; sommige hoge heren beweerden dat het betalen van belastingen waar ze niet in hadden toegestemd gelijkstond met een reductie tot serviele status (document 126 van 22 augustus 1297). Het is dan ook duidelijk dat deze verzameling van 208 zorgvuldig uitgegeven documenten (waarvan zeer weinige reeds vroeger in druk zijn verschenen), gaande van 13 februari 1297 tot mei 1298, welkom zal zijn, zowel bij de politieke als de constitutionele historici. Wat de geschiedenis der Nederlanden betreft zij vermeld dat verschillende documenten (en hoofdstuk VII van de inleiding) betrekking hebben op de Vlaamse expeditie van Eduard I, in de periode augustus 1297-maart 1298. De editie is, zoals gezegd, met veel zorg gemaakt. Wel hadden de regesten uitvoeriger mogen zijn: de uitgever volstaat bijvoorbeeld met 'brief van koning Eduard tot N', zonder gegevens over het voorwerp van de koninklijke mededeling of bevel. Ook vinden we dat over minder illustere figuren die in de teksten voorkomen wel ter verdere identificatie enige informatie gegeven had kunnen worden. Zie bijvoorbeeld het interessante memorandum over een geval van smokkelarij, waar Johannes Bokerell uit Dowaai en ene Johannes Golde bij betrokken waren, over wie we jammer

genoeg noch bij het document zelf noch in de index iets meer vernemen (document 199 van 13 januari 1298).

R.C.V.C.

Wolf-Dietrich Hänssler, *Die grossen Herzöge Burgunds. Wegbereiter Europas* (Eislingen: Verlag der Eislinger Zeitung, 1981, 176 blz., DM 19,50, ISBN 3980053202) is een waardevol boek. De schrijver is student in Tübingen en heeft op eenendertigjarige leeftijd zijn afsluitende examen nog niet gedaan. Mogelijk heeft het schrijven van dit boekje, dat waarschijnlijk eerst als feuilleton in de plaatselijke krant van Eislingen is verschenen, hem te veel tijd gekost, want hij begint bij de Oude Germanen en haalt heel wat overhoop. Hij mist evenwel begrip voor de drijvende krachten in de geschiedenis en geeft een vrij oppervlakkig verhaal, dat niet vrij is van ernstige feitelijke fouten. Hij heeft uitsluitend aandacht voor de politieke geschiedenis en het is me niet recht duidelijk geworden, waarom de Bourgondische hertogen wegbereiders van Europa waren, hij komt slechts aan met het machtsstreven van Karel de Stoute waarna in een epiloog ook Karel V nog ten tonele wordt gevoerd, maar ik heb er geen origineel idee in kunnen ontdekken, tenzij dat het Westers schisma de diepste oorzaak was van de grote Gentse opstand van 1379-1385.

H.P.H.J.

Onder de titel *Rees, Xanten, Geldern. Formen der städtischen und territorialen Entwicklung am Niederrhein*, I (Schriftenreihe des Kreises Kleve, II; Kleef: Kreis Kleve – Boss Verlag, 1981, 143 blz., ISBN 3922384501) heeft de Kleefse stadsarchivaris Klaus Flink twee reeds eerder verschenen artikelen en twee nog ongepubliceerde manuscripten gebundeld. Het derde en vierde opstel in dit boek zijn van rechtstreeks belang voor de geschiedenis der Nederlanden. 'Zur Entstehung des Landes und der Stadt Geldern' verscheen eerder in de *Bijdragen en mededelingen 'Gelre'*, LXXI (1980) 1-18 en is nu in licht gewijzigde vorm herdrukt (57-72). De inhoud hiervan besprak ik reeds in een voorgaande aflevering van deze *Bijdragen*, XCVII (1982) 344.

Nieuw is de studie 'Burg und Stadt Geldern in den Rechnungen des 14. Jahrhunderts' (73-127), gebaseerd op de landsheerlijke en stedelijke rekeningen die sedert de jaren tachtig van de veertiende eeuw vrijwel zonder lacunes aanwezig zijn (vóór die tijd zijn er slechts incidenteel landsheerlijke rekenboeken). Aan de hand hiervan wordt vooral de topografie van burcht en nederzetting toegelicht. De eerste helft van de veertiende eeuw geeft een stadsuitbreiding vanuit de tegen de burcht aanliggende en op grafelijk territorium gelegen (oud-)stad te zien; in 1343 omvatte de hele stad 459 hofsteden. De tweede helft van de eeuw, en dan speciaal de laatste twee decennia, is de periode van grootscheepse versterkingen van het nieuwgevormde stadsgebied. Op grond van het *weckgeld*-register van 1394, een fiscale bron die door Flink aangezien wordt voor een registratie van huishoudens die moesten bijdragen aan de wekelijkse beloning van bouwvakarbeiders, onderzoekt hij de socio-professionele structuur en de sociale topografie. Het daar geregistreerde aantal van 299 namen van hoofden van huishoudens en het op basis daarvan berekende inwonertal van circa 1200 lijken me wegens het ontbreken van niet-betalenden een minimumcijfer, hetgeen impliceert dat de groep van minder draagkrachtigen uiteindelijk toch groter is dan Flink wil doen geloven.

Het *weckgeld*-register van 1394, de ledenregistratie van de Onze Lieve Vrouwebroederschap van 1379 tot 1415 en een schattingslijst van ridders en knechten in het Ambt van Geldern uit 1401 zijn met aanvullende prosopografische gegevens in extenso afgedrukt. In dit artikel komen overigens ook nog tal van andere aspecten aan bod, die even-

wel in een al te impressionistische benadering gevangen blijven. Een uitvoerig persoons- en plaatsnamenregister besluit deze voortreffelijk uitgevoerde bundel, waarmee een hernieuwde aanzet tot de stadsgeschiedenis van het Nederrijnse territorium gegeven is. Tevens is hiermee aangeduid dat het laat-middeleeuwse rekeningwezen zeer veel mogelijkheden voor vernieuwend onderzoek herbergt.

R.W.M.V.S.

J.P. Peeters verbetert en vult met zijn belangrijk artikel 'De rekenmunt in de Mechelse stadsrekeningen als getuige van de evolutie van het Brabantse muntwezen tijdens de late middeleeuwen', *Handelingen van de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen*, LXXXIV (1980) 103-156, het betreffend hoofdstuk aan uit zijn *De financiën van de kleine en secundaire steden in Brabant van de 12de tot het midden der 16de eeuw: het voorbeeld van Diest, Nijvel, Tienen, Zoutleeuw, Vilvoorde, Aarschot, Zichem, Geldenaken, Halen, Hannuit, Landen en Gembloers* (Brussel: VUB, Centrum Sociale structuren en economische conjunctuur, 1980). Hij onderstreept de typisch Brabantse tweelachtingheid van het rekengeld: munteenheden die beantwoorden aan een vaste hoeveelheid edel metaal voor de renten en grondcijzen (de groot tournois vooral), en de andere, vatbaar voor ontwaarding, die overeenstemmen met een veranderlijke metaalhoeveelheid (de penning payment tot 1384, daarna de Vlaamse groot en de plak). Ook wijst Peeters erop, dat het gebruik van een muntstelsel te Mechelen meer bepaald werd door de economische en geografische, dan door de politieke bindingen van de stad. Een rijk bijlagenapparaat staaft zijn betoog.

L.V.B.

P.J. Stolk, *De maagd van Schiedam. Een kritische hagiografie* (Amsterdam: Wetenschappelijke uitgeverij bv, 1980, 143 blz., f 24,50, ISBN 9062879500). Het heeft Lidwina van Schiedam niet aan belangstelling ontbroken, noch tijdens haar leven, noch na haar dood, in 1433. De psychiater P.J. Stolk belicht vanuit zijn specialisme het lijden van de Schiedamse maagd. Terecht baseert Stolk zich daarbij op de oudst bekende biografie van Lidwina, die door Jan Gerlachs is geschreven. Deze biograaf moet Lidwina van zeer nabij hebben meegemaakt; hij schreef zijn verhaal tussen 1434 en 1440, kort na Lidwina's dood. Deze in het Nederlands geschreven biografie werd, verlucht met houtsneden, voor de eerste maal in 1487 te Delft gedrukt. Alle overige biografen van Lidwina uit de vijftiende eeuw, zoals Hugo, kanunnik in het Sint-Elisabethsklooster bij Den Briel, Jan Brugman en Thomas van Kempen, baseren zich voornamelijk op het werk van Jan Gerlachs. Na een korte inleiding met betrekking tot de verschillende levensbeschrijvingen van Lidwina beschrijft Stolk het leven en vooral het lijden van de maagd van Schiedam aan de hand van gegevens van Jan Gerlachs. Het derde hoofdstuk is verreweg het belangrijkste. Hierin waagt de psychiater zich aan een diagnose: Lidwina zou geleden hebben aan anorexia nervosa, een ziektebeeld waarvoor op het ogenblik veel belangstelling bestaat. Deze ziekte kan berusten op een uit protest voortkomende houding van niet willen eten, die overgaat in een niet kunnen eten. Uiteindelijk kan dit de dood ten gevolge hebben.

M.C.K.

NIEUWE GESCHIEDENIS

Uitgeverij Martinus Nijhoff heeft, na of naast de reeks 'geschiedenis in veelvoud' een nieuwe serie op de markt gebracht onder de verzamelnaam 'Thema's sociale geschiedenis. Een keuze uit de internationale literatuur'. Het derde deel is samengesteld door H.A. Diederiks en draagt de titel *Van oproeren en stakingen. Sociale en politieke mobilisering in Europa, 1500-1850* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1981, 264 blz., f37,50, ISBN 902479044 1). De opgenomen artikelen dateren uit de periode 1966-1977 en gaan vooral over acties in Frankrijk en Engeland. De samensteller heeft boerenopstanden en religieuze bewegingen buiten beschouwing gelaten.

Uit het beperkte Nederlandse assortiment is een bewerkte versie opgenomen van het artikel van R.M. Dekker uit het *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, IX (1977). De titel is nu 'Oproeren in Holland, 1600-1795. Enkele Aspecten'. Er kwamen in die periode regelmatig opstanden in Holland voor, met name om fiscale en politieke redenen. Werkstakingen waren vrij frequent, maar voedseloproeren ontbraken vrijwel. Ook elders leidden dure tijden lang niet altijd tot opstootjes, aldus concludeert Diederiks in zijn niet in alle opzichten bevredigende inleiding. Pas wanneer de maatregelen van de lokale overheden onvoldoende waren brachten hoge prijzen sociale onrust. Maar ja, dan werden die hoge prijzen pas merkbaar voor de menigte. Verder wijdt Diederiks onder andere aandacht aan de term mobilisering mede in verband met de oorzaken van de diverse categorieën oproeren. Een paar opmerkingen over de auteurs zouden in deze fraaie selectie niet misplaatst zijn geweest.

P.D.'tH.

Naar aanleiding van de vijfhonderdste verjaardag van de geboorte en de vierhonderdvijftigste van het overlijden van Margaretha van Oostenrijk (1480-1530) behandelde de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen op 13 september 1980 tijdens een colloquium 'De muziek aan het hof en ten tijde van Margaretha van Oostenrijk' en organiseerde de stad Mechelen een geselecteerde tentoonstelling over de persoon, de omgeving en de tijd van Margaretha, die van 1506 tot 1530 gouvernante der Nederlanden was. Bovengenoemde kring publiceerde in zijn *Handelingen van de koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen*, LXXXIV (1980) 38-102 drie van de vier gehouden referaten en een paar activiteitenverslagen. In zijn 'De tijd van Margaretha van Oostenrijk. Een cultuurbeeld' (40-60) richt G. Tournoy de schijnwerper vanuit de hoek van de humanistische literatuurgeschiedenis op de volgende markante figuren: Remaclus Arduenna uit Florennes (ca. 1480-1524), Hiëronymus Busleyden (ca. 1470-1517), Janus Secundus (1511-1536), zoon van Nicolaus Everaerts (1462-1532), voorzitter van de Grote Raad, en Franciscus Cranevelt (1485-1564), die allen een tijdje te Mechelen verbleven hebben. Hij situeert hen in hun vriendschapsbetrekkingen met onder anderen Erasmus, More, Gillis, Alciato, Haneron, de Adorno's en de Mercatelli, en tekent zo een vlotte serie momentopnamen uit het culturele leven van de bestuurlijke hoofdstad van de Nederlanden, die hij op een knappe wijze samenbalt tot een cultureel panorama. Nadat professor J. Robijns in 'Een algemene inleiding. De muziek ten tijde van Margaretha van Oostenrijk' (61-75) in haar grote figuren en haar technische kenmerken belicht heeft, behandelt professor G. Cammaert in het bijzonder 'De muziek aan het hof van Margaretha van Oostenrijk' (76-95); hij heeft het over de hofkapel van de prinses, over de daar heersende muzikale sfeer en over de musici die er deel van uitmaakten en vooral over de directe

materiële getuigenissen, de zogenaamde 'Albums poétiques de Marguerite d'Autriche' (Koninklijke Bibliotheek Brussel, hss. 228 en 11239). Na een korte inhoudsopgave van R. de Maeyer's 'Historische en organologische bijdrage tot het muziekinstrumentarium 1450-1550 ten tijde van Margaretha van Oostenrijk' (96-97), besluit conservator M. Bafcop met een karakterisering van de hogervermelde 'Tentoonstelling Margaretha van Oostenrijk' in het Stedelijk Museum, Hof van Busleyden, 13 september-5 oktober 1980 (98-102).

L.V.B.

L.G. Jansma, 'De wederdopers in de Nederlanden en Noordwest Duitsland (1530-1535)', in L.G. Jansma en P.G.G.M. Schulten, ed., *Religieuze bewegingen* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1981, vi + 284 blz., f39,50, ISBN 9024790271). Een der beide samenstellers van deel II in de reeks thema's sociale geschiedenis, die een keuze uit de internationale literatuur willen bieden, heeft een oorspronkelijke bijdrage voor het door hem mede verzorgde deel geschreven over bovenstaand onderwerp (111-128). Alleen al de sinds Jansma's dissertatie over *Melchiorieten, Munstersen en Batenburgers* van 1977 verschenen nieuwe werken geven voldoende aanleiding tot een artikel als het zijne. We denken daarbij bijvoorbeeld aan het door hem gebezigde boek van K. Deppermann over Melchior Hoffman, de Straatsburgse voorganger der dopersen in de jaren dertig, dat een bijzonder waardevolle aanwinst is (1979). Juist vanwege zijn sterk apocalyptische zienswijzen heeft Hoffman grote invloed gehad op het gebeurde in de Nederlanden en Westfalen, waar onder leiding eerst van Jan Matthijsz. van Haarlem, dan na diens sneuvelen, van Jan Beukelsz. van Leiden weliswaar eigen wegen werden ingeslagen. Een belangrijk element in deze ontwikkeling was de falende profetie naar de mening van de auteur, eerst te Straatsburg, later te Munster. De voorgangers stonden dan voor de noodzaak van herinterpretatie van hun verkondiging tegenover de volgelingen om het gevaar van afvalligheid of scheuring tegen te gaan. Jansma verwijst hierbij naar publikaties van Y. Talmon en J.F. Zygmunt, die beiden ook in de bundel vertegenwoordigd zijn met theoretische bijdragen (eerstgenoemde met 'Pursuit of the Millennium: the Relation between Religious and Social Change', 35-61). De nadruk ligt in dit deel overigens op de tijd na 1800: terwijl een drietal bijdragen op de tijd daarvoor betrekking hebben, zijn er zeven gewijd aan negentiende- of twintigste-eeuwse ontwikkelingen.

A.F.M.

Numeriek was het aandeel van Franse studenten en geleerden aan de bloei van de Leidse universiteit in de zeventiende eeuw niet groot, maar wat de Franse aanwezigheid in getal miste, werd ruimschoots goedgemaakt door de kwaliteit. R. Zuber geeft in 'De Scaliger à Saumaise: Leyde et les grands 'Critiques' français', *Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français*, CXXVI (1980) 461-488 een beknopt, maar zeer verhelderend overzicht van de intellectuele ambities van drie van de Franse geleerden die in Leiden werkzaam zijn geweest: Joseph Scaliger (1540-1609), de filoloog, André Rivet (1572-1651), de theoloog en Claude Saumaise (1588-1653), de filoloog en kerkhistoricus. Met behulp van het aan Jehasse ontleende begrip *La Critique* probeert de schrijver enige lijn te brengen in de drie geleerdenlevens. Scaliger beantwoordt nog het meest aan dat ideaal van het erudiete humanisme, dat kritische zifting en encyclopedische verwerking van alle menselijke kennis nastreefde. Rivet is van de drie het minst een geleerde. Naam heeft hij vooral gemaakt als correspondent. Saumaise wilde daarentegen weer in de voetsporen van Scaliger treden. Hoewel hij pas in 1632 naar Leiden kwam, beschouwde hij zichzelf als de geestelij-

ke opvolger van Scaliger, maar door de toegenomen specialisatie in de wetenschappen was het ideaal van de *Critique* voor hem onbereikbaar geworden.

K.V.B.

Rolverwisseling tussen man en vrouw heeft al eeuwenlang gefungeerd als literair motief, waarmee tragische of komische effecten werden beoogd. De vrouwenrol, fatsoenshalve door mannen gespeeld, is bekend: om over de muzische betekenis van castraten maar te zwijgen. Het is eigenlijk verbazingwekkend dat in ons land zo zelden onderzoek is gedaan naar vrouwen die, om welke reden dan ook, er de voorkeur aan gaven zich in het dagelijks leven als man voor te doen. Het populaire liedje waarnaar het boek van R. Dekker en Lotte van de Pol verwijst, heeft nog nauwelijks als uitdaging gefungeerd: *Daar was laatst een meisje loos. Nederlandse vrouwen als matrozen en soldaten, een historisch onderzoek* (Baarn: Ambo, 1981, 143 blz. + ill., f 19,50, ISBN 9026305249). Bij hun onderzoek naar het realiteitsgehalte van het zeemansliedje hebben de auteurs in rechterlijke en compagniesarchieven en in de literatuur ongeveer negentig min of meer betrouwbare gevallen van vrouwen travestie gevonden in de zeventiende en achttiende eeuw. Hun aardige, zij het wat slordig geproduceerde, boekje is gewijd aan de levensverhalen van deze vrouwen, die er als zeeman of soldaat op uittrokken – qua patet orbis..., maar ontdekt werden, soms al vóór ze uitvoeren. De auteurs hebben voor een thematische opzet gekozen. Dat is te billijken, maar de weinige vrouwen van wie vrij veel bekend is, maken nu een wat verknipte indruk. Dat kan de lezer niet gemakkelijk ondervangen, want een index ontbreekt. In de biografieën der ontdekte vrouwen hebben de auteurs naar hun motieven gezocht. Zij komen tot een zo gevarieerd aantal – romantische liefde (travestie om in de nabijheid van hun geliefde te blijven), patriottisme, avontuur, economische en seksuele motieven (lesbianisme, mogelijke 'transsexualiteit') – dat hun opmerking dat de mens zijn rol als man of vrouw 'door de maatschappij wordt opgelegd' niet bevestigd lijkt (85, vergelijk 119 'dat leven als man of vrouw voor een groot deel een kwestie van rol is'). Een apart hoofdstuk wijden de auteurs aan de, veelal milde, reacties van de ontdekkers. Ongetwijfeld hebben zij een boeiende bijdrage geleverd tot een verwaarloosd, maar toch marginaal, aspect van de geschiedenis der man/vrouw-relatie.

A.H.H.

H.W. Blom is een van de weinige Nederlandse politicologen, die zich bezig houdt met de bestudering van de zeventiende-eeuwse Nederlandse politica. In zijn voordracht *Spinoza en De la Court. Politieke wetenschap in de zeventiende eeuw* (Mededelingen vanwege het Spinozahuis, XLII; Leiden: Brill, 1981, 16 blz., f 5,50, ISBN 9004063242) vat hij enkele van zijn bevindingen samen. Daarbij wil hij zich bescheiden beperken tot het 'onderkennen van aspecten, die met de moderne politieke wetenschap verwantschap vertonen'. Want het is naar zijn mening immers maar de vraag of deze aan een 'zo hedendaagse tak van wetenschapsbeoefening' verbonden term op het werk van welke zeventiende-eeuwse auteur ook kan worden toegepast. Vervolgens bekijkt de schrijver hoe eerst bij de republiek De la Court en daarna bij Spinoza problemen als de verhouding tussen staat en individu, de heerschappij of macht en legitimiteit, de politiek als praktische wetenschap en het verdelingsvraagstuk aan de orde komen. Door deze thematische behandeling kan Blom op overtuigende wijze zijn conclusie staven, dat Spinoza in tegenstelling tot zijn voorganger de theoretische potenties van een politieke wetenschap intuïtief gezien en vorm gegeven heeft. Mede daardoor kent Spinoza's welvaartsbegrip in de staat een ontwikkelingsperspectief, dat in de werken van zijn inspirator De la Court vrijwel ontbreekt.

E.O.G.H.M.

H. Joosen vervolgt zijn publikatie van 'Dekens en gezworenen van de Mechelse ambachten. Aanvullende lijsten', *Handelingen van de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen*, LXXXIV (1980) 197-208; nu betreffen zij de periode 1601-1649. C. van de Wiel, archivaris van het aartsbisdom Mechelen-Brussel, biedt in *ibidem*, 186-196, een inhoudsopgave van een register (nummer 73 van de reeks dekanale visitaties in het aan zijn zorgen toevertrouwde archief) met samengebundelde documenten, die in 1694 door Ph. Erardus van der Noot (1638), bisschop van Gent (1694-1730) aan aarts-priester Amatus Ignatius de Coriache (1657-1731) waren overgemaakt: 'Een verzameling van aarts-priester Ph. E. van der Noot. Akten voornamelijk over de stedelijke dekenij Mechelen (1643-1693)'. Ook stukken betreffende het Groot-Begijnhof van Brussel en het klooster der ongeschoeide karmelietessen van Vilvoorde werden opgenomen.

L.V.B.

H.F. de Wit, *Gorcums Heren. Regentenpolitiek 1650-1750* (Merewade. Facetten van Gorcums verleden, IV; Gorinchem: Stichting Merewade, 1981, 76 blz., f19,50, ISBN 9070544016). De titel van dit rijk geïllustreerde boekje dekt de inhoud maar ten dele; De schrijver bespreekt, zoals hij in de inleiding meedeelt, slechts een facet van de Gorcumse regentenpolitiek en wel de ruzies tussen de verschillende facties. Na een summier overzicht van de bestuurlijke inrichting in nog geen twee bladzijden, zijn zes chronologisch gerordende hoofdstukken aan de twisten tussen de heren vroeschappen gewijd. Met een samenvatting van de veranderingen in het Gorcums patriciaat tussen 1650 en 1750 en drie bijlagen, waarin de familierelaties van enkele Gorcumse geslachten in beeld zijn gebracht, wordt het boekje besloten. Mijs inziens is de schrijver door een te beperkte benadering van zijn onderwerp in goede bedoelingen blijven steken. Zo deelt hij mee dat we de heren vroeschappen ook als ouderlingen tegenkomen, maar gaat hij met geen woord op de kerkelijke situatie in. De Gorcumse predikant Hiëronymus Alutarius, die in 1656/1657 in een niet minder dan 900 bladzijden tellende tweedelige boetepredikatie *Gorinchem's ijslijke watersnood en heuglijke verlossing*: ... de corruptie van zijn tijd hekelde, komt in het boekje van De Wit niet voor. De predikanten worden slechts eenmaal genoemd: als zij in 1666 'genoeglijk' mede-aanzitten aan het vanouds door de burgemeesters aan het eind van het jaar aangeboden banket. Een zeer korte literatuurlijst onderstreept de beperkte opzet van deze gedeeltelijk op een Utrechtse doctoraalscriptie berustende studie. Nicht in jeder Beschränkung zeigt sich der Meister.

G.G.

Over het nut van herdenken van historische gebeurtenissen wordt niet door iedereen eensluidend gedacht. Onbetwistbaar is in ieder geval dat voor de bestaande historische kennis herdenken zeker nut heeft, want die wordt door nieuw geëntameerd onderzoek meestal uitgebreid. Zo ook met de tocht naar Chatham in 1667, toen de Nederlandse oorlogsvloot de Theems en de Medway opvoer en een deel van de Engelse marine vernietigde, op een moment dat de Engelse regering hoofdzakelijk met kapers meende te kunnen volstaan om de oorlog tegen de Republiek voort te zetten. Ten tijde van de herdenking van deze gebeurtenis in 1967 verdiepte de zeeofficier C.J.W. van Waning zich in de navigatorische moeilijkheden waarmee deze tocht gepaard is gegaan. Met behulp van de Leidse sterrewacht en de afdeling hydrografie van de marine slaagde hij erin de getijbeweging op de Theems en de Medway in juni 1667 te reconstrueren. Hij verwerkte deze uitkomsten tezamen met een andere zeeofficier A. van der Moer in deze korte, goed leesbare publikatie *Dese aengenaeme tocht. Chatham 1667 herbezien door zeemansogen* (Zutphen: Wal-

burg Pers, 1981, 127 blz., geïll., f 35,—, ISBN 9060114469). De beide auteurs zetten zich af tegen de opvatting van Muller van Brakel – wiens artikel uit 1952, ‘De tocht naar Chatham slechts half geslaagd’, evenals enkele andere stukken ook in deze uitgave is opgenomen – dat de hoofdrol door de gebroeders De Witt is gespeeld. Met name Cornelis de Witt krijgt bij de uitvoering van het plan van broer Johan een minder centrale plaats. De Ruyter komt nu naar voren als degene die met oog voor de praktische mogelijkheden en een juiste timing de tocht tot een volledig succes heeft gemaakt. Het optreden van Jan van Brakel wordt als cruciaal geschetst. De actie werd ook op het goede moment gestaakt. Dankzij de kennis nu van de tijdstippen van hoog- en laagwater is het feitelijk verloop van de gebeurtenissen logisch geordend en verklaard. Wezenlijke nieuwe zaken hebben de beide auteurs niet aan het licht gebracht of het moet zijn dat zij zich afvragen of niet vooral anderen dan tijdgenoten aan de beroemde ketting bij Gillingham grote betekenis zijn gaan hechten.

J.R.B.

J. Heringa, *Stadhouders, drosten en facties 1672-1676* (Drentse historische studiën, II; Assen: Provinciaal bestuur Drenthe, 1981, 112 blz., f 7,50). Drenthe heeft in de Republiek een merkwaardige positie ingenomen. Het gewest bestuurde zichzelf door middel van de vergadering van ‘ridderschap en eigenerfden, representerende de Staten van Drenthe’ en het college van drost en gedeputeerden, welke laatsten, twee edelen en twee eigenerfde boeren, uit en door de Staten werden gekozen. Maar Drenthe miste het recht op sessie ter generaliteit en hoewel de Staten pretendeerden de drost te mogen benoemen, kwam daarvan in de praktijk weinig terecht, omdat Overijssel dit recht aanvocht waardoor bij iedere vacature een conflict ontstond en de Staten-Generaal de benoeming aan zich trokken. Toen de met veel pijn in 1668 benoemde drost Bernsaw in Overijssel tijdens de oorlog met de Munsterse bisschop ‘onder de vijand’ was geraakt, stelden de Staten-Generaal in 1673 Rabenhaupt in het drostambt aan. De studie van Heringa onderzoekt de achtergronden van deze benoeming en de reacties daarop in Drenthe.

Eerst worden de staatkundige instellingen besproken. Daarin speelden naast de genoemde colleges twee juristen een belangrijke rol: de landschrijver, de griffier van ridderschap en eigenerfden en van de etstoel, het hoogste rechtscollege en de secretaris, de griffier van het college van drost en gedeputeerden. Heringa waarschuwt niet te gemakkelijk van een boerendemocratie te spreken. In feite beheersten de drost, enkele gedeputeerden, de landschrijver en de secretaris de landdag. Vervolgens belicht de schrijver de verhoudingen tussen Drenthe en de generaliteit en Drenthe en Overijssel. Na de positie van Drenthe in de oorlog van 1672 te hebben geschetst, gaat Heringa in op het hoofdthema, de problematiek rond het drostambt van Rabenhaupt (1673-1676).

Heringa toont overtuigend aan dat de oppositie tegen Rabenhaupt niet alleen te maken had met de verdediging van de soevereine rechten van Drenthe, maar dat er sprake was van een verwoede factiestrijd, waarbij vooraanstaande eigenerfden en hoge ambtenaren met hun cliëntèles betrokken waren, die schultambten en andere lucratieve betrekkingen begeerden. Al in 1665 sloot Bernsaw, toen nog gedeputeerde, met een aantal factiegenoten onder ede een correspondentie om de herbenoeming van enige aanhangers te verzekeren. Zijn tegenstanders steunden in 1673 Rabenhaupt. Een complicerende factor van belang in het ingewikkelde spel der facties vormde het Friese stadhoudelijke hof, dat de survivalance van Willem III in Drenthe wilde verhinderen. In het laatste stadium van het conflict mengde ook de Groningse syndicus Piccard zich in de intriges. Heringa heeft dit web van relaties met grote precisie beschreven. Zijn boek is een belangrijke bijdrage tot de kennis

van de geschiedenis van Drenthe en doet verlangend uitzien naar de verschijning van het handboek van de Drentse geschiedenis, waarvan het een voorstudie is.

G.G.

W.F. Leemans, *De grote Gelderse tollens en de tollenaars in de 18de en het begin der 19de eeuw. Een bijdrage tot de geschiedenis van de Rijnhandel* (Gelderse historische reeks, XIV; Zutphen: Walburg pers, 1981, 127 blz., f 32,—, ISBN 9060113969). Aan de geschiedenis van de binnenvaart en de binnenvaarthandel na de middeleeuwen op de grote rivieren wordt in de Nederlandse geschiedschrijving over het algemeen weinig aandacht besteed. Meer dan een opmerking in de (oude) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* dat er een grote Nederlandse export langs de Rijn naar Midden-Europa' was, maar dat 'de Rijnvaart werd belemmerd door vele tollens, zodat men vaak de voorkeur gaf aan de landwegen' werd er niet aan gewijd (J.G. van Dillen, *Honderd jaar economische ontwikkeling van het Noorden*, VII, 286). Ook P.W. Klein in de (nieuwe) *AGN*, met meer aandacht voor de politieke 'onverhuld mercantilistische' maatregelen van de Republiek (VIII, 170-171), komt niet uit boven die constatering.

De leemte in het onderzoek van de handel op Ooster- en Zuiderburen van de Republiek is door het boek van Leemans zeker niet weggenomen. Dat is ook zijn bedoeling niet geweest, zoals hij zelf in zijn inleiding en samenvatting meedeelt. Hij wil een beeld geven van het heffingssysteem bij de grote Gelderse tollens in de achttiende eeuw vanaf 7 oktober 1738 toen de Gelderse Staten op de Gelderse Landdag besloten de tolheffing op de rivieren weer in eigen hand te nemen bij het aflopen van de pachtcontracten. De uitvoering van het besluit met de aanstelling van tollenaars en bezienders komt daarbij aan de orde in een inleidend hoofdstuk, de wijze van tolheffing, de moeilijkheden die tolvrijstelling van steden voor tollenaars met zich meebracht, de speciale tolheffing op de houtvloten uit de Eifel voor ondermeer de houtmarkt in Zaandam, de tolheffing in de Franse tijd, die nog tot de inlijving bij Frankrijk zou voortduren behalve bij doorvoer van binnenlandse produkten, en het herstel en de wederinvoering van de tollens, maar niet van de tolvrijstellingen, na de Franse tijd. Leemans eindigt bij het begin van de afschaffing van de tollens op de rivieren onder Thorbecke.

Vervolgens behandelt Leemans enkele families van tolfunctionarissen van de grote Gelderse tollens, tollenaars en bezienders. Opvallend is bij vele families de herkomst van Nederrijnse schippers en de nauwe verwachtschap tussen de families onderling. Sommige van deze families brachten het niet alleen tot een belangrijke positie bij de Staten als tolfunctonaris, doch verkregen tevens een groot vermogen uit de handel (wellicht ook uit hun functie) en werden mogelijk daardoor ook tot andere belangrijke functies geroepen.

In een laatste hoofdstuk behandelt Leemans enkele aspecten van de Rijnhandel: die op Amsterdam, de vervoerde goederen, de houthandel in het bijzonder, de Culemborgse Rijnhandel, de Rijnhandel in de Franse tijd. Ook komt hij nog toe aan een vergelijking met de Rijnhandel uit de zeventiende eeuw en constateert een verandering van scheepstypen en een trek van schippersfamilies, vooral uit de Gelderse steden, in het begin van de zeventiende eeuw rivieropwaarts, in tegenstelling tot de achttiende eeuw wanneer deze Duits geworden families weer rivierafwaarts trekken. In de samenvatting wekt de schrijver, terecht, op tot een uitvoerig onderzoek in de rekeningen van de grote Gelderse tollens om onze kennis van de handel met het achterland in de tijd van de Republiek en van de geschiedenis van de binnenvaart en van verschillende andere facetten te vergroten. Met dit boekje laat de schrijver zien dat een vanuit genealogische belangstelling opgezet onderzoek kan leiden tot een bijdrage tot verdergaand onderzoek op bredere historische terreinen.

C.L.V.

A. Schillings, ed., *Matricule de l'Université de Louvain, VIII, fin février 1734-fin août 1776. Corrections et tables* (Brussel: Koninklijke commissie voor geschiedenis, 1980, 441 blz., BF2.400,—). In 1903 verscheen een eerste deel van de matrikels of inschrijvingslijsten van de universiteit te Leuven. Het besloeg de jaren 1426-1453 en werd door E. Reusens bezorgd, die er ook meteen een alfabetisch register bij opstelde en uitgaf. Voor de periode 1453-1483 moest men echter wachten tot 1946 toen J. Wils zich daarmee belastte. De alfabetische tabel erop werd pas in 1954 door A. Schillings uitgegeven. Vanaf 1958 liet deze ook de matrikels voor de overige jaren verschijnen: deel III voor de jaren 1485-1527 in 1958; IV voor 1528-1569 in 1961; V voor 1616-1651 in 1962; VI voor 1651-1683 in 1963; VII voor 1683-1734 in 1963; VIII voor 1734-1776 in 1963; IX voor de jaren 1776-1789 en X voor de jaren 1790-1797 beide in 1967. Die twee laatste delen waren voorzien van een namenregister, maar voor de vorige delen werd telkens een afzonderlijke band *Corrections et tables* uitgegeven: deel III (1962); IV (1966); V (1967); VI (1969); VII (1974). Met dit deel VIII is dus de ganse onderneming voor het hele ancien régime voltooid. Al heeft de uitgave nogal wat kritiek uitgelokt, men moet er wel rekening mee houden dat zij werd aangevat en uitgevoerd door een enkel man in een periode waarin computers door historici praktisch nog niet gebruikt werden en dat een goed deel van de uitgave dankzij vrienden-collega's en de zoon van de uitgever posthuum tot stand is gekomen. Wie deze of gelijksoortige matrikels ooit ter hand heeft genomen beseft welk een berg aan paleografische problemen en interpretatiemoeilijkheden bij een dergelijke uitgave moet worden overwonnen. Zij kunnen de uitgever slechts dankbaar zijn omdat hier een schat aan personalia wordt aangeboden, gegevens die essentieel zijn voor de geestes- en cultuurgeschiedenis van de Nederlanden en die nu snel geraadpleegd kunnen worden.

R.V.U.

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

De functie van geschiedschrijver des rijks heeft maar kort bestaan. R. Reinsma bespreekt de gang van zaken bij de benoeming: 'Martinus Stuart (1765-1826). Geschiedschrijver des rijks', *De negentiende eeuw. Documentatieblad werkgroep 19e eeuw*, V (1981) 31-41. De remonstrantse dominee werd in deze functie in 1810 benoemd, met de taak de vroegere *Jaarboeken* te continueren. Eind 1815 werd Stuart opnieuw benoemd, nu met de opdracht Wagenaar voort te zetten en *Jaarboeken* vanaf 1814 op te stellen. Stuart publiceerde vanaf 1822 een *Vaderlandsche historie*; bij zijn overlijden was de onderneming tot 1784 gevierd. De teleurstelling over de kwaliteit van die AGN was groot (er waren meer dan duizend intekenaren!). Reinsma bestrijdt het oordeel van H. Brugmans in het *NNBW* als zou Stuart de laatste vertegenwoordiger van de remonstrants-staatsgezinde opvatting der Nederlandse geschiedenis zijn geweest. Na Stuarts dood werd, ondanks een desbetreffende prijsvraag – waarop ook Thorbecke en Groen van Prinsterer reageerden –, zoals bekend, geen opvolger meer benoemd.

A.H.H.

Janet Polasky schetst in de inleiding van 'Revolution, Industrialization and the Brussels Commercial Bourgeoisie, 1780-1798' – een bijdrage in het *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, XI (1980) i-ii, 205-234 – een evolutie van de recent gewijzigde inter-

pretatie die de vergelijkende geschiedschrijving heeft gegeven van de rol door de handeldrijvende burgerij gespeeld in de Brabantse omwenteling van 1789. Dit vormt de basis voor haar vraagstelling: 'Waarom steunde de hoge burgerij uit de sterkst geïndustrialiseerde regio van het Europese continent de 'geprivilegieerde' orden in hun strijd tegen de democraten? Een vaststaand feit is dat de handelaars in de traditionele sectoren tot deze geprivilegieerde stand behoorden, zodat ze logischerwijze hun eigen belangen verdedigden. Enkel de groothandelaars, de industrieëlen en de bankiers leunden niet aan bij adel en clerus. Deze verdeeldheid binnen de derde stand, en meer specifiek binnen de Brusselse burgerij, dateerde al van tien jaren voor de Brabantse omwenteling. Reeds in de jaren 1770 hadden de negocianten, de voortrekkers van industrialisering, hun offensief tegen de commerciële privileges van de traditioneel-machtige Brusselse gilden, ingezet. De Brusselse handeldrijvende burgerij beschouwde de Brabantse omwenteling als een eerste politieke confrontatie waarbij de industrialisering op het spel stond. Misschien, zo besluit de auteur verschilde de Brabantse omwenteling zo sterk van de Franse revolutie, niet omdat de Belgische burgerij naïef was, maar omdat, in tegenstelling tot Frankrijk, België in 1789 reeds volop in de industriële revolutie verzeild was. Dit artikel is voornamelijk op een grondige literatuurstudie gebaseerd en in mindere mate op archiefbronnen, zodat een diepgaande analyse over de plaats van de negocianten en van de industriële revolutie in de Brabantse omwenteling wenselijk is om de theorie van Janet Polasky al dan niet te bevestigen.

J.P.E.

C. Fasseur, *Geld en geweten. Een bundel opstellen over anderhalve eeuw Nederlands bestuur in de Indonesische archipel*, I, *De negentiende eeuw* (Geschiedenis in veelvoud, XII; Den Haag: Martinus Nijhoff, 1980, vii, 238 blz., f 39,50, ISBN 90 247 22969). Deze bundel, de twaalfde in de serie 'Geschiedenis in veelvoud', bevat achttien bijdragen. Tien hiervan zijn recent of tamelijk recent, terwijl de rest bestaat uit negentiende-eeuwse documenten of artikelen. Vermelding verdient alvast dat zich hieronder ook een ingekorte versie van het bekende Gidsartikel 'Een Eereschuld' van C.Th. van Deventer bevindt.

De eerste vier artikelen handelen over een aantal historiografische vraagstukken met betrekking tot Indonesië. Hieronder zijn zowel de oraties van S.L. van der Wal ('Over de actualiteit van de koloniale geschiedenis') als die van de samensteller ('De geest van het gouvernement') opgenomen. Beide artikelen overschrijden de grens van de negentiende eeuw, wat de strakheid van compositie van dit deel van de bundel enigszins verstoort. Wat dat betreft is het tweede deel, handelend over het cultuurstelsel, beter geslaagd. De bijdragen sluiten goed op elkaar aan en vormen tezamen min of meer een geheel. Behandelt R. Reinsma hier het loon van de ambtenaren, de cultuurprocenten; Fasseur legt de nadruk op de in het stelsel ingebouwde inkomstenbron voor de Javaan, het plantloon. De cultuurverslagen, die in beider opstel zo'n belangrijke rol spelen, vormen ook het basismateriaal voor R. van Niel, die een aantal elementen hieruit statistisch heeft verwerkt. Zo blijkt onder andere duidelijk, waar D.H. Burger reeds eerder op gewezen had (in: *De ontsluiting van Java's binnenland voor het wereldverkeer* (Wageningen, 1939) 130), hoeveel groter het beslag was, dat op Java's mankracht werd gelegd, dan dat op de bodem van het eiland. Van Niel wijst er overigens terecht op, dat voorzichtigheid geboden is waar het het gebruik van negentiende-eeuws Indisch cijfermateriaal betreft. Dit in het kader van een korte excurs over de bevolkingsdichtheid van Java, waar verder een hier opgenomen artikel van Bram Peper over handelt. Sprak Boeke veertig jaar geleden over 'Van vier tot veertig zielen op Java', Widjojo Nitisastro ontkent zelfs het bestaan van een bevolkingsgroei in de negentiende eeuw, terwijl Peper een middenkoers vaart, door een weinig spectaculaire

groeï aan te nemen. Het hoeft geen betoog, dat een verschil in appreciatie van de effecten van de Westerse aanwezigheid bij al deze wiskundige exercitiën een belangrijke rol speelt.

Het derde en laatste deel van deze bundel is rommelig. De twee artikelen van de hand van W.R. van Hoëvell zijn curieus, maar één ervan was mijns inziens genoeg geweest, om de lezer kennis te doen maken met deze bevlogen predikant. Het dagboekfragment van de bestuursambtenaar H. Vogel is functioneel, omdat het extra kleur geeft aan Fasseur's plantlonentheses. Het artikel van Erik Hansen, tenslotte, over 'Marxists and Imperialism', is net iets 'too much of the same' na het artikel van Van der Wal over de houding van de Nederlandse regering en de politieke partijen in de tijd van het moderne imperialisme en H.H. van Kol's ontwerpprogramma van de SDAP voor de koloniale politiek. Overigens betreurt ik het niet, Hansen's artikel nu in mijn boekenkast te hebben. Dat brengt ons op de vraag, wat men van een bundel als deze verwachten moet. Ziet men als doelstelling van een en ander een middel tot kennismaking met auteurs en onderwerpen, bestemd voor het onderwijs (wat, naar ik meen, de opzet van de uitgever is), dan zou men moeten streven naar de presentatie van een zo groot mogelijk aantal relevante auteurs. Beoordeeld naar dit criterium is het minder wenselijk om, zoals hier gedaan is, vier auteurs twee keer te doen opdraven. Bij een streven naar grotere variatie in dit opzicht had ruimte gevonden kunnen worden voor een bijdrage van, bijvoorbeeld, Wertheim. Onder de negentiende-eeuwse stemmen had dan ook die van R. Fruin kunnen klinken, wiens door Fasseur (43) terecht geprezen Gidsartikel uit 1865 zo'n helder licht werpt op de dilemma's waar een liberaal intellectueel uit die periode zich mee geconfronteerd zag, wanneer hij de koloniale kwestie in ogenschouw nam.

Aan de hand van een enkel criterium laat zich een dergelijke bundel echter niet samenstellen. Eerder dient men daartoe uit te gaan van een mengsel van overwegingen, gestuurd door persoonlijke voorkeur. Dit onderkend heeft Fasseur een bundel samengesteld die zijn nut bij het onderwijs zeker zal bewijzen en die ook van waarde is voor hen, die aan de schoolmeester zijn ontsnapt. De uitgave is goed verzorgd. Jammer alleen, dat er met het afdrucken van de tabellen op de pagina's 72 en 100 kennelijk iets mis is gegaan, waardoor een groter beroep op de fantasie van de lezer wordt gedaan dan in dit soort zaken wenselijk is.

P.J.D.

Een tekening van C. Jetses waarop decent omhulde negerfiguren, uitnodigend met een palmtak zwaaiend, de naderende driemaster hulpbehoevend 'Komm herüber und hilf uns!' toeroepen, illustreert de welgekozen titel van de bundel opstellen over de Nederlandse zending in de negentiende eeuw: I.H. Enklaar, *Kom over en help ons! Twaalf opstellen over de Nederlandse zending in de negentiende eeuw* (Den Haag: Boekencentrum, 1981, 173 blz., f24,90, ISBN 9023902645). Aan motieven en karakter van de vroeg-negentiende-eeuwse zending zijn de eerste twee opstellen gewijd, terwijl ook de bijdrage over J.T. van der Kemp in dezen biografisch-exemplarisch mag heten. Het verre van gemakkelijk lot, dat zendelingen een goede eeuw geleden kon treffen, wordt gedemonstreerd aan de zendelingsvrouw Agnes van der Veer, die twee-en-een-half jaar nodig had om haar Oostindische bestemming te bereiken. In enkele opstellen staan de eisen centraal die gesteld werden aan zendelingen en hun opleiding: 'De Islam in de zendingsopleiding, 1824' bevat een weergave van een collegedictaat van ds. Jan Scharp; in 'Groen van Prinsterer

en het Nederlandsche Zending-Genootschap' wordt aandacht besteed aan het bekende conflict om het confessionele karakter van het NZG, terwijl in 'De vereisten voor een zending' de (overwegend negatieve) ontvangst van O.G. Heldrings voorstel tot uitzending van zending-werklieden wordt verhaald. De discussie rondom het karakter van het zendingswerk naar aanleiding van Ernst Buss, *Die christliche Mission* (1876) en een opsomming van wetenschappelijke bijdragen (voornamelijk taal- en volkenkundig) van zendingen vullen twee volgende bijdragen. De zendingsliefde in Nederland wordt getypeerd met behulp van het studentenzendingsgezelschap Eltheto en de christelijk nationale zendingsfeesten. Enklaars rectorale intreerede (Oegstgeest 1969) over Albert C. Kruyt is de laatste van deze reeks aardige, met liefdevolle aandacht geschreven opstellen, die de waarde bezitten van een eerste, algemene inleiding tot de voor de sociale en cultuurgeschiedenis belangwekkende en nog al te weinig ontgonnen materie der zendingsgeschiedenis.

G.J.S.

K. de Clerck, e.a., *Kroniek van de strijd voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit* (Beveren-Antwerpen: Orbis en Orion; Nijmegen: Gottmer, 1980, 247 blz., f 47,90, ISBN 9026435352). In 1980 was het precies vijftig jaar geleden, dat koning Albert de wet ondertekende tot vernederlandsing van de Gentse rijksuniversiteit (5 april 1930). Dit heuglijke feit heeft prof. dr. K. de Clerck en een aantal medewerkers ertoe aangezet een kroniek te publiceren van de strijd die tot de vernederlandsing heeft geleid. Het resultaat is een leerrijke, boeiende, soms ontvucherende tocht geworden doorheen allerhande standpunten, manifesten en verklaringen, die ons voert van de oprichting van de universiteit door Koning Willem I (1816) tot 1930. Na een aanvankelijke overheersing van het Latijn, later van het Frans, werd de universiteit geleidelijk tweetalig, om uiteindelijk pas na honderdvijftien jaar bestaan te worden vernederlandsd (de von Bissing-universiteit tijdens de eerste wereldoorlog was maar een kort intermezzo). Intussen was het streven naar een Vlaamse hogeschool uitgegroeid tot een van de belangrijkste strijdpunten van de Vlaamse Beweging: 'Hebt ge niet gehoord, van Vlaanderens macht, van Vlaanderens wonder leven? van Vlaanderens volk dat verknoeid en verkracht, als man zonder kop moet leven!'

De eerste stappen die tot de uiteindelijke vernederlandsing zouden leiden werden al gezet vanaf 1840 en in 1854 al werd een eerste pleidooi gehouden in de Kamer (die de oprichting van een facultatieve leerstoel tot gevolg had). Heel wat initiatieven zouden nog worden ondernomen in de loop van de negentiende eeuw; eerst werd geijverd voor een aantal Vlaamse cursussen en pas tegen het einde van de eeuw werd gepleit voor een volledige Vlaamse hogeschool. Een aantal verschillende stelsels zou worden uitgewerkt en het lijkt meer dan waarschijnlijk dat onderlinge onenigheid bij de Vlamingen zelf, een definitieve oplossing op de lange baan heeft geschoven. Uit de kroniek menen we alvast te mogen afleiden dat de rol van de 'drie kraaiende hanen' tot nu toe wat te sterk benadrukt is geweest. Al bij al was zich kort voor de eerste wereldoorlog toch een gunstige evolutie aan het aftekenen, die plotseling zou worden afgebroken door de Duitsers, die de flaminganten voor een gewetensprobleem plaatsten, door hen op een schaalteje aan te bieden waar ze al jaren lang voor streden. Heeft deze 'daad van collaboratie' achteraf remmend gewerkt? We geloven het niet; veeleer is na de eerste wereldoorlog een duidelijke stroomversnelling waarneembaar. Eerst zou dit leiden tot de halfslachtige oplossing van de 'Nolfbarak' (1923), die uiteindelijk niemand tevreden stelde; de definitieve vernederlandsing volgde zeven jaar later, zij het in mineur, ook al omdat er overgangsmaatregelen waren voorzien en omdat facultatieve Franse leergangen bleven bestaan.

De nationalistten bleven met die eindoplossing gedeeltelijk op hun honger. Eenzelfde ge-

voel heb ik gehad als lezer van deze kroniek. De kroniekvorm komt bij mij inderdaad wat halfslachtig over, zwevend tussen een eigenlijk boek en een bronnenrepertorium (we be-treuren zelfs dat bij de respectieve nota's geen enkele keer werd verwezen naar de bron). De samenstellers verdienen weliswaar alle lof voor het bijeengebrachte materiaal, maar ook hier hebben we bepaalde vragen: was het niet mogelijk om typografisch het belang-rijkste van het minder belangrijke te onderscheiden? Is de uitgebreidheid van de nota's altijd in evenredigheid met het belang van de feiten? Door zich aan de kroniekvorm te houden gaat ook de achtergrond van de algemene Vlaamse strijd verloren; zo werd onvol-doende een band gelegd met de taaltoestand in het middelbaar onderwijs (die nochtans onvermijdelijk een repercussie had op de nieuwe generaties studenten) en werd geen paral-lel getrokken met de Leuvense universiteit. Vermelden we tenslotte dat dit overvloedig geïllustreerde werk beslist een veel betere technische uitvoering had verdiend.

M.N.

In het *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, XI (1980) i-ii 3-85, belicht Nicole Caulier-Mathy in haar artikel 'Industrie et politique au Pays de Liège. Frédéric Braconier (1826-1912)' het belang van deze figuur als politicus en als industrieel. Deze studie kon slechts tot stand komen dankzij twee afzonderlijke onderzoeken; enerzijds een socio-economische navorsing over de politieke mandatarissen in de provincie Luik, geleid door R. Demoulin, hoofd van het Seminarie voor hedendaagse geschiedenis aan de Luikse rijksuniversiteit, anderzijds door het persoonlijke onderzoek van Nicole Caulier-Mathy over de wijze waarop de negentiende-eeuwse industriële ontwikkeling getekend werd door het optreden van de hoofdtenoren der steenkoolindustrie. Bijna veertig jaar lang was F. Braconier parlamentslid voor het arrondissement Luik. Als eigenaar van de kolenmijn van Horloz, stamde hij af van een familie die, sinds het einde van het ancien régime, tal van dynamische ondernemers had geleverd. In de analyse van het sociaal milieu komt tot uiting dat Braconier een typisch produkt was van de industriële burgerij, waar het winstbe-jag als primordiale optie gold. Zo vormt, voor de auteur, het fortuin bij het overlijden een vertrekpunt om de activiteiten en fundamentele opties van de overledene na te gaan. Dat deze ondernemersklasse een gesloten kring was en bleef wordt beklemtoond door de gevolgde huwelijkspolitiek. F. Braconier huwde met een van de dochters van G.A. Lamarcke, de stichter van de 'Fabrique de Fer d'Ougrée'. Dit huwelijk met een vertegen-woordigster van de katholieke opinie zou de politieke loopbaan van het toekomstige libe-rale kamerlid en senator niet in de weg staan. In het parlement verdedigde Braconier op overtuigende wijze zijn industriële belangen: de economische ontplooiing van de Luikse regio. Hij ontpopte zich tot een verdediger van de bestaande orde en verzette zich in naam van het liberalisme tegen iedere staatsinmenging in de arbeidsorganisatie. Dit artikel mag zeer zeker beschouwd worden als een belangrijke bijdrage – ondanks het niet-beschikbaar zijn van private archieven – tot de kennis van de industriële revolutie in het Luikse bek-ken. Tevens is het een grondige analyse van de, bijna altijd, samengaande politieke en in-dustriële belangen op het hoogste vlak.

J.P.E.

Eind 1980 organiseerde de Werkgroep negentiende eeuw een symposium over het jaar 1830. Een themanummer van *De negentiende eeuw. Documentatieblad werkgroep 19e eeuw*, IV (1980) ii/iii, ging vooraf. De voordrachten van het symposium zijn inmiddels ook gepubliceerd. E.H. Kossmann sprak naar aanleiding van de vraag 'Is het Nederlandse volk door de scheiding van 1830 'wakker geschud'?', *ibidem*, V (1981) 179-188. De auteur

pleit daarin, uitgaande van treffende citaten van Thorbecke over de betekenis van 1830 – ‘Men was aan een keerpunt onzer geschiedenis, en trachtte, *niet* te keeren’ – en van 1848, voor een herijking van de negatieve, sterk moraliserende visie op de achttiende eeuw en op de eerste helft van de negentiende eeuw. Noch de genoemde ‘turning points’, noch 1853, maar veeleer de jaren zestig geven het begin van het langzame, niet schoksgewijze moderniseringsproces te zien dat rond 1900 zijn voltooiing vond. Prof. Els Witte durfde het wél aan te refereren over ‘De voor- en nadelen van de gebeurtenissen van 1830 voor het Zuiden’, *ibidem*, V (1981) 189-199. Schrijfster analyseert daarin de houding van verschillende sociale groepen tegenover het grote Nederland, tegenover het ‘sociale oproer’ van 1830 en de afscheiding. Zij nuanceert sterk de traditionele patriottische visie als zouden de resultaten van 1830 onverdeeld gunstig zijn uitgevallen – dat is immers niet meer dan een rechtvaardiging a posteriori van de onafhankelijkheidsverklaring.

A.H.H.

Edward de Maesschalk, *150 jaar Belgen* (Brussel: Mercatorfonds-Cultura; Vught: Richt, 1980, 320 blz., f 145,—). Dit boek is als het ware de geschreven neerslag van een gelijknamige succesvolle reeks televisie-uitzendingen, die de auteur, een historicus verbonden aan de dienst wetenschappen van de Belgische televisie, samenstelde. In de geest van die uitzendingen werd ook beoogd een voor een groot publiek bevattelijke en interessante synthese te geven van het leven van de Belgen, niet van de Belgische staat, tussen 1830 en 1980. Het geheel stoelt op een wetenschappelijke basis, aangezien de samensteller de tekst heeft vervaardigd op grond van voorbereidende nota's die hij ontving van een twintigtal bekende Belgische historici van de nieuwste tijd. Het tekstgedeelte (1-62) is opgesplitst in twaalf hoofdstukken, waarvoor telkens twee of drie historische specialisten terzake de wetenschappelijke nota's hebben geleverd. De hoofdstukken zijn min of meer als perioden gedacht en volgen grosso modo een chronologische lijn, maar in elk hoofdstuk werden thematische klemtonen gelegd naar de belangrijke feiten die de bewuste periode hebben gekleurd. Na dit vlot, misschien volgens sommige sterk wetenschappelijk gerichte historici al te vlot, lezend tekstgedeelte volgt een nogal uitvoerige bibliografie (63-64). Men heeft zich duidelijk ingespannen om in deze tekst het culturele en het materiële aspect van het leven van de doorsnee-Belg te benadrukken. Soms is dit aardig gelukt, zoals bij de evocatie van de materiële cultuur na 1860 (22-23) en van de welvaartsstaat (55-56), maar het politieke element blijft toch duidelijk in het geheel overwegen.

Het tweede deel onder de titel ‘150 jaar Belgen in beeld’ (66-320) biedt een verzameling van 776 afbeeldingen en foto's, waarvan een goed deel in kleur, telkens voorzien van summier commentaar. Het is begrijpelijk dat ook hier de staatslieden en militairen met het leeuwendeel gaan lopen en dat de gewone man, zeker in de dagbladfoto's, weinig aan bod komt. Men kan zich wel afvragen of het opnemen van een aantal sprekende grafieken en kaarten over de sociale en economische fenomenen, hetzij op deze plaats, hetzij in de tekst zelf, geen elegante, verrijkende en visuele oplossing geweest zou zijn. Het geheel is een aangenaam lees- en kijkboek dat op verantwoorde wijze de niet-historicus in staat stelt zich een idee te vormen van anderhalve eeuw Belgische geschiedenis.

R.V.U.

Loodsvaartuigen mogen bij slecht weer niet zonder hoge noodzaak binnenlopen, zij dienen op hun kruispost te blijven. Dit voorschrift kwam vroeger telkens weer in discussie, wanneer bij storm een loodsvaartuig verging. Op Terschelling gebeurde dit in 1835, 1867, 1868, 1869 en 1925. Vooral over de oorzaak van de ramp in 1925 is veel te doen geweest.

Nabestaanden van de omgekomen bemanningen werden ondersteund ondermeer met geld ingezameld van particulieren. Rederijerskamers gaven voorstellingen waarvan de baten voor dit doel bestemd werden. Over deze rampen en over deze ondersteuningsfondsen (in 1978 werd het laatste opgeheven) geeft D.P.G. van der Horst enige informatie in een met toewijding tot het thema geschreven boekje: *Offers van den strengen pligt. Rampen die het loodswezen op Terschelling troffen* (Hallum, 1981, 139 blz., f34,95, ISBN 9064182000). Talloze foto's van advertenties, loodsvaartuigen, loodsen, kwitanties en teksten van rapporten zijn bijgevoegd.

J.R.B.

Onder auspiciën van 'De Gelderse Bloem' verscheen V. Hefting, *Schilders in Oosterbeek 1840-1870* (Zutphen: De Walburg Pers; Arhem: Stichting De Gelderse Bloem, 1981, 160 blz., f24,—, ISBN 9060110587) een catalogus met 88 in zwart-wit en één in kleurendruk uitgevoerde afbeeldingen voorzien van een 43 bladzijden omvattende (kunst-)historische inleiding en korte bibliografie. In Oosterbeek en zijn fraaie omgeving vestigde zich in de loop van de negentiende eeuw een herkenbare groep landschapsschilders, in genoemde periode zo'n ruim veertig bekende en wat minder bekende lieden. Om van hen enkelen te noemen: Jozef Israëls, H.W. Mesdag, Jacob, Thijs en Willem Maris, Anton Mauve. Speciale aandacht krijgt Gerard Bilders. Romantiek en realisme vindt men bij deze kunstenaars, wier correspondentie door de schrijfster veelvuldig gebruikt is, vertegenwoordigd.

R.W.M.V.S.

In *De negentiende eeuw. Documentatieblad werkgroep 19e eeuw* verschenen in 1981 de handelingen van het congres 1979, gewijd aan de Nederlandse taal- en letterkundige congressen tijdens de negentiende eeuw (zie ook III (1979) ii). A.W. Willemsen sprak over 'De Nederlandse congressen en hun politieke achtergrond', *ibidem*, V (1981) 60-71. De auteur gaat daarin speciaal in op de betekenis van de congressen voor de Vlaamse Beweging. De Noordnederlanders wilden de congressen liefst strikt beperken tot de filologie. De Vlamingen stelden zich voor dat zij met hun Vlaamse letterkunde een wezenlijk onderdeel uitmaakten van de Belgische nationaliteit. De auteur ziet het belang van de congressen vooral daarin, dat zij mede hebben gefungeerd in een proces van groot-Nederlandse bewustwording, waardoor Vlaanderen een deel is geworden van een Nederlandse taal- en cultuurgemeenschap.

A.H.H.

Hoe doorstond de Amsterdamse elite de grote maatschappelijke veranderingen van de periode 1850-1900 en hoe reageerde zij op nieuwkomers? Deze kwestie behandelde de socioloog Kees Bruin in zijn doctoraalscriptie *Een herenwereld ontleed: over Amsterdamse oude en nieuwe elites in de tweede helft van de negentiende eeuw*, die in september 1980 verscheen als eerste nummer in de nieuwe publikatiereeks van het sociologisch instituut van de Universiteit van Amsterdam (89 blz., f7,50, ISBN 9090001662). Het werkje was blijkbaar een bestseller want zelfs de derde druk is inmiddels geheel uitverkocht; een nieuwe druk ligt voorlopig niet in het verschiet.

Bruins studie is afkomstig uit de school van de figuratie-sociologie die in het voetspoor van Norbert Elias in Nederland wordt beoefend door sociologen als Goudsblom en antropologen als Blok en Verrips. Naar het voorbeeld gegeven door Elias in *The Established and the Outsiders* (1965) neemt Bruin aan dat zich spanningen zullen voordoen tussen de 'gevestigden' en de 'nieuwkomers'. De gevestigde elite is daarbij in het voordeel, omdat

zij door traditie en huwelijksbanden een hecht netwerk ('figuratie') vormt met een groot sociaal prestige. De nieuwkomers zullen proberen door het overnemen van de levensstijl van de elite en vooral door huwelijk aansluiting bij de oude bovenlaag te bereiken. Bruin wil onderzoeken of dit model voor Amsterdam opgaat en kiest daarvoor de periode 1850-1900 waarin zich een sterke economische expansie voordeed die de maatschappelijke stijgingskansen fors deed toenemen. Daartoe geeft hij eerst een 'sociografische' beschrijving van de oude elite. In Amsterdam wordt deze gevormd door het 'regentenpatriciaat' van merendeels geadelde vroedschapsfamilies en de 'gezeten burgerij' (de vóór 1795 uitgesloten aanzienlijke koopmansgeslachten) samen, ook wel als de 'eerste' en 'tweede coterie' aangeduid. Onderling steeds meer door huwelijk verbonden worden beide coterieën in de confrontatie met nieuwkomers tot één gevestigde elite ('contrastfiguratie'). Zij ontwikkelen zich niet tot een stereotiepe 'leisure class' maar wel trekken de patriciërs steeds meer uit Amsterdam weg, daarbij het stadsbestuur aan de burgerij overlatend. Jammer genoeg laat de auteur niet zien wat voor elite hun plaats innam. Het patriciaat gaat geleidelijk op in een nationale elite, een grotere 'figuratie' dus.

Op basis van economisch-historische literatuur identificeert Bruin vervolgens drie categorieën nieuwkomers of zoals hij ze noemt 'nieuwe elites': Joodse bankiers, Duitse zakenlieden en 'Indische fortuinen'. Uit deze groepen, die gemeen hebben dat ze in een periode van economische expansie van aanpakken wisten en tot grote rijkdom kwamen, worden steeds vijf mannen gelicht van wie Bruin nagaat of ze wisten door te dringen tot de (oude) elite. Aan de hand van hun maatschappelijke lotgevallen en de mededelingen van chroniqueurs en herinneringschrijvers laat hij zien dat dit vrijwel niet het geval was. *Homines novi* kwamen niet via huwelijk omhoog en vormden zelf ook geen nieuwe dynastieën. De auteur moet tenslotte concluderen dat over spanningen niet al te veel bekend is geworden, wat voor hem geen reden schijnt te zijn zijn model overboord te zetten. Hij suggereert dat overall de tijd van typisch stedelijke elites voorbij was en er een schaalvergroting naar een nationale elite optrad. Omgekeerd hoefden buitenstaanders zich voor maatschappelijk succes niet meer naar de elite te richten.

Hoewel het boekje helder en goed geschreven is en interessante observaties bevat is het resultaat tamelijk onbevredigend. Dat is niet uitsluitend aan de auteur te wijten; hij moet er voortdurend op wijzen hoe weinig ontgonnen zijn werkterrein is. Bezwaarlijker vind ik dat Bruin niet erg kritisch tegenover zijn bronnen staat, zich baseert op indrukken en ontoereikende gegevens, onvoldoende kwantitatief onderbouwt en zijn elite-begrip nergens definieert. De visie van de betrokkenen – chroniqueurs en nazaten van patricische families die in gesprekken met de auteur herinneringen ophalen – lijkt soms de plaats in te nemen van de werkelijkheid. De politieke dimensie ontbreekt. Waar oude en nieuwe elites tegenover elkaar staan en mensen 'de strijd aanbinden met de machthebbers' lijkt mij dat een vreemde omissie. En waarom alleen gefortuneerde vreemdelingen als outsiders geselecteerd? Zouden er geen nieuwkomers via ambtelijke en politieke carrières aan de deur hebben geklopt? De relatieve openheid van de elite valt eerst vast te stellen als we weten of die wel werden geaccepteerd.

Eén aspect van zijn onderzoek is door Bruin verder uitgewerkt in een boeiend artikel in de *Sociologische Gids*, XXVIII (1981) 110-139, 'Kwesties van stand. Over de opname in de adelstand van Amsterdamse patriciërs in de negentiende eeuw'. Hoe komt het dat de Amsterdamse patriciërs eerst met een zeker *dédain* neerkeken op adeldom, maar na 1848, toen de standsprivileges van de adel waren afgeschaft, wel streefden naar standsverheffing? De verklaring voor deze paradox zoekt de auteur in toegenomen druk van onderaf die tot statusonzekerheid leidde (door Bruin aangenomen maar niet feitelijk aangetoond).

Opname in de adelstand was een oplossing voor deze maatschappelijke bedreiging, temeer daar het adelsbeleid in Nederland nogal conservatief was: de Hoge Raad van Adel was onwillig persoonlijke verdienste in de plaats te stellen van patricische afkomst. Ook de 'genealogische renaissance' – kort na 1900 verschenen de eerste rode en blauwe boekjes en publiceerde Johan Elias zijn *Vroedschap van Amsterdam* – moet als afweerreactie worden gezien. De transformatie van stedelijke patriciërs in nationale edellieden plaatst Bruin tegen de achtergrond van het door Norbert Elias geformuleerde 'integratieconflict'. In de negentiende eeuw maakt de Nederlandse samenleving een proces van nationale integratie door. Aanvankelijk leggen de stedelijke oligarchieën zich met tegenzin hierbij neer; ze zijn onwillig om adeldom aan te vragen. Als de burgerij aan macht wint, schikt men zich in de nieuwe verhoudingen en probeert verdere achteruitgang te voorkomen door op te gaan in een nationale adellijke elite. Hoe elegant en aannemelijk de theorie ook in dit geval moge zijn, de historicus zou hier eveneens graag wat meer 'harde' empirische bewijzen verneemen. Nog niet zo lang geleden ging de geschiedwetenschap gebukt onder complexen tegenover de sociale wetenschappen met hun geavanceerde methoden en theorieën. Thans lijkt het of historiserende sociologen en antropologen wat snel tevreden zijn met langs impressi-onistische en theoretische weg verkegen resultaten.

J.H.V.S.

De 'gezamenlijke Nederlandse en Belgische verenigingen voor demografie' hebben op 10 december 1980 een studiedag gewijd aan het thema 'Nederland en België in demografisch en cultureel contrast, 1850-1950'. Bij die gelegenheid heeft F.W.A. van Poppel een lezing gehouden over *Demografische ontwikkelingen in Nederland, 1850-1950*. De tekst daarvan is nu gepubliceerd als intern rapport nr. 24 van het N(ederlands) I(nteruniversitair) D(emografisch) I(nstituut), Prinses Beatrixlaan 428, 2270 AZ Voorburg. Het verloop van zaken zoals de sterfte, de gemiddelde levensduur, huwelijksfrequentie, -ontbinding en -vruchtbaarheid en regionale verschillen daarin komen aan de orde. Veel van de ontwikkelingen zijn weergegeven in grafieken. Het is bekend, dat het cijfermateriaal uit de negentiende eeuw vaak niet al te nauwkeurig is en weinig meer toelaat dan benaderende schattingen. De auteur acht dit een rechtvaardiging voor een behandeling van deze gegevens volgens de 'pak-weg methode', waarop hij voor België de 'klak'-variant toepast. Hij zal er wel niet met de pet naar hebben gegooid. Het resultaat is een nogal beschrijvend overzicht waarin het laatste woord over het thema zeker nog niet is gezegd.

P.D.'tH.

L. Simons, *Van Duinkerke tot Königsberg. Geschiedenis van de Aldietse Beweging* (Nijmegen-Brugge: Gottmer-Orion, 1980, 221 blz., f29,90, BF420, ISBN 9026434596). In 1861 onderscheidde de bekende liberale flamingant Julius Vuylsteke op internationaal gebied vier stromingen in de Vlaamse beweging: de Belgisch-gezinden, de 'Neerlandisten', en daartegenover de 'Dietslandisten' en de Germanisten. De Dietslandisten wilden, 'lettende op de gelijkheid van oorsprong, en zelfs van taal... en tevens op het (volgens hen) al te klein gebied der Nederlandse taal ... langs de Noord- en Oostzeeën tot aan Tilsitt het Diets (Nedersaksisch) zien herleven, waarmede ons Nederlands door enkele wijzigingen in de spelling en door het wederinvoeren van enige oude vormen en woorden, de treffendste overeenkomst zou hebben'. Als apostel van dit Dietslandisme noemde Vuylsteke C.J. Hansen (*Verzamelde prozaschriften*, I, 156-159).

Rond deze figuur van de Antwerpse letterkundige en stadsbibliothecaris Constant Jacob Hansen (1833-1910), die – wij citeren L. Simons – 'veertig jaar lang het 'Nederduits'

present heeft gesteld in Vlaanderen en aldus de weg heeft geëffend voor de letterkundige en kulturele toenadering van twee marginale literatuurgebieden in Europa', draait dit hele boek. Wat Hansen nastreefde was een '(Groot) Nederduits literatuurgebied door middel van de zgn. Aldietse eenheidsspelting'. Dit streven, deze éénmanspoging – want Hansen werd in feite vrijwel door niemand gevolgd – werd een complete mislukking. Na 1860 gebruikte hij ongeveer alle Nederlandse congressen als tribune, maar terzelfdertijd pleitten op dezelfde vergaderingen J. Vuylsteke en anderen voor een gemeenschappelijke spelling tussen Noord- en Zuid-Nederland. Hansen trachtte tevergeefs tegen de stroom op te roeien. De Vlaamse beweging was reeds in een andere richting georiënteerd. Toen bij KB van 21 november 1864 een nieuwe spelling, die uiteindelijk de definitieve eenheid tussen Noord en Zuid zou brengen, werd bekrachtigd, had voor Hansen in feite reeds de doodsklok geluid.

In deze studie wordt vooral slechts één facet van Hansen geschetst en beschreven, namelijk dat van de 'Aldietser'. In zijn Balans en besluit evalueert de auteur hem daarnaast toch ook als taalkundige en op literair vlak, en situeert hem in de Vlaamse beweging. De auteur motiveert zijn inspanningen met er op te wijzen dat men tussen 1860 en 1890 in Vlaanderen aan Hansen niet kon ontsnappen. Hij 'confronteerde' een zo groot aantal mensen met het Nederduits dat dit fenomeen een constante werd in het Vlaamse kultuurbewustzijn van toen.

Nederduits was lange tijd synoniem voor Vlaams, tot Ph. Blommaert in 1854 de term Nederduits herstelde als overkoepelende aanduiding voor de 'Nederlandse' en de 'Nedersaksische' (dat is Platduitse) taaltak. De uitdrukkingen 'Platduitse of Dietse beweging', 'Nederduits is Vlaams, Hollands en Platduits', 'versmelting van de Platduitse met de Vlaamse zaak tot één Dietse Beweging', 'toenadering tussen het Nederlands en het Nederduits of Platduits van de Noordduitse gewesten', 'door de navolging van Delecourts spelling zouden de Nederduitsers voor ons en wij voor hen verstaanbaar worden', 'Platduits of Nederduits in de enge zin', vergen bijzondere oplettendheid van de lezer.

Bij het bespreken van de internationale politieke gebeurtenissen in de jaren 1860 (60 vlg.) meent de auteur dat Hansen en zijn omgeving nauwelijks beroerd schijnen door de Duitse ontwikkeling. Op 17 augustus 1867 schreef Hansen nochtans aan M. Rooses en J. Vuylsteke dat hij een innig staatkundig verkeer tussen Noord- en Zuid-Nederland wilde, 'streckende tot het stichten van een Bondseenheid, met behoud der inwendige onafhankelijkheid van ieder Rijk... Eindelijk mocht niet vergeten worden dat de N.-Nederlander de Vlaamse Beweging als ene bloedeigene volkszaak beschouwen moet, en dat hij het gevaar der verfransing in het zuiden zo moedig dient te bestrijden, als de Z.-Nederlander het gevaar der verduitsing in het noorden hardnekkig moet helpen afweren' (UB Gent, Hs. 2519). Terecht signaleert de auteur verder dat Hansen dus niet dweept met een Duitse annexatie (64). Zijn hoofddoel was de opwekking van de Germaanse volksgeest in Vlaams-België, de versmelting van de Vlaamse met de Platduitse taalbeweging, de hereniging van alle Nederduitse gewesten op geestelijk gebied (34).

Bij de nota over het ontslag van Hansen uit de loge Les Amis du Commerce et la Perséverance réunis, in 1876 uit Vlaamsgezindheid (77), vermelden wij dat J. De Geyter reeds in 1867 een eigen Vlaamse loge wilde stichten. Als zijn opdrachtgevers noemde hij onder anderen F. De Cort, E. Hiel, J. Vuylsteke, Rosseels, Benoit en J. Van Beers (AMVC, G. 3625 B en UB Gent, Hs. 2521).

Het verwondert ons dat het Brusselse liberale weekblad *De Flamingant* kritiekloos stond tegenover het 'veem', het Gentse veem dat zich tot Antwerpen had uitgebreid (161). Dit blad had toch de taak en toon van de in 1889 ter ziele gegane *Flandria* uit Brussel

overgenomen, en voer voortdurend uit tegen de 'Kleine Gentse Kapel'. Vooral het gevoerde beleid van het algemeen bestuur van het Willemsfonds en voorzitter Vuylsteke werden hierbij geviseerd (zie onder andere nrs. 3 nov. 1889, 16 en 23 feb. 1890, 23 maart en 8 juni 1890).

In dit werk dat eerder voor specialisten schijnt geschreven dan naar een breder publiek toe, betreuren wij de vele en veelal herhalende citaten, die bovendien in de oude spelling zijn overgenomen. Deze handelwijze is wél te verdedigen wanneer het er op aan komt een sprekender beeld te geven van de 'Aldietse' spelling.

J.V.

Kort na de Nolensbiografie van dr. J.P. Gribling uit 1978 verscheen in 1981 van de hand van de medewerker katholieke zaken van het *Leidsch Dagblad*, Theo Kroon, *Nolens. Portret van een groot staatsman* (Zutphen: Terra, 1981, 111 blz., f24,—, ISBN 9062550800). Het is een oppervlakkig boekje van honderd pagina's, dat zich vanwege de grote letter en de vele illustraties gemakkelijk in twee kleine uurtjes laat lezen. Als men dat gedaan heeft, vraagt men zich uiteraard af, wat voor nieuws Kroon in vergelijking met Gribling en andere literatuur te bieden heeft. Het antwoord moet luiden: weinig tot niets. De auteur somt de belangrijkste feiten op, vertelt voor het merendeel overbekende anecdotes en geeft met behulp van uitvoerige citaten een bloemlezing uit de beschrijvingen van Nolens' karakter en optreden, die in de loop der jaren veelvuldig zijn geleverd door parlementaire journalisten en collega's in de politiek.

J.B.

J. Giele, ed., *Het vijfde jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland* heeft als ondertitel *Sociaaldemokratie in Nederland* (Nijmegen: SUN, 1981, 267 blz., f29,—, ISBN 906168157x). In een ruim gedocumenteerde bijdrage besteedt A. Mellink aandacht aan 'W.H. Vliegen, politikus-geschiedschrijver'. Het is een biografische schets, waarin de bespreking van Vliemens geschriften een belangrijke plaats inneemt. Uiteraard komen de verhoudingen tussen de verschillende voormannen uit de SDAP in extenso ter sprake (10-47). De discussie over ver-, ont- en herzuiling in Nederland is grotendeels buiten historische vakbladen gevoerd. S. Stuurman geeft een marxistische benadering in zijn artikel 'Verzuiling en klassenstrijd in Nederland' (48-93). Het is waarschijnlijk een herdruk van zijn bijdrage in *Discorsi* van 1978. Verzuiling wordt door de auteur beschouwd als een 'specifiek Nederlandse vorm van burgerlijke hegemonie' (51). De heersende klasse maakte er gebruik van om de arbeidersklasse onderling verdeeld en dus zwak te houden.

Na de stichting van de SDAP is er in de kring der sociaal-democraten gediscussieerd over de vraag hoe de verhouding tussen partij en vakbeweging diende te zijn. Tot 1904 wilde de SDAP de leiding in een samenwerkingsverband, maar daarna bleek het voor de partij onmogelijk om een eigen standpunt in vakbondszaken in te nemen. De plannen, voorstellen en overwegingen die in deze strijd tussen modern en revolutionairen ter tafel kwamen, komen aan de orde in de bijdrage van M. Buschman, J. Frieswijk en T. van Gessel, 'Partij en vakbeweging 1894-1906' (94-119).

In de jaren 1898-1902 was Sani Prijes een van de leidende figuren in de organisatie van naaisters en kleermakers. Zij zag kans om naast haar zware beroep allerlei bestuurlijke, redactionele en propagandistische activiteiten te ontplooiën. P.P. de Baar schetst haar betekenis in zijn bijdrage 'Sani Prijes van de naaistersbond 1876-1933' (120-143). Hoewel ze zich om gezondheidsredenen uit de vakactie moest terugtrekken bleef ze vooral als publiciste in de geheelonthoudersbeweging actief.

Omstreeks 1900 had het socialisme in onze zuidelijke provincies nauwelijks aanhang. Toch waren er arbeiders die zich niet thuis voelden in de door geestelijken en werkgevers gedomineerde c.q. beïnvloede R.K. volksbonden. Zodra zij het waagden een alternatieve bond op te richten werd verkettering hun lot. De conservatieven maakten hen uit voor socialisten, terwijl in de SDAP hun christensocialisme zonder veel begrip of sympathie werd bekeken. Hoe het in Eindhoven toeging beschrijft H. Giebels, 'De Eendracht en het ontstaan van de SDAP-afdeling in Eindhoven 1897-1904' (144-189).

Hoe moeilijk het in Noord-Brabant was voor arbeiders die zich bezighielden met links vakbondswerk blijkt uit de 'Herinneringen uit Brabant van een socialist en vakbondsman' die B. van Pelt in de jaren vijftig noteerde (194-225). G. Harmsen schreef een korte inleiding bij dit document dat de botsing tussen kille onverdraagzaamheid en koppig volhouden schetst.

Na de tweede wereldoorlog werd het in de linkse vakbeweging als een dure taak gezien om de jeugd op te vangen en op het goede pad te (bege)leiden. Er heerste grote onrust over de staat van verwildering waarin veel jongeren verkeerden. De 'Jonge Strijd' was een op harmonie gerichte, paternalistische organisatie die vooral een goede besteding van de vrije tijd propageerde. Maar de bromfiets, de beroepssport en dergelijke verwerpelijke zaken waren in hun opmars niet te stuiten. Vandaar dat het zwaartepunt in de Jonge Strijd verschoof van de sjoelbak naar de belangenbehartiging. E. Bloemen en R. Vreeman beschrijven het in hun artikel 'Hecht vereend naar een lichtende toekomst. NVV-jongeren in de jaren 1945-1960' (226-264).

P.D.'tH.

Het eeuwfeest van de Vrije Universiteit te Amsterdam in 1980 heeft een stroom publikaties tot gevolg gehad, waarvan *100 jaar studentenleven aan de VU* (Amsterdam: VU-boekhandel, 1980, 159 blz., ISBN 906256321 x) er een is. Het is een co-productie van een aantal leden van de studentenvereniging IAN. In hun ten geleide schrijven de samenstellers er bescheiden over: 'het is niet volledig, het is niet objectief, het is niet wetenschappelijk, misschien zelfs niet semi-populair-wetenschappelijk'. Laat ik daaraan toevoegen: maar het is wel aardig. Het boekje, dat 159 pagina's telt, geeft precies wat de samenstellers hebben beoogd: een indruk van wat zich honderd jaar lang op de 'Vrije' heeft afgespeeld tussen studeren en student zijn, niet meer, maar ook niet minder. De dosering van de aandacht over de periode is evenwichtig en doordat het bekende procédé is toegepast – een mengeling van veel foto's en relatief weinig tekst –, zijn alleen al aan de hand van het beeldmateriaal de ontwikkelingen goed te volgen, overigens meer aan het front van het student zijn dan wat het studeren betreft. In de zes hoofdstukken waarvan er vijf ieder ongeveer twintig jaar bestrijken en er één speciaal aan de periode 1940-1945 is gewijd, ligt het accent telkens op drie thema's: het christelijk karakter, de verhouding student – VU-bestuur en het maatschappelijk en politiek engagement. De tekst doet fragmentarisch en daardoor tevens anecdotisch aan, zodat de lezer te snel van het ene moment naar het andere geloodst wordt. Maar voor VU-reunisten zal dat nauwelijks een bezwaar zijn, want zij zullen wel bij ieder woord een 'AHA-Erlebnis' hebben.

J.B.

G. Bruintjes, *Socialisme in Groningen 1881-1894* (De Nederlandse arbeidersbeweging, VI; Amsterdam: Van Gennep, 1981, 151 blz., f19,50, ISBN 9060124383). Dit werkje verschijnt in de reeks De Nederlandse arbeidersbeweging onder redactie van het Internationaal instituut voor sociale geschiedenis te Amsterdam. Het is qua onderwerp en

periode min of meer verwant aan het eerder uitgekomen *Socialisme in Friesland 1880-1900* van Johan Frieswijk (nummer II van de reeks). De gekozen tijdsafbakening is hier iets anders uitgevallen, omdat het jaar van scheuring in de Sociaal Democratische Bond en stichting van de SDAP het eindpunt vormt. Ook bij deze regionale geschiedschrijving bleek het grote gewicht van landelijke en plaatselijke kranten als bron bij afwezigheid van belangrijke archivalia van de beweging zelf. Dit geldt hier misschien nog sterker dan voor Friesland, maar het archief van de commissaris der koningin bleek welkom aanvullingen op te leveren.

Na een summier schets van enige economische en sociale achtergronden geeft de auteur een sterk descriptief gehouden verhaal van zijn bevindingen. In de jaren tachtig gaat de kiesrecht- en arbeidersbeweging zich in stad en gewest gaandeweg ontplooiën en krijgt zij een sterk socialistisch stempel. Het probleem van de verhouding tot de vooruitstrevende burgerij dient zich eigenlijk in alle stadia aan in de bijzondere situatie van dit agrarisch-industriële gewest. De grote propagandist Domela Nieuwenhuis heeft op den duur zeker geen reële koers gewezen, lieden als D.R. Mansholt en Joan Nieuwenhuis waren veel meer doordrongen van de noodzaak van het 'brede front', zoals schrijver het aanduidt, maar dat in zijn verhaal toch weinig gestalte krijgt. Misschien is dit te wijten aan de omstandigheid dat de gedachte van een democratische coalitie in Groningen minder organisatorische vorm aannam dan in Friesland met zijn omvangrijke Volkspartij omstreeks 1890.

Sterker dan elders verliep de socialistische beweging in Groningen na 1891 in een verbaal radicalisme, dat na enige jaren als een stovuur was uitgebrand. De 'revolutionaire' agitatie van T. Luitjes in Oost-Groningen is daarvoor karakteristiek, incidenten met politie en marechaussee waren aan de orde van de dag, het ingooien van ruiten of in de lucht afschieten van revolvers (!) was blijkbaar een uitingsvorm van revolutionaire gezindheid. Juist deze Oost-Groninger beweging heeft bijgedragen tot de triomf van het anti-parlementarisme in de SDB en daarmee tot de scheuring van 1894. Een pragmatische figuur als Schaper wist zich uiteindelijk aan het verbale radicalisme te ontworstelen en werd een van de steunpilaren van de nieuwe sociaal-democratische partij met H. Spiekman, G. Nanninga en anderen. De conclusie van schrijver dat de sentimenten van de 'oude beweging' in Groningen nu deels nog voortleven in het gewest (7) is misschien juist, maar dient wel in het licht van het bovenstaande beschouwd te worden.

A.F.M.

J.S. de Ley en B. Luger, *Walden in droom en daad. Walden-dagboek en notulen van Frederik van Eeden e.a., 1898-1903* (Amsterdam: Huis aan de drie grachten, 1980, 298 blz., f 32,50, ISBN 9063880715). Het hier uitgegeven document, het Walden-dagboek en de daarop aansluitende notulen, bewaard in het Van Eeden-museum te Amsterdam, loopt over de jaren 1898 tot en met 1903. Het bestrijkt dus een belangrijk deel van de bestaanstijd van Van Eeden's roemruchte kolonie Walden nabij Bussum, die in 1907 ten onder is gegaan. Het experiment was in hoge mate gesproten uit het brein van de idealistische dichter en sociaal hervormer Frederik van Eeden, die als geldgever ook organisatorisch een vinger in de pap had, al nam hij zelf aan het eigenlijke leven der coöperatieve gemeenschap geen deel. Hij werd het mikpunt van de spot der sociaal-democraten, die in zijn pogen slechts een irreëel utopisme konden ontwaren (als J. Saks in *De pionieren van Bussum* van 1902). De nu gepubliceerde authentieke bron maakt het mogelijk aan de hand van het door de auteur zelf bijgehouden Walden-dagboek, dat tot 1901 reikt, en van de door hem en anderen opgestelde notulen der vergaderingen zich een zeer concreet beeld

te vormen hoe het in deze toch beperkte gemeenschap van dag tot dag toeging. Wereldschokkend is dit alles in genen dele, al waren er ook enkele parallelle kolonies, zoals die van de christen-anarchistische Internationale Broederschap te Blaricum, waarmee voeling bestond, en al werd in 1901 de vereniging gemeenschappelijk grondbezit (GGB) gesticht.

De publikatie is voortgekomen uit de werkzaamheid van een groep van prékandidaatsstudenten aan het instituut voor neerlandistiek te Amsterdam. De auteurs voorzagen de uitgave van gedetailleerd commentaar op de teksten en van een inleiding over de ontwikkeling van Van Eedens sociale denkbeelden. Er zijn niet minder dan 41 illustraties opgenomen. Henriëtte van der Mey, niet geïdentificeerd op bladzijde 106, is een bekend feministisch journaliste (zie onder andere *Van moeder op dochter*, 1968). De Amsterdamse hoogleraar in de histologie J. van Rees is geboren in 1854 (dit ter correctie van wat op pagina 144 staat).

A.F.M.

Eén van de bijprodukten van de fusie tussen NVV en NKV is de publikatie van D. Wortel en M. Kranenburg, *80 jaar vakbeweging in Leiden. De geschiedenis van de Leidse bestuurdersbond en het NVV in Leiden* (Leiden, 1981, 113 blz.; verkrijgbaar bij boekhandel De Kier te Leiden à f12,50 of bij D. Wortel, Buizerdhorst 36, 2317 DB Leiden voor f9,— excl. verzendkosten). Zoals bij dergelijke publikaties vaker het geval is worden organisatorische en persoonlijke lotgevallen breed uitgemeten. Interviews en archivalia leverden de bouwstoffen voor een stukje lokale geschiedschrijving dat vooral bij degenen die het hebben meegemaakt een harde tijd kan doen herleven. De auteurs hebben niet getracht een 'wetenschappelijk boekwerk' te produceren en ze zijn 'opzettelijk en welbewust niet objectief' te werk gegaan. Het resultaat is amateurwerk in elke zin van het woord. Eigenlijk zou het toch vanzelfsprekend moeten zijn dat mensen die, net als deze auteurs, met enthousiasme en inzet een brok geschiedenis onderzoeken om adviezen bij historici en Neerlandici aankloppen! Hoe het kan toegaan wanneer er te stringent bezuinigd wordt en de tering niet naar de nering wordt gezet blijkt uit de bijzonder onooglijke typografie. Uit de inleiding een typerende zin tot slot: 'De sociale geschiedenis van Leiden is nog niet geschreven, want het is een droeve geschiedenis!' Zeg dat wel.

P.D.'tH.

R.W.J.M. Bos, 'Public Capital and the Heavy Industry: Two Dutch Cases at the Beginning of the Twentieth Century', *Recueil du Centre d'Etudes Européennes de Waterloo*, II (Brussel: Bruylant, 1981) 71-88. Als deelnemer aan een eind 1979 gehouden internationaal colloquium analyseert de schrijver op basis van bestaande literatuur de rol van de overheid bij de totstandkoming van de Nederlandse basis-industrie. Zowel de beslissing om een belangrijk deel van de Limburgse kolenvelden te reserveren voor de Staatsmijnen als bij de deelneming van de staat in het aandelenkapitaal van Hoogovens-IJmuiden speelden overwegingen met betrekking tot onze economische onafhankelijkheid van het buitenland een doorslaggevende rol. Zodoende voorkwam men dat buitenlanders directe zeggenschap kregen over de ontwikkeling van onze toch al bescheiden zware industrie. Merkwaardig is dat door deze politiek van staatsingrijpen, waartoe de Nederlandse overheid pas na langdurige aarzeling overging, de economische mededinging in internationaal opzicht overigens is bevorderd. In beide gevallen bood men met succes tegenspel aan de opdringende invloed van de sterk gekartelleerde Duitse zware industrie. Al tijdens de eerste wereldoorlog werd duidelijk dat de Nederlandse consument hier wel bij is gevaren.

H.D.V.

Op 1 december 1980 was het vijftienzeventig jaar geleden dat de zogenaamde kinderwetten, nog aangenomen onder minister Cort van der Linden in 1901, in werking traden. Er was al een zekere traditie gevestigd van herdenking van dit heuglijk feit om de kwart eeuw: in 1930 en 1955 verschenen bundels om de viering te accentueren. Als uitgave van de Vereniging voor familie- en jeugdrecht en het werkverband integratie jeugdwelzijnswerk Nederland kwam nu uit: *75 jaar Kinderwetten 1905-1980* (Zwolle: Tjeenk Willink, 1980, 218 blz., ISBN 90271 17659). Deze bundel bevat een twintigtal korte artikelen van verschillende auteurs over allerlei aspecten van jeugdrecht, jeugdhulp en jeugdbescherming; minister De Ruiter schreef een 'Woord vooraf'. In zijn inleidend artikel 'Kritiek, vertwijfeling en bezinning' trekt J.A.C. Bartels een vergelijking tussen de bundels van 1930, 1955 en 1980. *De eerste kwart eeuw der kinderwetten* (Leiden, s.a.), straalde nog de triomf uit van het ontstaan der wetten; vooral de historie van de wetgeving en de parlementaire behandeling kwamen hierin op de voorgrond, terwijl de nog prille praktijk slechts summier werd behandeld. De tweede, *50 jaar kinderwetten* (Alphen aan den Rijn, 1955), was meer een 'ingetogen documentaire', echter wel tamelijk kritisch ten aanzien van het functioneren van de kinderbescherming. Thans na vijftienzeventig jaar ervaring, is er zeer veel kritiek, nu ook op de grondslagen van de kinderbescherming, liever genoemd: jeugdbescherming. Het charitatieve karakter van de hulpverleningsinstellingen werd vervangen door een professionele aanpak; de juristen werden grotendeels vervangen door beoefenaars der sociale wetenschappen. De verzuilde particuliere organisaties werden aangevallen door verenigingen van beroepshulpverleners. De jeugdbescherming is bezig op te gaan in het jeugdwelzijnswerk. De 'cliënt' moet in plaats van het object van behandeling de 'partner' van de hulpverlener worden. Waarheen deze ontwikkelingen zullen leiden zal, na een periode van kritiek en vertwijfeling, thans het onderwerp van bezinning moeten uitmaken. Sommige van de bijdragen betreffen de ontwikkelingen in de afgelopen vijftienzeventig jaar aangaande het burgerlijk, penitentiair en administratief jeugdrecht, de jeugdpolitie en de raden voor kinderbescherming. In andere komen weer onderwerpen als 'vervolgving of dienstverlening', de rijks- en andere inrichtingen, gezinsverpleging, adoptie, alternatieve hulpverlening en het departementale beleid aan de orde. De kinderrechter, de vertrouwensarts inzake kindermishandeling, de ouders en zeker niet het minst de minderjarigen zelf passeren de revue. Als slot mag het toekomstperspectief ook niet ontbreken.

Voor de geïnteresseerden in de eigentijdse geschiedenis van het jeugdbeleid is dit een zeer nuttige verzameling van kennis en inzichten; voor de op dit terrein niet gespecialiseerde historicus zijn verscheidene artikelen nogal droge kost. Het uiterlijk van het fraai uitgevoerde boekwerk is opvallend: de versiering op de voorzijde van de band is een vrij getrouwe kopie van die van de bundel van 1930, compleet met reliëf en voorzien van veel goud en tierelantijnen.

G.T.

In de serie Erato-monografieën, uitgegeven door de historische boekhandel Erato te Haarlem en de uitgeverij De Boer Maritiem te Bussum staan tot nog toe de schepen van de Nederlandse koopvaardij in de twintigste eeuw centraal. In *V.N.S. N.V. Vereenigde Nederlandsche Scheepvaartmaatschappij 1920-1970* (Haarlem: De Boer Maritiem, 1980, 64 blz., ISBN 90228 18403) schetst B. van Rheenen kort de geschiedenis van de VNS en geeft een chronologisch geordend overzicht van de 120 schepen die voor deze rederij hebben gevaren. Acht grote rederijen sloegen na de eerste wereldoorlog in een interessant experiment de handen ineen en trachtten opengevallen trajecten in het wereldscheepvaartverkeer op te vullen. Voor de benodigde tonnage konden ondermeer door Duitsland aan Engeland

afgestane schepen zorgen. De opzet slaagde, hoewel het tot 1936 duurde eer dividend kon worden uitgekeerd. De vaart op Afrika, Australië, Brits-Indië, Oost-Azië en later de Perzische Golf werd door de bekende 'kerk' en 'fontijn'-schepen bedreven. In 1960 had de VNS niet minder dan 261 afvaarten, in 1970 ging zij tenslotte op in de Koninklijke Ned-lloyd nv.

Anders dan met de in Den Haag-Rijswijk gevestigde VNS gaat het in F.M.E.W. Haalmeijer, *Van Nievelt, Goudriaan en co. 1905-1980* (Haarlem: de Boer Maritiem, 1981, 144 blz., f 29,50, ISBN 9022818500) om een zuiver Rotterdamse rederij. Ontsproten aan het initiatief van de twee heren Goudriaan en Van Nievelt heeft dit bedrijf een snelle groei doorgemaakt. Het heeft zich vrijwel van begin af aan speciaal met de vracht- en ook passagiersvaart op Zuid-Amerika beziggehouden. Nigoco, zoals de rederij vaak wordt aangeduid is er een voorbeeld van hoe in de scheepvaartwereld sedert de jaren vijftig naar spreiding van belangen ook buiten eigen kring werd gestreefd en hoe uit concurrentie-overwegingen eigen schepen onder buitenlandse vlag worden gebracht. In 1968 werd Nigoco een onderdeel van het Steenkolen Handels Vereniging NV-concern. Een overzicht van schepen vormt, als gebruikelijk in deze serie, de kern van het boek. In de vorm van tien opstellen, verschenen als *Op de uitkijk, aan het roer. Nigoco 75 jaar* (Rotterdam: Donia pers produkties, 1980, 103 blz.) is ook op andere wijze aan het vijfenzeventig jarig bestaan aandacht besteed.

Tenslotte verzorgde J.H. van der Elst met *De Nederlandse koopvaardijvloot 1930* (Haarlem: De Boer Maritiem, 1981, 80 blz., f 29,50, ISBN 9022818616) een gedeeltelijke heruitgave van *Moorman's Jaarboek van scheepvaart en scheepsbouw* over 1930 met daaraan toegevoegd een vijftigtal foto's van in de tekst genoemde schepen. *Moorman's Jaarboek*, verschenen van 1923 tot en met 1972, bevat overzichten van alle in een Nederlandse plaats gevestigde rederijen met opgave van samenstelling van directie, raad van commissarissen en vloot, grootte van het kapitaal, oprichtingsdatum, overzeese agentschappen en trajecten bevaren. Daarnaast een alfabetische lijst van alle schepen onder Nederlandse vlag varende, vergezeld van een groot aantal technische gegevens. Het is een naslagboekje, waarin bijvoorbeeld opvalt dat de KPM in 1930 van de veertien nog vóór 1900 gebouwde stoom- en motorschepen er niet minder dan vijf in dienst heeft. De handelsmij Thong EK in Pontianak heeft met de in 1879 in Shanghai gebouwde 'Khoen Lie' het oudste schip in de vaart, waar de BPM met de uit 1884 stammende 'Toussoum' niet veel voor onder doet. Ook valt op dat in 1929 nog diverse Groningse rederijen motorzeilschepen aan hun vloot toevoegen.

J.R.B.

Als eerbetoon aan de eerste generatie Belgische socialisten, waartoe zijn vader behoorde, heeft Léon-Eli Troclet een aantal teksten verzameld, ingeleid en geannoteerd die betrekking hebben op de bloedige incidenten te Luik in juni 1912. De bundel is na het overlijden van de socialistische oud-minister gepubliceerd: Léon-Eli Troclet, ed., *Juin 1912 à Liège* (Brussel: Office national des bibliothécaires et bibliothèques socialistes, 1980, 185 blz., BF 350,—). De parlementsverkiezingen van 2 juni 1912 waren een bittere ontgoocheling voor de Belgische Werkliedenpartij, die gehoopt had in samenwerking met de liberalen de katholieke meerderheid van het kabinet de Broqueville te kunnen breken. De verkiezingen, nog steeds gebaseerd op het meervoudig algemeen kiesrecht, verstevigden echter de regeringsmeerderheid. Daaraan was de conservatieve reflex van het kiezerscorps op de internationale spanning niet vreemd. Vooral in het Waalse landsgedeelte sloeg de socialistische verbittering om in spontane stakingen en woelige manifestaties, tegen dewelke de or-

destrijdkrachten zeer hard optraden. In Luik openden rijkswachters op 3 juni het vuur op manifestanten die in het Volkshuis bescherming hadden gezocht. Vier doden en talloze gewonden waren het resultaat van die brutale repressie.

L.E. Troclet geeft een beeld van de weerslag van de ernstige incidenten te Luik aan de hand van een verslag van de Luikse gemeenteraad van juni 1912 en van de *Parlementaire Handelingen* van de vergaderingen van de Kamer van Volksvertegenwoordigers van 3, 10, 17 en 18 december van datzelfde jaar. Het draait in beide gevallen om een interpellatie van L. Troclet sr. respectievelijk gericht aan de Luikse burgemeester G. Kleyer en aan de minister van binnenlandse zaken P. Berryer. Vandaar dat de fragmenten die de samensteller uit voornoemde bronnen lichtte elkaar grotendeels overlappen. Is het overigens verantwoord bijna 120 bladzijden te vullen met ganse verslagen van de Kamer van Volksvertegenwoordigers, terwijl de *Parlementaire Handelingen* toch in elke goede bibliotheek te vinden zijn? De annotaties bij deze tekstuittgave zijn weinig oordeelkundig aangebracht. Bepaald slordig is dat de precieze datum van de Luikse gemeenteraad nergens vermeld wordt. De huidige Waalse socialistische beweging had met dezelfde middelen op een meer originele en afdoende wijze in herinnering kunnen brengen hoe zwaar de tol was die de eerste generatie Luikse socialisten voor haar ontvoogding en voor het bekomen van het algemeen enkelvoudig kiesrecht heeft moeten betalen.

M.V.D.W.

Van de serie *Documenten betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1919-1945*, periode A, 1919-1930 verscheen, opnieuw kundig verzorgd door J. Woltring, inmiddels het derde deel, dat het tijdvak 1 september 1921-31 juli 1922 beslaat (RGP Grote serie, CLXXIII; Den Haag: Nijhoff, 1980, cix + 686 blz., f 105,—, ISBN 9024790484). De gepubliceerde documenten laten opnieuw zien met welk een variatie aan onderwerpen ook de terughoudende neutraliteits- of zelfstandigheidspolitiek van Nederland nog te maken kreeg. Kwantitatief vragen de relaties met België (de zogenaamde Belgische kwestie bleef een slepende affaire), de conferentie van Washington, de conferentie van Genua en meer in het algemeen vraagstukken van economische politiek bovenal de aandacht. Een opvallend aandeel leveren dagboeknotities en min of meer persoonlijke brieven van de minister van buitenlandse zaken, jhr. H.A. van Karnebeek. In de nu gepubliceerde dagboeknotities is Van Karnebeek inmiddels vrijwel afgestapt van zijn gewoonte, die in soortgelijke stukken in het vorige deel nog overheerste, om op zeer afstandelijke wijze over zichzelf als zijne excellentie en de minister te spreken. Nu schrijft hij gewoon in de eerste persoon enkelvoud over zichzelf en het karakter van de dagboeken is mede daardoor veel levendiger geworden, met aardige kenschetsen van personen en situaties en soms eigenaardige waarnemingen en persoonlijke oordelen. Het belang van de uitgegeven documenten is zonder twijfel groot. Mij boeiden vooral de stukken over de conferentie van Genua (10 april-19 mei 1921; van 15 juni-22 juli 1921 op een bepaald punt te Den Haag voortgezet). Het zou de moeite lonen Nederlands positie (en die van Van Karnebeek persoonlijk) op deze conferentie nader te bestuderen. Tot de meer curieuze details in dit verband behoort het volgende. Zoals bekend werd de wereld al kort na de aanvang van deze conferentie van Genua overrompeld door het Duits-Sovjet-Russische verdrag van Rapallo (16 april 1922). Ook de Nederlandse delegatie blijkt verrast. Tegen die achtergrond valt op wat de president van de Nederlandse Handelsmaatschappij, C.J.K. van Aalst, weet te melden in de vergadering van de raad van bijstand van de directie economische zaken van het departement op 4 april 1922. Het verslag van die bijeenkomst eindigt als volgt: 'De heer Van Aalst deelt nog mede dat volgens door hem uit Berlijn ontvangen berichten men in Duitsland reeds goed op den

weg is om zich met Rusland te verstaan. Duitsland heeft echter vooralsnog geweigerd met Rusland een nieuw handelsverdrag te sluiten' (nummer 230, bladzijde 418). Meer stukken bevatten details die wellicht niet alle even belangrijk zijn, maar het geheel tot aangename leesstof maken. Als voorbeeld één exempel van de levendiger stijl van Van Karnebeek privé. De in 1921 benoemde internuntius R. Vicentini beging al direct na zijn aankomst in Den Haag enkele tactische blunders. Het verhaal is niet onbekend: allereerst presenteerde hij zich tegenover koningin Wilhelmina als de vertegenwoordiger van de 'stedehouder van Jezus Christus' en bovendien maakte hij mede op grond daarvan aanspraak op de présence in het Haagse corps diplomatique. Dit gaf uiteraard enige commotie. In een particuliere brief omschreef Van Karnebeek de affaire als 'het koopje dat het Vaticaan ons door dezen snaak geleverd heeft' (nummer 32, bladzijde 61).

J.C.H.B.

Onder de titel 'Notes journalières du cardinal Van Roey (10 mai-22 juin 1940)', *Handelingen van de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen*, LXXXIV (1980) 209-224 publiceert C. van de Wiel, archivaris van het aartsbisdom Mechelen-Brussel, een soort dagboek van de kardinaal-aartsbisschop (1874; 1926-1961), bewaard in het Aartsbisschoppelijk archief te Mechelen. Het bekende document is bijzonder interessant voor de kennis van de Belgische 'koningskwesitie' (1945-1951) (koning Leopold III's beweegredenen in verband met de capitulatie van het leger op 28 mei 1940 en 's konings houding ten opzichte van de regering).

L.V.B.

In opdracht van de directies van de oud-illegale bladen *Het Parool*, *Trouw*, *Vrij Nederland* en *De Waarheid* stelden Aik Meeuse, Gerard Maas, Evert Werkman, Richter Roegholt, Ab van Vliet, Jan Roelfs, Theun de Vries, Frank Hupsch en Arie Legerstee voor de Amsterdamse middelbare schooljeugd het boek *Je was er niet bij. Amsterdam: onderdrukking en bevrijding 1940-1945* (gewijzigde tweede druk; Amsterdam: Kobra, 1981, 128 blz., f 17,50, ISBN 906393 581 1) samen. Na een algemeen overzicht over de opkomst van het nationaal-socialisme en Hitler-Duitsland komen in afzonderlijke hoofdstukken de Duitse inval, de Februaristaking en zijn voorgeschiedenis, de jodenvervolgving, het verzet, de hongerwinter en de gebeurtenissen tussen de Duitse capitulatie en de intocht van de Canadese troepen in voornamelijk feitelijke uiteenzetting aan de orde. De bijdrage van Van Vliet over de hongerwinter met zijn terreur snijdt door zijn sobere feitelijkheid diep in het hart. Onderwerpen als collaboratie en onverschilligheid komen slechts zijdelings in verband met deze thema's ter sprake, zodat het zwart-wit beeld van het verderfelijke Duitse onderdrukkingssysteem met zijn Nederlandse handlangers enerzijds en het heroïsche van het verzet anderzijds overheerst. Verwacht mag worden dat deze aanpak eerder de belangstelling zal wekken van de groep jongeren voor wie het is geschreven, dan een wat genuanceerder beschrijving van de realiteit uit de jaren 1940-1944.

A.E.K.

NAAMLIJST VAN MEDEWERKERS/STERS

- E. Aerts, Aug. Reyerslaan 5/8, B 3220 Aarschot, België
A.D. Belinfante, Van Nijenrodeweg 896, 1081 BH Amsterdam
K. van Berkel, Lindeboom 45, 4101 WG Culemborg
J.C.H. Blom, Haaghuishof 23, 2352 SW Leiden
H. Boels, Antaresstraat 7d, 9742 LA Groningen
J.C. Boogman, Louise de Colignystraat 15, 7001 GD Doetinchem
Th.S.H. Bos, Dreef 32, 2803 HB Gouda
J.A.M.Y. Bos-Rops, Dreef 32, 2803 HB Gouda
J. Bosmans, Weezenhof 35-28, 6536 HB Nijmegen
J.R. Bruijn, Hofbrouckerlaan 21, 2341 LM Oegstgeest
M.G. Buist, Troelstralaan 57, 9722 JE Groningen
L. van Buyten, Blijde Inkomststraat 21, B3000 Leuven, België
R.C. van Caenegem, Blandijnberg 2, B9000 Gent, België
M. Carasso-Kok, Dr. Koomansstraat 21, 1391 XA Abcoude
R.M. Dekker, P.C. Hoofdstraat 75, 1071 BP Amsterdam
P.J. Drooglever, Bootsmastraat 11a, 2722 CR Zoetermeer
W.J. van der Dussen, Zwanenveld 16-29, 6538 LP Nijmegen
P.C. Emmer, Klipperwerf 39, 2317 DX Leiden
J.P. Everaert, Blandijnberg 2, B9000 Gent, België
C. Fasseur, Prof. Gerbrandyweg 9, 2584 CA Den Haag
J. van Goor, Koppellaan 15, 3721 PD Bilthoven
G. Groenhuis, Laan van het Kwekebos 13, 7823 KA Emmen
E.O.G. Haitzma Mulier, Tintorettostraat 6 I, 1077 RS Amsterdam
P.D. 't Hart, Centrumgebouw Noord, Padualaan 14, 3508 TB Utrecht
J. Heringa, Emmastraat 26, 9401 HG Assen
A.H. Huussen, jr., Troelstralaan 49, 9722 JD Groningen
F.R. Hijzeler, Venuslaan 75, 9742 KK Groningen
J.I. Israel, University College, Department of History, Gower Street, Londen, WC 1E 6 BT Engeland
H.K. 's Jacob, Grote Rozenstraat 38, 9712 TJ Groningen
H.P.H. Jansen, Houtlaan 19, 2334 CJ Leiden
A.E. Kersten, Turfberg 39, 2716 LV Zoetermeer
A.P.E. Korver, Herengracht 286, 1016 BX Amsterdam
J.A. Kossmann-Putto, Thorbeckelaan 180, 9722 NJ Groningen
H.J.M. van de Laar, Esscheweg 68, 5271 NA Sint Michielsgestel
A.F. Mellink, Rijksstraatweg 366, 9752 CR Haren
M. Nuytens, Roggelaan 3, B8500 Kortrijk, België
D. van Overstraeten, Avenue de l'Atlantique 115, Bte 10, B1150 Brussel, België
D.J. Roorda †
R. de Ruig, Mulderstraat 21, 3581 GP Utrecht
J.H. von Santen, Montessorilaan 3, 3706 TB Zeist
R.W.M. van Schaik, Golfslag 157, 9732 MJ Groningen
I. Schöffer, P.J. Blokstraat 51, 2313 ES Leiden
G.J. Schutte, Roeltjesweg 10, 1217 TD Hilversum
J.G. Stork-Penning, Lijsterlaan 187, 1403 AT Bussum
G. Taal, Engelumstraat 20, 8912 GC Leeuwarden
J.J. Temminck, Jansstraat 40, 2011 AX Haarlem
R. van Uytven, Naamsesteenweg 186, B3030 Heverlee, België
A.J. Veenendaal jr., Noordweg 60, 2641 AN Pijnacker
C.L. Verkerk, Wanningstraat 11, 1071 LA Amsterdam
J. Verschaeren, Hertjen 152, B2700 Sint-Niklaas, België

H. de Vries, Oranje Nassaulaan 79, 1075 AM Amsterdam
H.J. Wedman, Stationsweg 13, 9989 BT Warffum
H. van der Wee, Ettingestraat 10, 'De Hettinghe', B2778 St. Pauwels-Waas, België
M. v.d. Wijngaert, Vrijheidslaan 17, B1080 Brussel-Koekelberg, België

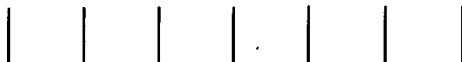
AUTEURS

J.C. Boogman (1917) was hoogleraar in de algemene en vaderlandse geschiedenis van de nieuwere tijd, Rijksuniversiteit Utrecht.

R.M. Dekker (1951) is wetenschappelijk medewerker aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

J.I. Israel (1946) is lecturer Early Modern History, University College Londen.

R. de Ruig (1946) is wetenschappelijk ambtenaar, vakgroep geschiedenis, afdeling nieuwere geschiedenis, Rijksuniversiteit Utrecht.

Terugblik op de dekolonisatie van Indonesië:

Het Nederlands belang bij Indië

H. Baudet, M. Fennema e.a.

Dit boek analyseert helder en grondig de economische en politieke gevolgen van de dekolonisatie voor Nederland. Twee sferen staan daarbij tegenover elkaar: de ondernemers en de overheid. Op de reacties tussen beide wordt uitvoerig ingegaan, evenals op de gevolgen ervan voor de besluitvorming.

AP90
256 blz.
f 29,90

Bij de Boekhandel

AUL^UABOEK

300.66.09 © 1983

In de reeks Historische Studiën, een uitgave van het provinciaal bestuur van Drenthe, is thans deel V verschenen:

DR. J. HERINGA

DE BUURSCHAP EN HAAR MARKE

De schrijver heeft gebruik gemaakt van veel nieuw materiaal. Hij betoogt dat in Drenthe naast de buurschappen géén marke-organisaties hebben bestaan.

Dit boekje dat, evenals de voorgaande nummers, een voorstudie is voor het Drents geschiedenisboek, is ad f 10,— te bestellen bij de afdeling voorlichting, provinciehuis Drenthe, Postbus 122 te 9400 AC Assen, telefoon 05920-55544.

Daar is tevens nog een beperkt aantal eerdere uitgaven beschikbaar:

- I. Tromp – Drenthe tussen twist en vrede/Heringa – De heerlijke marke Ansen
- II. Heringa – Stadhouders, drossen en facties
- III. Boekholt – De hervorming der scholen (eerste helft 19e eeuw)
- IV. Verduin – Ontwikkelingen in de Drentse bevolking gedurende de 17e en 18e eeuw.

Nieuw

Een veranderd beeld van ons verleden in:

Kantelend geschiedbeeld

Nederlandse historiografie sinds 1945

Redactie: W.W. Mijnhardt

In dit boek worden voor de eerste keer de historiografische verschuivingen van de laatste decennia in kaart gebracht, die een andere kijk op het verleden mogelijk hebben gemaakt. Na een algemene inleiding worden behandeld:

de Opstand, de Gouden Eeuw, het stedelijk patriciaat, de sociaal-economische geschiedenis van de Republiek, cultuur- en ideeëngeschiedenis van de 17e en 18e eeuw, de Bataafse tijd, de industrialisatie, de periode rond de Tweede Wereldoorlog en de Nederlandse koloniën. Bovendien een overzicht van de voornaamste sinds 1945 verschenen literatuur over de genoemde onderwerpen.

De auteur is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Utrecht.

AULABOECHEIDENIS

**Kantelend
geschiedbeeld**

Nederlandse historiografie sinds 1945

W.W. Mijnhardt (red.)

AP86
388 blz.
f 39,90

De veranderingen in de Nederlandse geschiedschrijving sinds 1945, waartoor een grondig gewijzigd beeld van ons verleden is ontstaan.

Bij de boekhandel

AULABOEC

Woord vooraf

De artikelen in deze aflevering vormen de tekst van een serie voordrachten, gehouden op een congres over mentaliteitsgeschiedenis dat op 28 en 29 maart 1983 door het Nederlands Historisch Genootschap te Nijmegen werd georganiseerd. De congrescommissie van het NHG heeft getracht de werkzaamheden op het gebied van de mentaliteitsgeschiedenis te inventariseren en de resultaten daarvan worden thans aan U voorgelegd.

Zowel jegens de congrescommissie als de door haar aangezochte auteurs past een woord van erkentelijkheid voor de verrichte arbeid. Dit strekt zich tevens uit tot de voorzitter van de forumdiscussie, de heer P. den Boer, die aan de navolgende artikelen een inleiding heeft laten voorafgaan.

Lijdt het begrip mentaliteitsgeschiedenis inderdaad aan begripserosie en kunnen wij bijna alles onder deze term vatten, zoals Den Boer in zijn inleiding concludeert?

Het woord is aan de lezer.

De redactie

Mentaliteitsgeschiedenis: een begripsbepaling

P. DEN BOER

De term mentaliteitsgeschiedenis is vrij jong. Rond 1960 raakte in Frankrijk de uitdrukking 'histoire des mentalités' in omloop, met name door toedoen van Robert Mandrou en Georges Duby¹. Al vrij snel werden in Nederland wetenschappelijke bezwaren aangevoerd tegen deze benaming, waar zoals gewoonlijk, het spraakgebruik zich niet aan stoorde. En nu dan, in 1983, heeft ons eerbiedwaardig genootschap, dat warempel niet verweten kan worden modieus mee te willen doen met moderne trends, de verleiding niet kunnen weerstaan om een congres te organiseren onder deze titel.

Toen tien jaar geleden het *Tijdschrift voor Geschiedenis* een themanummer onder de titel mentaliteitsgeschiedenis liet verschijnen, geschiedde dat niet zonder problemen². Zowel in de inleiding als in één van de artikelen werden vingers bestraffend opgeheven³. Bovendien waren enkele bijdragen opgenomen die met mentaliteitsgeschiedenis niet zoveel te maken hadden. Desondanks lijkt vanaf dat moment in ons land de ban gebroken.

Een verklaring voor de succesvolle penetratie van deze term in het vocabulaire van de historici, die over het algemeen niet zo scheutig zijn in het accepteren van neologismen ligt mijns inziens eenvoudigweg in de behoefte aan een nieuw etiket voor een bepaald soort geschiedbeoefening waarin schijnbare synoniemen als psychologische geschiedenis en traditionele termen als cultuur- en ideeëngeschiedenis of een jongere term als intellectuele geschiedenis niet meer konden voorzien⁴. Mentaliteitsgeschiedenis bood een comfort waarbij historici zich behaaglijk voelden. Waarschijnlijk speelde mee dat de term een mate van onduide-

1. Invloedrijk waren ondermeer R. Mandrou, *Introduction à la France moderne 1500-1640* (Parijs, 1961) en het bekende opstel van G. Duby onder deze titel in: C. Samaran, ed., *Histoire et ses méthodes* (Parijs, 1961). Het is niet duidelijk wie het eerst de uitdrukking gebruikt.

2. Mondelinge informatie verschaft door de toenmalige redactiesecretaris drs. J.A.F. de Jongste.

3. *Tijdschrift voor Geschiedenis (TvG)*, LXXXVI (1973) 152-155; C.P. Bertels, 'Skepsis tegenover de 'geschiedenis van de mentaliteit'', *ibidem*, 155 vlg.

4. Voor een vergelijking waarin de nadruk ligt op de overeenkomsten zie E. Schulín, 'Geistesgeschichte, Intellectual History und Histoire des Mentalités', in: *Traditionskritik und Rekonstruktionsversuch* (Göttingen, 1979) 144-162, dat nogal obligaaf is over de Franse ontwikkelingen.